

**ABDULLAH AZZÂM'IN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ
VE ŞİDDET YANLISI SELEFİLİĞE KARŞI
TUTUMU**

**2025
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ**

Fatma DEMİR KIRÇI

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ayhan IŞIK**

**ABDULLAH AZZÂM'IN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ŞİDDET YANLISI
SELEFİLİĞE KARŞI TUTUMU**

Fatma DEMİR KIRÇI

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ayhan IŞIK**

**T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır**

**KARABÜK
OCAK 2025**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	3
DOĞRULUK BEYANI.....	4
ÖNSÖZ.....	5
ÖZ.....	7
ABSTRACT.....	8
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	9
ARCHIVE RECORD INFORMATION.....	10
KISALTMALAR.....	11
ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	12
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	12
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	13
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM.....	13
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER.....	13
LİTERATÜR TARAMASI.....	13
1. SELEFİLİK, ŞİDDET VE CİHAT KAVRAMLARI.....	15
1.1. Selef ve Selefilik Kavramları.....	15
1.1.1. Selefiyenin Oluşumu ve Selefî Gruplar.....	15
1.1.2. Tarihsel Süreçte Selefilik Kavramının Tanımlanması Sorunu.....	17
1.1.3. Selefî Akımlar.....	18
1.1.3.1. Şiddet Yanlısı Selefilik.....	18
1.1.3.2. Cihadî Selefilik.....	19
1.2. Şiddet Kavramı ve Dinsel Şiddet.....	21
1.3. Cihat Kavramı.....	23
1.3.1. Cihadın Çeşitleri.....	244

1.3.2.	Cihat Kimlerle Yapılır	255
1.3.3.	Cihadı Gerekli Kılan Durumlar ve Cihadın Önemi	266
1.3.4.	Cihat Yolunda Dış Etkenler ve Cihadın Gündeme Gelişi	277
2.	ABDULLAH AZZÂM'IN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ.....	29
2.1.	Nesebi, Ailesi ve Gençliği.....	29
2.2.	Eğitim Hayatı.....	322
2.3.	İhvân-ı Müslimîn ile Tanışması	355
2.4.	Hizmet Hayatı ve Üniversite Hocalığı	38
2.5.	Cihat Fikirleri.....	40
2.6.	Eserleri.....	45
2.7.	Vefatı	48
3.	AFGANİSTAN'DA ŞİDDET YANLISI SELEFİLİK VE ABDULLAH AZZÂM'IN TUTUMU	51
3.1.	Abdullah Azzâm'ın Afganistan'a Geçişi.....	51
3.2.	Abdullah Azzâm'ın Afganistan'daki Faaliyetleri	55
3.3.	Arapların Afganistan Cihadına Desteğinde Azzâm'ın Etkisi	60
3.4.	Usâme bin Ladin ile Tanışması.....	65
3.4.1.	Usame bin Ladin'in Hayatı	65
3.4.2.	Usame bin Ladin'in Cihat Fikirlerinin Şekillenmesi.....	66
3.4.3.	Usame bin Ladin'in Afganistan Cihadına Katkısı.....	67
3.4.4.	Azzâm'ın Vasiyetinde Usame bin Ladin	69
3.4.5.	Azzâm ve Usame bin Ladin'in Fikir Ayrılığı	700
3.5.	Şiddet Yanlısı Selefî Akımın Düşünce Yapısının Temelleri.....	72
3.5.1.	İhtilafa ve Tefrikaya Elverişli Olmaları.....	73
3.5.2.	Akımın Cihat Fikirleri.....	74
3.5.3.	Şiddet Yanlılarının Azzâm Hakkındaki Görüşleri	76
3.5.4.	Azzâm'ın Şiddet Yanlıları ile Fikir Ayrılıkları	87
3.5.5.	Azzâm'ın Görüşlerinin Cihadî Selefiliğe Etkisi	95
	SONUÇ	99
	KAYNAKÇA.....	101

TEZ ONAY SAYFASI

Fatma DEMİR KIRÇI tarafından hazırlanan “ABDULLAH AZZÂM’IN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ŞİDDET YANLISI SELEFİLİĞE KARŞI TUTUMU” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Ayhan IŞIK

Tez Danışmanı, Danışmanın Anabilim Dalını buraya yazınız

Bu çalışma, jürimiz tarafından **Oy Birliği/Oy Çokluğu Seçiniz** ile Anabilim Dalınızı buraya yazınızda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir./..../2024

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)İmzası

Başkan: Doç. Dr. Ayhan IŞIK (KBÜ)

Üye: Doç. Dr. Ahmet Mekin KANDEMİR (KBÜ)

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Ali Rıza AKGÜN (DÜ)

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Programı Seçin derecesini onamıştır.

Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans/Doktora tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığı eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığı beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Fatma DEMİR KIRÇI

İmza:

ÖNSÖZ

İslâm Mezhepler Tarihi'nin çalışma alanlarından biri teori ve pratikleriyle çağdaş İslâmî akımlardır. Bu akımların fikrî arka planı, oluşum aşamaları ve fikir öncüleri bu çalışmaların ana konularıdır. Günümüzde karşılaşılan tutumları ile gördüğümüz çağdaş İslâmî akımlardan biri de Selefiliktir. Selefilğin bir kolu olan cihâdî seleflik ise kendisini, akımın itikâdî-siyasî tarafını temsil eden ve işgal altındaki Müslümanları savunarak onları baskıdan kurtarmayı ilke edinen kısım olarak konumlandırmıştır. Cihat kavramını pratik hale dönüştüren bu akımın siyasal şiddet aracı olarak kullanılması, bazı çevrelerin cihat olgusunu aşırılık ve tekfir içerisinde anlamasına sebep olmuştur.

Hârici düşünce yapısına yakın olan şiddet yanlısı akım, gerektiğinde masum insanların canına kastetmeyi cihat çerçevesinde meşrulaştırmakta ve bu doğrultuda ölmeyi şehitlik motivasyonu ile temellendirmektedir. Şiddet yanlısı bu tür akımların faaliyetleri, Müslümanların can ve mal güvenliğine zarar vermenin yanında, İslâm ülkelerinin işgal edilmesine de zemin hazırlamaktadır. Şiddet yanlısı Selefî akım içinde adı sıkça anılan Abdullah Azzâm, cihâdî Selefilğin oluşum sürecinde düşünsel düzeyde etkili olmuş olsa da, bu akımın zamanla şiddete yönelmesiyle onlardan ayrılmıştır.

“Abdullah Azzâm'ın Hayatı, İlmî Kişiliği ve Şiddet Yanlısı Selefilğe Karşı Tutumu” başlıklı çalışmamızda, onun faaliyet ve fikirlerinin kapsamının şiddet yanlısı seleflikten ayrılan yönlerini ortaya çıkarmaya çalıştık. Şiddet yanlısı Selefî akım içinde adı sıkça anılan Abdullah Azzâm, cihâdî selefilğin oluşum sürecinde düşünsel düzeyde etkili olmuş olsa da bu akımın zamanla şiddete yönelmesiyle onlardan ayrılmıştır.

Çalışmamızın ilk bölümünde, okuyucu için ilerleyen bölümlere bir altyapı oluşturması amacıyla, tezimizin içeriğinde sık kullandığımız şiddet, selefî akım ve cihat kavramlarının genel çerçevesini verdik. İkinci bölümü, tezimizin çalışma konusu olan Abdullah Azzâm'ı tanıtmak adına, ailesine, eğitim hayatına, cihat fikrine ve eserlerine ayırdık. Üçüncü bölümde, Abdullah Azzâm'ın Afganistan'a geçiş süreci, Afganistan cihadına verdiği destek, Üsâme b. Lâdin ile kurduğu temas ve şiddet yanlılarının

düşünce yapısı konuları ele alınmış; ayrıca, Azzâm'ın şiddet yanlısı Selefilige karşı duruşu incelenmiştir.

Lisans ve yüksek lisans öğrenimim boyunca maddi ve manevi desteğini her zaman ve her konuda hissettiğim kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Ayhan IŞIK'a teşekkürü bir borç bilirim. Yine tez çalışma konusunu tespit etmek üzere desteklerinden istifade ettiğim, lisans ve yüksek lisans öğrenimim boyunca öğrencisi olduğum değerli hocam Doç. Dr. Mustafa Selim YILMAZ'a teşekkür ederim. Tez planı ve içerik oluşturma adına yardımlarını ve görüşlerini esirgemeyen kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Ali Rıza AKGÜN'e ayrıca teşekkür ederim. Kıymetli bilgi ve değerlendirmelerinden istifade ettiğim Doç. Dr. Ahmet Mekin KANDEMİR'e de teşekkür ederim. Çalışma öncesinde ve sonrasında emeği sonsuz olan ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli aileme minnettarlığı ve teşekkürü bir borç bilirim. Her zaman yanımda olan ve yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen değerli dostlarıma, desteğini hayatımın her alanında her an hissettiğim Arş. Gör. Şeyma Doğru'ya, sabır ve fedakarlıkla desteğini hiçbir zaman esirgemeyen ve her daim yanımda olan sevgili eşime de teşekkürlerimi sunarım.

ÖZ

Selefilik, İslam'ın ilk üç asrının dinî pratiklerini muhafaza etmeyi ilke edinen itikadî ve siyasî bir ekol olup, zamanla farklı gruplara ayrılarak taraftarlarının dini algılayış biçimine göre çeşitli değişimler geçirmiştir. Özellikle cihat bağlamında, siyasî iktidarlara ve düşünsel muhaliflere karşı sert bir tutum sergilemiş, toplumsal olaylarda inisiyatif alarak yönlendirmelerde bulunmuştur. Dönemin gereksinimleri, yaşanan olaylar, işgal altındaki Müslümanlar ve diğer pek çok etken sebebiyle cihat kavramını kullanarak mücadele, ikna ve tebliğ faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Ancak, bazı grupların din ve cihat anlayışı, İslam'ın temel öğretilerinin dışına çıkarak aşırı ve zararlı bir yapıya dönüşmüştür.

Bu çalışmada, Abdullah Azzâm'ın hayatı, ilmî kişiliği ve şiddet yanlısı Selefilige karşı tutumu ele alınmaktadır. Onun, fikrî açıdan şiddet yanlısı Selefilikten ayrılan görüşleri üzerinde durulmuştur. Filistinli bir akademisyen olan Abdullah Azzâm, Afganistan cihadı bağlamında Müslümanlara yönelik baskıları sona erdirmek amacıyla Afganistan'da faaliyet göstermiştir. Kurmuş olduğu Mektebü'l-Hıdemât li'l-Mücâhidîn aracılığıyla Afganistan halkına ve cihada katılan gönüllülere yardımda bulunmuş, onların eğitimi ve bilinçlenmesine destek sağlamıştır. Bazı fikir ve eylemlerinin şiddet yanlısı Selefiler ile benzerlik göstermesi, onun da bu grup içerisinde değerlendirilmesine neden olmuştur. Ancak Abdullah Azzâm'ın düşünsel ve eylemsel yönü incelendiğinde, hedeflerinin ve fikir dünyasının şiddet yanlısı Selefilere önemli ölçüde farklı olduğu görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Mezhepler Tarihi, Selefilik, Abdullah Azzâm, Cihat, Şiddet

ABSTRACT

Salafism is a theological and political school that adopts the principle of preserving the religious practices of the first three centuries of Islam and has undergone various changes over time according to the way its adherents perceive religion. Especially in the context of jihad, it took a harsh stance against political powers and intellectual opponents and took the initiative in social events. Due to the needs of the period, the events that took place, Muslims under occupation and many other factors, they used the concept of jihad to carry out struggle, persuasion and notification activities. However, some groups' understanding of religion and jihad went beyond the basic teachings of Islam and turned into an extreme and harmful structure.

In this study, Abdullah Azzām's life, scholarly personality and his attitude towards violent Salafism are discussed. His views, which differ intellectually from violent Salafism, are emphasized. Abdullah Azzām, a Palestinian scholar, worked in Afghanistan to end the oppression of Muslims in the context of the Afghan jihad. Through the Mektebü'l-Hıdemât li'l-Mujahideen he founded, he provided assistance to the people of Afghanistan and volunteers participating in the jiha and supported their education and awareness. The similarities between some of his ideas and actions and those of the violent Salafists have led him to be included in this group. However, an examination of Abdullah Azzām's intellectual and operational aspects reveals that his goals and world of ideas are significantly different from those of the violent Salafists.

Keywords: History of Sects, Salafism, Abdullah Azzam, Jihad, Violence

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Abdullah Azzâm'ın Hayatı, İlmî Kişiliği ve Şiddet Yanlısı Selefiliğe Karşı Tutumu
Tezin Yazarı	Fatma DEMİR KIRÇI
Tezin Danışmanı	Doç. Dr. Ayhan IŞIK
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	15/01/2025
Tezin Alanı	Temel İslam Bilimleri
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	107
Anahtar Kelimeler	Mezhepler Tarihi, Selefilik, Abdullah Azzâm, Cihat, Şiddet

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Abdullah Azzam's Life, His Scientific Personality and His Attitude Towards Violent Salafism
Author of the Thesis	Fatma DEMİR KIRÇI
Advisor of the Thesis	Assoc. Prof. Dr. Ayhan IŞIK
Status of the Thesis	Master
Date of the Thesis	15/01/2025
Field of the Thesis	Basic Islamic Science
Place of the Thesis	UNIKA/IGP
Total Page Number	107
Keywords	History of Sects, Salafism, Abdullah Azzam, Jihad, Violence

KISALTMALAR

- b.** : bin/ibn, oğlu
- bk.** : Bakınız
- bt.** : Binti
- CNN** : Cable News Network
- Çev.** : Çeviren
- DÂİŞ** : ed-Devlet'ul İslamiyye fi'l-Irak ve's-Şam
- Ed.** : Editör
- FKÖ** : Filistin Kurtuluş Örgütü
- MAK** : Mektebü'l-Hıdemât li'l-Mücâhidîn
- Ö.** : Ölüm tarihi
- Ts.** : Tarihsiz
- vb.** : ve benzerleri
- vd.** : ve diğerleri
- vs.** : vesaire
- y.y.** : Yayıncı yok

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Mezhepler Tarihi, İslâm tarihinde itikadî, siyasî ve fikhî oluşumlarla ortaya çıkan bir bilim dalıdır. Dinî metinler, kültürel yapılar ve felsefî tercümelemler de bu ilmin gelişmesinde ve kimlik kazanmasında etkili olmuştur. Her toplumun ve her bireyin içinde bulunduğu sosyo-kültürel çevreye bağlı olarak düşünce yapısı ve meselelere yaklaşımı değişiklik göstermektedir. Siyasî ve kültürel anlayışların çeşitliliğine göre Mezhepler Tarihi birçok kola ayrılmıştır. Bu bilimin araştırma alanlarından biri olan Selefilik de kendi içerisinde pek çok kola ayrılan bir akım olarak ortaya çıkmıştır. Her düşünsel akımın temelini oluşturan belirli fikirler bulunduğu gibi, Selefilik de temel inanç sistemlerinden biri cihat anlayışıdır. Tarihsel süreç içinde cihat kavramı çeşitli bağlamlarda ele alınmış, İslam'daki yeri ve mahiyeti tartışılmış, kapsamı farklı perspektiflerden değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın ana konusu, cihadın selefî düşünce içindeki yerini ve Abdullah Azzâm'ın bu kavramı nasıl algıladığını ortaya koymaktır. Bu bağlamda, Abdullah Azzâm'ın hayatı ve ilmî kişiliği incelenmiş, fikirleri analiz edilerek Afganistan cihadı çerçevesinde yürüttüğü faaliyetler ele alınmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Cihâdî Selefilik şiddet yanlılarından olan gruplardan el-Kâide ve DÂİŞ, cihat olgusunu ve İslâm'ı lafızca yorumları ile farklı anlamlara çekmiş, İslâmî öğretilerin yanlış anlaşılmasına, işgal altındaki Müslüman toprakların yardım çağrılarına tepkisiz kalınmasına ve Müslümanlar üzerindeki baskının devam etmesine sebep olmuşlardır. Bu çağrıya Abdullah Azzâm Afganistan cihadı özelinde karşılık vermiştir. Abdullah Azzâm, cihadın Müslümanlara yardım etmeyi amaçlayan temel bir İslâmî prensip olduğu fikrini benimsemiştir. Onun, zaman zaman şiddet yanlısı gruplarla ilişkilendirilmesine neden olan yönlerinin incelenmesi ve aslında faaliyetlerini işgal ve baskı altındaki Müslümanları kurtarmak ve birleştirmek amacıyla yürüttüğünün ortaya konması, bu çalışmanın önemini vurgulamaktadır. Abdullah Azzâm'ın, Müslümanların maslahatı doğrultusunda küresel cihat çağrısını dile getirdiğini ortaya koymak, çalışmamızın literatüre katkısını göstermektedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmamız, araştırılan konu ve kavramlar hakkında bilgi içeren verilerin okunması ve analiz edilmesi sonucunda oluşturulmuştur. Konu ile ilgili röportajlar, konferanslar, söyleşiler ve yazılı eserler tespit edilerek toplanmış, çok yönlü bir tahlil yapılmıştır. Yine farklı çalışmalarda Abdullah Azzâm ile ilgili kendisine atıf yapılan eserler de çalışmamıza dahil edilmiştir.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Cihat olgusunun algılanışı, farklı grupların dini anlama ve yaşama biçimlerine bağlı olarak değişiklik göstermiştir. İslam ülkelerinin işgale uğraması ve Müslümanların baskı altında bulunması, savunma yöntemleri ve çözüm arayışlarının çeşitlenmesine yol açmıştır. Cihat kavramı, birçok İslamî grup tarafından dinin temel çerçevesi içinde savunulmuşken, bazı aşırı gruplar tarafından İslam'ın emirlerinden oldukça farklı şekillerde yorumlanmıştır. Müslümanları işgal ve baskıdan kurtarmak adına alternatif bir çözüm yolu olarak sunulan cihat anlayışının, bazı cihatçı gruplar tarafından tekfirci bir metoda dönüşmesi önemli bir sorunu beraberinde getirmiştir. Bu dönüşüm, cihat kavramının tekfirci bir perspektife evrilerek İslam dünyası için ciddi bir problem haline gelmesine neden olmuştur.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

İslâm dininde geçmişe ve yakın tarihe bakıldığında cihat kavramı farklı şekillerde algılanmıştır. Dinin emrettiği cihat fikri, toplumların yaşadığı ortama, coğrafyaya ve işgal sürecinde olmalarına göre çeşitlendirilmiştir. Bazı taraflarca cihat, savunma ve kurtulma gayesi taşırken bazı taraflara göre şiddet ve tekfir kapsamında değerlendirilmiştir. Bu çalışmamızda Abdullah Azzâm'ın hayatı, faaliyetleri ve fikirleri ile ilgili konular işlenmiş, cihâdî seleflik ile şiddet yanlısı selefiliğin benzerlikleri ve farklılıkları ele alınarak Abdullah Azzâm'ın bu hususta hangi konumda yer aldığı belirlenmeye çalışılmıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

Tezimizde Abdullah Azzâm'ın eserlerinden, yüksek lisans tezleri, doktora tezleri, konuya ilişkin makalelerden ve dergilerden istifade edilmiştir. Azzâm'ın

külliyyatında yer alan on bir eseri, vasiyeti ve "Tevbe Sûresi Tefsiri" adlı çalışması, onun hayatını, cihat anlayışını ve amaçlarının tespitini sağlama açısından çalışmamızda en önemli başvuru kaynakları arasında yer almıştır.

Fevzi Çakmak'ın "Abdullah Azzâm ve Cihadî Selefiliğin Teşekkül Süreci" adlı doktora tezi, çalışmamızın konu kapsamı bakımından önemli bir referans kaynağı olmuştur. Benzer bir konuyu ele alan bu doktora tezinden çalışmamızın en belirgin farkı, savunduğumuz görüşün bir antitez niteliği taşımasıdır. Bu tezdeki nihai amaç, Abdullah Azzâm'ın şiddet yanlısı Selefilere karşı duruşunu ortaya koymak ve onu bu gruplardan ayıran temel unsurları tespit etmektir.

Nurullah ÇAKMAKTAŞ'ın "Cihadî Selefiliğin İdeolojik Oluşumu" adlı doktora tezi, Cihadî Selefiliğin oluşumu ve gelişmesi, Afganistan cihadını ele alması, Abdullah Azzâm'ın hayatını işlemesi, el-Kaide ve Usame bin Ladin ile ilgili konulara değinmesi ile tezimize oldukça katkıda bulunmuştur.

Ali Rıza AKGÜN'ün "Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi" isimli doktora tezi, çalışmamız için yol haritası sunmuştur. Ele alınan konuların kapsamı ve niteliği bakımından oldukça istifade edilmiştir. Cihadî Selefilik, Abdullah Azzâm ve şiddet yanlıları, Azzâm'ın şiddet yanlılarına karşı duruşu, Afganistan'ın tarihi ve Afganistan'daki fikrî ortam gibi konuların detaylı bir şekilde ele alınması, eserden istifademizi artırmıştır.

Samet BAYSAL'ın "Cihat Kavramının Siyasal Şiddet Aracı Olarak Kullanılmasının Yapısalcı Analizi: El Kaide Örneği" adlı yüksek lisans tezini, kavram analizi, Usame bin Ladin ve el-Kaide hakkında tespitleri ve Abdullah Azzâm'ın hayatını konu alması ile çalışmamıza katkıda bulunmuştur.

Mehmet KUBAT ve Fevzi ÇAKMAK'ın "Bir Aksiyon Adamı Olarak Abdullah Azzâm ve Cihadî Selefi Perspektifi" isimli makalesi de Abdullah Azzâm'ın hayatını ele alması, Azzâm'ın faaliyetlerini tespit etmesi, Azzâm ve Ladin arasındaki teması aktarması, cihat kavramını detaylandırması ile çalışmamızın sınırlarını belirlememiz açısından etkili olmuştur. Ancak yine nihayetinde tespit edilen sonuç ve savunulan fikirler farklılık göstermiştir.

1. SELEFİLİK, ŞİDDET VE CİHAT

1.1. Selef ve Seleflik Kavramları

Selef kelimesi sözlükte “sonra, ardıl, sonra gelen” anlamlarındaki “halef” kelimesinin zıttı olarak, “önce, önceki, önce gelen, geçmiş insanlar” anlamlarında kullanılmaktadır.¹ Terim olarak ise selef “sahâbe nesli ve onlardan sonraki nesil” olarak ifade edilmiştir.² Buna bağlı olarak Selefî, İslâm’da sahâbe ve tabiîn görüşlerine bağlı kişi ve kişiler; selefîyye (Seleflik) ise, İslâm dininde sahabe ve onlardan sonra gelen tabiîn görüşlerinin savunulmasını ve buna bağlı kalınmasının gerekliliğini benimseyen düşünce ve zihniyet olarak tanımlanmaktadır.³ Bu bağlamda selef ve seleflik kavramları arasındaki en temel fark selef kavramının ilk üç nesli ifade eden bir kavram olması iken, seleflik kavramının ise bir ekolü veya ideolojiyi nitelemesidir.

Selefliği benimseyen ve bu grup içerisinde yer aldığını ifade eden kimseler için de selefî ifadesi kullanılmaktadır. Selefî çevrelerce ilk üç nesli takip etme fikri ise şu ayet-i kerime ile desteklenmiştir: “İslâm’ı ilk önce kabul eden muhâcirler ve ensar ile iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O’ndan razı olmuşlardır. Allah, onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük başarıdır.”⁴ Selefîyye bu ayet-i kerime’yi İslâm’ın doğru yaşandığı nesil olan ilk üç nesil kabul ederek, sahabe nesli, tâbiîn nesli ve hemen ardından gelen tebeu’t- tâbiîn olarak görmüştür.⁵

1.1.1. Selefîyyenin Oluşumu ve Selefî Gruplar

Hiz. Peygamber döneminden itibaren, İslam toplumunda bozulma ve gerileme gibi sorunlar ortaya çıktığında, bu durumun giderilmesi için çözüm olarak Hiz.

¹ Mehmet Kubat, "Selefîyye ile Neo-Selefîliğin Kesişen ve Ayrışan Yönleri", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 6/2 (2017), 126.

² Ferhat Koca, "İslâm Düşünce Tarihinde Selefîlik: Tarihsel Serüveni ve Genel Karakteristiği", *İlahiyat Akademi Dergisi* 1/2 (19 Ekim 2015), 16.

³ Koca, *İslâm Düşünce Tarihinde Selefîlik*, 16.

⁴ et-Tevbe 9/100

⁵ M. İlyas Bozkurt, "Selefîliğin Tarihsel Gelişimi ve Felsefî Altyapısı", *TESAM Akademi Dergisi* 3/1 (27 Şubat 2016), 11.

Peygamber ve sahâbe dönemindeki İslam anlayışına dönüş hedeflenmiştir. Abbasiler döneminde Mutezilî fikirler devletin resmî ideolojisi haline gelmiştir. Mutezilenin, fikirlerini siyasi iradeyi arkasına alarak halka zorla kabul ettirmeye çalışması mihne sürecinin yaşamasına sebep olmuştur. Bu dönem içerisinde Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) duruşu ve onun fikrî çerçevesi Ehlü'l-Hadîs ve Ashâbü'l-Hadîs gibi isimlerle de anılan Selefîyye'yi oluşturmuştur. Müslümanların fikrî ayrılıkları neticesinde bölünüp parçalanmasını engellemek amacıyla çözümün Asr-ı Saadet dönemine dönüş olduğu vurgulanmıştır.⁶

Hicrî birinci asrın son çeyreğinden ikinci asrın ortalarına kadar ki süreçte; Hâricilik, Cebriyye, Mürcie, Mu'tezile, Kaderiyye ve Şîa gibi fırkalar teşekkül etmiştir. Bu mezhepler tarafından geliştirilen yeni tavırlar ve benimsenen yeni fikirler bir grup üzerinde karşı tepki oluşturmuştur. Sonraki dönemde Selefîyye olarak anılacak bu grup yeni ortaya çıkan pek çok şeyi bid'at ve zanna dayanan akıl ürünü olduğu için reddetmiştir. Farklılaşan fikirler sonucunda çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. İslamiyet'in farklı coğrafyalara yayılmasıyla birlikte yabancı dinler, kültürler, kadim felsefi ve teolojik akımlarla etkileşim kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu süreçte dine eklenen yeni fikir ve uygulamalar, Selefîyye'nin teşekkülünü zorunlu kılmıştır.⁷

Said b. Cübeyr (ö.95/714), el-Evzaî (ö. 157/774), Süfyân es-Sevrî (ö.161/778), İmam Malik (ö. 179/795), Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) ve İmam eş-Şafî (ö.204/819) gibi isimler İslâm dininin ilk dönemlerinde Selefî düşüncüyü temsil eden âlimler olarak öne çıkmıştır. İlk dönemde oluşan Selefîyye "Mütekaddimûn-ı Selefîyye: Önceki Selefiler" olarak adlandırılmıştır.⁸ Bu âlimler Kitap ve Hadis'ten bağımsız görüş belirtmeden, akli önceleyenleri eleştirerek; Müslüman toplumun İslâm'ı anlaması ve İslâm'ın açıklanması hususunda oluşturulan geleneği takip etmişlerdir. Hicri dördüncü asrın başlarından itibaren selefî çizgide devam eden ve selef metoduna bağlı kalanlar "Selefîyyûn" olarak isimlendirilmişlerdir.

Ahmed b. Hanbel'den (ö. 241/855) sonra Selefîlik ikinci imam olarak görülen İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350)

⁶ Kubat, *Selefîyye ile Neo-Selefîliğin Kesişen ve Ayrışan Yönleri*, 125.

⁷ Muhammed el- Behiy, *İslâm Düşüncesinin İlahî Yönü*, çev. Sabri Hizmetli (Ankara: Fecr Yayınevi, 1992), 42.

⁸ Kubat, *Selefîyye ile Neo-Selefîliğin Kesişen ve Ayrışan Yönleri*, 131.

tarafından tekrar canlandırılmıştır. Selefiyye mezhebi Hicrî sekizinci asırdan sonra da İbnu'l-Vezîr (ö. 840/1436) ve eş-Şevkânî (ö. 1250/1834) gibi etkili isimler tarafından sistemleştirilmiştir. Bu hareket Müteahhirun-ı Selefiyye/Sonraki Selefiler olarak adlandırılmıştır.⁹

Modern dönemde Selefilik ise mutedil-ıslahçı Selefilik, katı Selefilik, siyasî Selefilik, davetçi Selefilik, apolitik Selefilik, Cihadî Selefilik, gibi geniş bir çerçevede ele alınmıştır.¹⁰ 18. yüzyılda Muhammed b. Abdolvahhab (ö.1792), Suûd ailesi ile iş birliği yapmış ve Selefiliğin Suûdi Arabistan'da tekrar canlanmasını sağlamıştır.¹¹ 19 ve 20. yüzyıllarda Batı'nın ve modern dünya düşüncesinin etkileri ile siyasal İslâmcı grupların ortaya çıkışı selefi çeşitliliği artırmıştır. Selefî düşünce farklılıklarının bazıları bu dönemde; ıslahatçı-yenilikçi Selefilik, muhafazakâr Selefilik, Ehl-i Hadis'e yakın lafızcı Selefilik, ilmi Selefilik, mezheplere karşı olan veya olmayan Selefilik, ilmi-davetçi Selefilik, politik Selefilik, apolitik Selefilik, silahlı mücadeleyi savunan Selefilik ve ona karşı olan Selefilik, devlet kurumlarına itaati savunan Selefilik ve muhalif Selefilik şeklinde çeşitlenmiştir.¹²

1.1.2. Tarihsel Süreçte Selefilik Kavramının Tanımlanması Sorunu

Müslümanların önde gelenleri olarak görülen ashab ve tabiînin yolu,¹³ tarih boyunca pek çok merhalede değerlendirilmiştir. Bununla beraber her bir dönem için çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Bu tanım döneme bağlı olarak yeni kazanımlarla desteklenmiş ve farklı fikirlere sahip gruplarca benimsenmiştir. Selefilik ilk etapta İslâm'ın gelişiminin ardından Hicri ilk üç asrın inanç esaslarına göre ele alınmıştır. Daha sonraki dönemlerde bu ilk anlayışa eklemeler yapılmış, Selefilikte önemli bir konuma gelen Ahmed b. Hanbel ve onun yolunu takip edenler kastedilerek yeni bir anlamı ifade edecek şekilde kullanılmaya başlanmıştır.¹⁴

⁹ Kubat, *Selefiyye ile Neo-Selefilik'in Kesişen ve Ayrışan Yönleri*, 132.

¹⁰ Nurullah Çakmaktaş, *Cihadî Selefilik'in İdeolojik Oluşumu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Sosyolojisi ve Antropolojisi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 101.

¹¹ Gümüşkaya, *Mısır'da İslâmî Hareketler*, 32.

¹² Nafi, *Arap Dünyasında Selefilik ve Selefî Hareketler*, 31.

¹³ Kubat, *Selefiyye ile Neo-Selefilik'in Kesişen ve Ayrışan Yönleri*, 127.

¹⁴ Beşir Musa Nafi (ed.), *Arap Dünyasında Selefilik ve Selefî Hareketler* (İstanbul: Yarın Yayıncılık, 2016), 31.

İslâm alimleri ve batılı araştırmacılar “Selefilik” kavramını araştırarak, doğru kullanımı üzerinde durmuştur. Coğunlukla ihyâcî ve İslâmci akımların düşünce yapısını özetleyen bir kavram olarak ele alınmıştır. Bu akımların selefilik kavramının kullanımındaki amaçları birkaç şekilde tanımlanmıştır. Kavram, “geçmiş, mazi, mazide yaşayıp gitmiş” gibi eskiyi veya eski toplumları çağrıştıran ifadeler için kullanılmıştır.¹⁵

Selefiyye, ilk Müslüman önderler ve onlara tabî olanlar için; Ehl-i Eser, Ashab-ı Hadis, İspatiyye ve Sıfatiyye gibi isimlerle de mezhep tanımlaması üzerinden ifade edilmiştir. Selefiyye için Kur’an-ı Kerîm, Hz. Peygamberden sonraki ilk üç nesil ve hadisler göz önüne alınarak fikrî çerçeve oluşturulmuştur. Te’vili kabul etmemek ve yeni fikirleri bid’at olarak görmek Selefiyye¹⁶ inancının temelini teşkil etmektedir. Aynı zamanda kelamcılara karşı da olumsuz bir tavır içerisinde yer almaktadırlar. Kitap ve sünnette yer almayan terimleri, inançları ve meseleleri kabul etmemektedirler. Selefiyye’ye göre inanç ve ibadet konuları naslara dayanmalıdır. Müteşabih ayetler hususunda yorum kabul etmemektedirler. Genel fikrî oluşumu ile beraber birçoğ selefi akım ve grup da ortaya çıkmıştır.

1.1.3. Selefi Akımlar

1.1.3.1.Şiddet Yanlısı Selefilik

Selefilik’in birçoğ konunun ortaya çıkması ilk olarak Hz. Peygamber döneminden sonra Müslümanların çeşitli konularda ihtilaf etmesi ile ortaya çıkmıştır. Bu çeşitlilik içerisinde yer alan şiddet yanlısı selefilik’in ilk tezahürleri haricî zihniyet ile atılmıştır. Ayırıştırıcı ve tekfirici tutumlarının yanı sıra, İslam’ın büyük günah olarak kabul ettiği masum kanının dökülmesini meşru görmeleri ve cihat uğruna her yolu mübah saymaları, bu grubun İslam dini içinde tekfirici ve aşırılık yanlısı olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Fikirleri keskin çizgiler ile çevrili olan bu ekol selefi-hanbelî çevreler tarafından benimsenmiştir. Coğunluğu Hanbelî mezhebinden oluşan Afganistan coğrafyasında ise bu akımın tezahürleri görölmektedir. Genellikle işgale karşı direnilen bu coğrafyada Sovyetler Birliği’nin 1979 yılında Afganistan’ı işgal etmesi ile birlikte Afganistan’daki çeşitli millî ve dinî gruplar işgale karşı direnmiştir. Bu durum Sovyet

¹⁵ Nâfi, *Arap Dünyasında Selefilik ve Selefi Hareketler*, 15.

¹⁶ Hazen Gümüşkaya, “Mısır’da İslâmî Hareketler: İhvân-I Müslimîn ve Selefi Gruplar”, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi* 5/1 (30 Mart 2022), 31-32.

Rusya'ya karşı uzun soluklu direnişin başlangıcını teşkil etmiştir. On yıl devam edecek olan bu işgalden sonra pek çok Afganistan vatandaşı başta Pakistan olmak üzere, Suûdi Arabistan gibi yakın ülkelere göç etmiştir. İşgal neticesinde Afganistan'da eğitim sisteminde gerilemeler başlamış, Afganistan'daki çocukların eğitim ihtiyacı yerli ve yabancı kişiler tarafından karşılanmıştır. Eğitimcilerin çoğunluğunu aşırılık yanlısı selefi fikirlere sahip kişiler oluşturmuştur. Bu öğrenciler daha sonraki yıllarda Afganistan'ın iç karışıklık dönemlerinde etkin rol oynamışlardır. İleride adı tanınan, İslâm ve Müslümanlar için etkisi görülecek isimlerden en önemlisi Usâme b. Lâdin (ö. 2011) olmuştur. 11 Eylül 2001 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ne yapılan saldırı Amerika'nın Afganistan ve Irak'ı işgal etmesine sebep olmuştur. Cezayir, Fas, Tunus, Libya, Mali, Nijerya, Somali, Mısır ve Suriye gibi pek çok ülke bu durumdan etkilenmiş, bölgede çok sayıda örgüt ortaya çıkmıştır. Fikir aylıkları ile yeni gruplar oluşmuş, zamanla kendi aralarında anlaşmazlıklar meydana gelmiştir.¹⁷ Bu dönemde bahsi geçen grupların etkisi ile Selefi düşüncede değişimler yaşanmıştır. Zamanla radikalleşen gruplar; Selefi düşüncede tekfir ve cihadî oluşumları ortaya çıkarmıştır.¹⁸

1.1.3.2.Cihadî Selefilik

Cihadî Selefilik, Ehl-i sünnet ve'l-cemâatin Eşârî ve Mâturîdî ekollerinin bir araya gelerek fikrî altyapısını oluşturan ve ağırlıklı olan Hanbelî ekolünün bünyesinde yer alan bir düşünce olarak ortaya çıkmıştır. Hanbelî mezhebi fikhî-amelî bir çizgide dursa da akîdevî ve metodolojisiyle Selefi öğretinin temsilcisi olarak görülmüştür. Bu bağlamda Cihadî Selefilik'in öncü isimlerinin arasında ilk olarak Ahmed b. Hanbel (ö. 855)¹⁹ görülmektedir. Yine İbn Teymiyye (ö. 1328)²⁰, Seyyid Kutub (ö. 1966)²¹, Cüheymân el-Uteybî (ö. 1980)²² bu akımın fikir liderleridir. Bu isimlerin şiddet yanlılarından farkı, cihadı İslâm'a ya da Müslümanlara zarar vermeyecek derecede

¹⁷ Koca, *İslâm Düşünce Tarihinde Selefilik*, 22.

¹⁸ Koca, *İslâm Düşünce Tarihinde Selefilik*, 23.

¹⁹ Hanbelî mezhebinin kurucusu ve hadis alimidir.

²⁰ Selefi düşüncelerin liderlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

²¹ Seyyid Kutub, Mısırlı bir İslam düşünürü, yazar ve Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslimin) hareketinin önde gelen isimlerinden biridir.

²² Suudi Arabistan Ulusal Muhafızları kurumunda 18 sene görev yapmış, 1979'daki Kâbe Baskını ile tanınmıştır.

savunmalarıdır. Savundukları fikirler aşırılığa ve ayrıştırmaya varmayan fikrî çerçeve etrafında şekillenmiştir.

Cihadî Seleflik, hükümlerini Kur'an, sünnet ve icmaya dayandırarak kendisini doğru İslâm modelini oluşturmaya çalışan grup olarak görmüştür. Aynı zamanda kendilerini yönetimde İslâm'ın siyaset anlayışını benimseyen, cihadî ve itikadî fikirlerde de doğruyu temsil eden taraf olarak konumlandırmıştır.²³

Cihadî sefiliğin oluşumunda etkili olan sebeplerin başında Seleflik ve Neo-Seleflik gelmektedir. Zaman içerisinde gelişen olaylar çerçevesinde yeni olgu ve fikirler boyut kazanarak Cihadî Seleflikte 50-60 yıllık bir geçmiş oluşturmuştur. Ayrıca dış etkenler ile Cihadî Sefiliğin oluşumu devam etmiştir. Sefiliğin önde gelen isimlerinden Seyyid Kutub'un, cihat fikrine büyük önem vermesi ve eserlerini cihâd bağlamında yazması, Sefiliğin Cihadî yönünün gelişmesini sağlamıştır. Cihadî Selefilerin, Afganistan cihadı için Müslümanları Afganistan savaşına davet ettiği görülmektedir. Mısır ve diğer Müslüman ülkelerin bir kısmının Afganistan'daki cihadı desteklemesi ve birçok kişinin cihada katılması, Sefiliğin Cihadî anlamda gelişmesinde etkili olmuştur.²⁴

Afganistan'da cihat olgusu, Selefî anlayışın bir tezahürü olarak Sovyetlere karşı direnişte Afganistanlı ve Arap grupların bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Mısır, Ürdün, Sudan, Suûdi Arabistan, Yemen, Libya ve Irak Afganistan cihadına destek veren ülkeler arasında yer almaktadır. Cihadî Seleflik anlayışı, inanç esasları bakımından geleneksel Selefilerin fikirlerini benimseyen ve örgütsel olarak İhvân gibi siyasi hareketlerin görüşlerinin birleşimi olarak ortaya çıkmıştır. "İnanç olarak Selefî, mücadele olarak asrî" sloganı Cihadî Sefiliğin şiarı olmuştur.²⁵

Ebu Musa es-Sûrî'ye göre cihat olgusunun küreselleşmesinde Afganistan cihadı etkilidir. Sovyet rejimine karşı kazanılan başarı, İslâm dünyasının Batı karşısında uzun yıllardır elde edemediği zaferin umut ışığı olmuştur.²⁶ Afganistan topraklarının

²³ Nafi, *Arap Dünyasında Seleflik ve Selefî Hareketler*, 166.

²⁴ Mehmet Taşdelen, "Cihadî Seleflik Bağlamında Neo-Selefliğe Eleştirel Yaklaşım", *Dergiabant* 10/1 (31 Mayıs 2022), 82-83.

²⁵ Nafi, *Arap Dünyasında Seleflik ve Selefî Hareketler*, 202.

²⁶ Çakmaktaş, *Cihâdî Sefiliğin İdeolojik Oluşumu*, 124.

savunulması esnasında mücahitlerin istişaresi ve ortak tecrübeye dayanan mübadelenin gerçekleşmiş olması yine Afganistan cihadının yayılmasındaki kazanımlardandır.

1.2. Şiddet Kavramı ve Dinsel Şiddet

Şiddet kelimesi Arapça'da *Şedden* kökünden türemiştir. Osmanlıca Türkçesinde ise "sertlik, katılık, sıklık, fazlalık, sözle yerine getirmek yerine kaba kuvvete başvurmak" gibi manalara gelmektedir.²⁷ Bunun dışında temel dürtüler ile savunma veya karşı savunma bilinci, karşı tarafa zarar vermek amacıyla uygulanan psikolojik davranış türü olarak da açıklanmıştır.²⁸

Şiddetin fikirsel ve fiziksel yöntem tanımlarının yanı sıra hangi amaca hizmet ettiğinin açıklanması, kavramın tanımının çeşitlenmesi hususunda etkili olmuştur. Tarihsel kökenler bağlamında ve toplumsal kültürler tarafından şiddetin algılanışı çeşitlilik arz etmektedir. Şiddet olarak algılanan tutumlar, her toplumda farklı değerlendirilmiştir. Toplumlar var oldukça her dönemde şiddet olgusunun gündeme geleceği kaçınılmaz bir gerçektir. Bununla beraber kavramın incelenmesi topluma ve yapısına göre değişiklik göstermektedir.²⁹

Şiddet, bireyin veya toplumun diğer birey ve topluma saldırısı olarak yorumlanmıştır. İnsan fitratının şiddete eğilimli olduğu, dinlerin şiddeti doğurduğu ve belli dinî kültürlerin şiddete kaynaklık ettiğini savunan fikirler bulunmaktadır. Ancak şiddetin toplumsal sorunlarla ortaya çıkması, sosyo-politik ve ekonomik kaynaklardan etkilenmesi gibi yönlerine dikkat edildiğinde, sadece dine atfedilecek bir kavram olmadığı görülmektedir.³⁰

İslâm dini içerisinde de yer alan birçok grubun şiddet içerikli eylemlerinin kaynakları dinin emirlerinden değil, coğrafî, siyasî, ekonomik ve sosyo-politik etkenlerden doğabileceği anlaşılmaktadır. Bununla beraber geniş incelemelere tabi tutulan şiddet kavramını, her kuram ve her bilim dalı kendi bakış açısı ile ele almıştır.³¹

²⁷ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca ve Türkçe Lügat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 1993), 997.

²⁸ Samet Baysal, *Cihat Kavramının Siyasal Şiddet Aracı Olarak Kullanılmasının Yapısalcı Analizi: El Kaide Örneği* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 6.

²⁹ İbrahim Balcıoğlu, *Şiddet ve Toplum* (İstanbul: Bilge Yayınları, 2001), 18.

³¹ Baysal, *Cihat Kavramının Siyasal Şiddet Aracı Olarak Kullanılmasının Yapısalcı Analizi: El Kaide Örneği*, 12.

Biyolojik sebepler beynin işleyişi ile alakalıyken; psikolojik yaklaşım ise şiddeti bireyin zihinsel süreci olarak ifade etmiştir. Sosyolojik açıdan ise şiddetin toplum tarafından kabul görmesi şiddeti meşru hale getirmiştir.³² Günümüzde şiddet, psikoloji ve sosyoloji gibi farklı disiplinler tarafından incelenmiştir.³³ Şiddetin çözümlenmesi sonucunda çok yönlü ve kompleks bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Şiddetin temelinde saldırganlık içgüdüleri bulunmaktadır.

Şiddet; cinayet, soygun, hırsızlık, silahlı saldırı, tecavüz ve soykırım gibi çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Şiddetin diğer bir boyutu ise siyasal şiddettir. Şiddetin siyasallaşması herhangi bir iktidarı korumayı veya onu devirmeyi amaçlayan her türlü eylem ve aktivite olarak nitelendirilmiştir. Endüstriyel toplumlar da dahil olmak üzere az gelişmiş ülkelerde de siyasal şiddete sebep olacak durumlar meydana gelmiştir.³⁴ Siyasetin etkisi İslâm'ın ilerleyen dönemlerinde mezhepler üzerinde de görülmüştür. Bu durum itikadî fikirlerin bazı zamanlarda keskin görüşlere dönüşmesine ve aşırı tavırların meydana gelmesine sebep olmuştur. Daha çok Hanbelî çevreler tarafından benimsenen selefilik, kendi içerisinde de pek çok oluşumu barındırmaktadır. Genel anlamda ilk üç nesle tabi olma fikrini benimsemeleri ve te'vile kapalı olmaları nedeni ile bir kesim keskin çizgiler neticesinde tekfirci ve şiddet yanlısı selefilik olarak nitelendirilmiştir. Bu tür eğilimler şiddetin meydana gelmesine ve bölünmelere sebep olmuştur.

Şiddetin sebeplerinin yanı sıra meydana getirdiği sonuçlar da insan hayatını etkilemektedir. İnsanın şiddet ile arasındaki ilişkisinin karmaşık ve paradoksal bir halde olduğu bilinmektedir.³⁵ Şiddetin niteliklerinin ve niceliklerinin değişimi genel olarak ele alındığında, sosyal değişim süresi ile paralellik gösterdiği görülmüştür. Değişim üzerine tanımlar değişse de şiddetin doğurduğu sonuçlar temelde ortak bir fikir üzerinde birleşmektedir. Şiddetin sonuçlarından biri olarak şiddete uğrayan taraf *öteki* şeklinde

³² Baysal, *Cihat Kavramının Siyasal Şiddet Aracı Olarak Kullanılmasının Yapısalcı Analizi: El Kaide Örneği*, 15.

³³ Zahir Kızmaz, “Şiddetin Sosyo-Kültürel Kaynakları Üzerine Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16/2 (2006), 248.

³⁴ Baysal, *Cihat Kavramının Siyasal Şiddet Aracı Olarak Kullanılmasının Yapısalcı Analizi: El Kaide Örneği*, 17.

³⁵ Sinisa Malesevic, *Savaş ve Şiddetin Sosyolojisi*, çev. Suzan Sarı (Ankara: Hece Yayınları ve Dergileri, 2018), 13.

isimlendirilmiştir. Bu bağlamda şiddet, ötekileştirme ve ayrıştırmayı beraberinde getirmektedir.³⁶

1.3. Cihat Kavramı

Cihat, Arapça bir kelime olmakla birlikte anlam olarak zengin ve karmaşık bir kavramdır. “Cehd” fiilinden gelen cihat kelimesinden türeyerek, “Gayret etme ve bütün gücünü kullanma” anlamlarına gelmektedir.³⁷ İslâmî literatürde “Dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm’ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek” şeklinde genel ve kapsamlı anlamda kullanılmaktadır. Cihadın pek çok şekilde ifade edilmesinin yanında Abdullah Azzâm da cihat kavramı hakkında bazı tanımlamalarda bulunmuştur. Cihada “kıtâl/savaş” manasında şer’î bir anlam vermiştir. Kapsamı açısından da tevkîfi olarak değerlendirmiştir.³⁸ Ayrıca hayatının ilk dönemlerinde Kur’anî bir kavram olması sebebiyle, cihadı nefisle yapılan mücâdele, insanlara dini tebliğ etme ya da bu amaçla kitap yazma gibi faaliyetlerin şer’î anlamda cihadı karşılamayacağını söylese de sonraki dönemlerde cihadın pek çok çeşidi olduğunu belirterek Müslümanları her türlü cihada teşvik etmiştir.³⁹ Kur’an-ı Kerim’de cihat kavramı geleneksel olarak savaş ve silah anlamında “mücadele” kelimesi ile ifade edilmektedir. Ayrıca üç farklı terim ile savaş manasında “Nefir⁴⁰, Kıtâl ve Harp” kelimeleri kullanılmıştır.⁴¹ İslâm’ın yayılması ve zaman içerisinde birçok ekolünün ortaya çıkması ile cihat farklı şekillerde yorumlanmış ve cihadın çeşitleri meselesi gündeme gelmiştir.

³⁶ John Keane, *Şiddetin Uzun Yüzyılı*, çev. Bülent Peker (Ankara: Dost Kitabevi,1998), 68.

³⁷ Mehmet Fatih İldeş, *Kuran-ı Kerim’in Cihad ve Teröre Bakışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 4.

³⁸ Abdullah Azzâm, *el-Cihâd ve eseruhû fî binâi’l-cil* (Peşâver: Merkezu’ş-Şehîd Azzâm el-İ’lâmî, ts.), 87-88; Abdullah Azzâm, *Afganistan ve’l-tehaddî el-âlemî* (Peşâver: Merkezu’ş-Şehîd Azzâm el-İ’lâmî, ts.), 30.

³⁹ Azzâm, *fî Zilâli sûreti’t-tevbe* (Peşâver: Merkezu’ş-Şehîd Azzâm el-İ’lâmî, 1997) 630; Abdullah Azzâm, *Fetâvâ Azzâm ve’l-Temîmî* (Peşâver: Merkezu’ş-Şehîd Azzâm el-İ’lâmî, ts.) 35-36.

⁴⁰ Genel seferberlik ve halkın katıldığı topyekûn savaş.

⁴¹ Baysal, *Cihat Kavramının Siyasal Şiddet Aracı Olarak Kullanılmasının Yapısalcı Analizi: El Kaide Örneği*, 82.

1.3.1. Cihadın Çeşitleri

Cihat, kapsamı gereği birçok anlamda kullanılmıştır. Hadis kaynaklarındaki bilgilere göre insan için en büyük cihat nefisle yapılandır. İslâm dinine göre yaratıcının insandan beklediği, ruhi ve fiziksel çabadır.⁴² Bununla birlikte cihadı çeşitlendirmek ve farklı konseptlerde değerlendirmek de mümkündür. Cihadın çeşitleri ilim ile cihat, mal ile cihat, Allah yolunda yapılan savaş için malî cihat, muhtaçlara yönelik cihat, dil ile cihat olarak da sınıflandırılabilir. Bu bağlamda beden ile yapılan cihat da bazı bölümlere ayrılmıştır:

Entelektüel Cihat; İctihat., Cihat kavramının kökü olan “c-h-d” harflerinden türemiştir. “Akıl yürütme, fikir birliğine varma ve uzlaşma” gibi anlamlara gelmektedir. İctihat kavramı tümüyle zihinsel bir mücadeleyi ifade etmektedir. İslâm hukukçularına göre içtihat kavramı; ikinci dereceden zanna dayanan konularda dini olarak hüküm verilmesi ve açık delillerden yorum çıkarmak amacıyla fıkıhçıların tüm çabasını yönlendirmesidir. Yani Müslüman bilim adamının, sahip olduğu entelektüel bilgi birikimini görüşlerinde yansıtması ve tüm çabasını bu yönde harcaması cihat olarak değerlendirilmiştir.⁴³

Talebî (Da’vet ve Fetih Amaçlı) Cihat; Gayrimüslim ülkelerin Müslüman devletler ile savaş halinde olmamalarına rağmen yapılan cihat türüdür. Hükmü farz-ı kifâye olan bu cihat türünün temelinde Müslümanların saldırıya uğraması ihtimaline karşılık sınırlarını güvence altında tutmaktadır. Bu amaca uygun olarak Müslümanların liderinin yılda bir defa Dâru’l Harb’de yaşayanların kendilerine din olarak İslâm’ı kabul edene, cizye verene ve Müslümanlarla aralarında barış sözleşmesi yapana kadar bu cihat türüne devam edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁴⁴

Difâî (Savunma Amaçlı) Cihat; Farz-ı aynların en önemlisi olarak görülmektedir.⁴⁵ Cihadın farz-ı ayn olabilmesi için birtakım şartlar gerekmektedir.

⁴² Baysal, *Cihat Kavramının Siyasal Şiddet Aracı Olarak Kullanılmasının Yapısalcı Analizi: El Kaide Örneği*, 86.

⁴³ Mustafa Çiftci, *İnanç ve Fikir Hürriyet Bağlamında Kur’an-I Kerim’de Cihad Olgusu*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 61.

⁴⁴ Abdullah Azzâm, *ed-Difâu’ an arâdi’l-müslimîn ehemmu furûdi’l-a’yân* (Peşâver: Merkezu’ş-Şehîd Azzâm el-İ’lâmî, 1997), 1/ 124.

⁴⁵ Abdullah Azzâm, *fi’l-Cihâd fikh ve ictihâd* (Peşâver: Merkezu’ş-Şehîd Azzâm el-İ’lâmî, 1997), 50.

Gayri müslimleri İslâm topraklarından savuşturmak, Müslüman ve gayri müslimlerin ordularının karşı karşıya gelmesi, Müslüman liderlerinin nefir-i âm ilan ettikten sonra bireysel ve toplumsal olarak katılımı emretmesi, gayri müslimlerin Müslümanları esir almış olması gibi durumlar bu hükme örnek teşkil etmektedir. ⁴⁶

Görüldüğü üzere cihat yalnızca savaşmak için değil birçok sebep dolayısıyla da yapılmaktadır. Buna bağlı olarak cihadın sadece beden ile değil, elde bulunan imkanlarla da yapılabileceği yorumu getirilebilir.

1.3.2. Cihat Kimlerle Yapılır

İslâmî bir terim olan cihat, yeryüzündeki fitne ve zulmü ortadan kaldırmak ve Allah'ın dinini yaymak amacıyla yapılan, her türlü engele ve düşmana karşı meşru yollarla mücadele edilmesi anlamına gelmektedir.⁴⁷ Bu bağlamda cihadın kimlerle yapılacağı konusu tartışılmıştır. Azzâm'ın eserlerinde bahsettiği üzere cihat edilecek durumlar ve kişiler sıralanmıştır.

İnkârcılar cihat edilmesi gereken grubun başında gelmektedir. Allah'ın varlığını kabul etmeleri ve O'nun dinini kabul etmeyenlere dinin tebliğinin yapılması tavsiye edilmiştir. Davetin ardından İslâmî hükümlere uyarak cizye ödemeyi kabul etmeleri durumunda savaşılmayacağını, aksi halde cihat edilmesi gerektiğini bildirmiştir. *Sen inkârcılara uyma, onlara karşı var gücünle savaş!*⁴⁸ ayetini konuya delil olarak getirmiştir. ⁴⁹

Azzâm'ın bu yorumu inkarcıları dine davet etmenin diğer yolları kullanıldıktan sonra veya İslâm'a ya da Müslümanlara karşı zarar geldiğinde uygulanabilecek bir yol olarak gösterilmektedir. Cihat edilebilecek gruplar Azzâm tarafından incelenerek taksimde bulunulmuştur. Buna göre cihat ilan edilebilecek bir grup dine dil uzatanlardır. Bu konuya delil olarak ise, "...yeminlerini bozarlarsa ve dininize hınç besleyip saldırırlarsa, bu durumda küfrün önderleriyle çarpışın..."⁵⁰ ayetini göstermektedir.

⁴⁶ Azzâm, *ed-Difâu an arâdi'l-müslimîn ehemmu furûdi'l-a'yân*, 124; Azzâm, *Fetâvâ Azzâm ve't-temimî*, 9-10.

⁴⁷ Mustafa Yiğit (ed.), *Şehid Abdullah Azzam Külliyyatı* (İstanbul: Buruc Yayınları, 2013), 255.

⁴⁸ el-Furkân 25/52

⁴⁹ Yiğit, *Şehid Abdullah Azzam Külliyyatı*, 256.

⁵⁰ et-Tevbe 9/12

Cihat, zulmü ortadan kaldırmak ve adaleti tesis etmek amacıyla mücadele etmeyi içermektedir. Özellikle, zulmeden, toplumda fitne ve bozgunculuk yayan, masum insanların kanını dökenlere karşı durmak bu mücadelenin bir parçasıdır. Kur'an'da geçen "Fitne ortadan kalkıncaya ve yalnızca Allah'ın dini hâkim oluncaya kadar savaşın. Eğer vazgeçerlerse, artık düşmanlık yalnızca zalimleredir."⁵¹ ayeti ile münafıklarla cihat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁵²

Azzâm, son grupta ise şeytanların dostlarıyla yani yeryüzünde insanlar arasında fitne ve hile yayan kimseler için cihat edilmesi gerektiğini belirtmiştir. "İnananlar Allah yolunda savaşır. İnkâr edenler ise şeytanın yolunda harp ederler. Şeytanın dostlarıyla savaşın, esasen şeytanın hilesi zayıftır."⁵³ ayetini de bu konuya delil olarak sunmuştur.

1.3.3. Cihadı Gerekli Kılan Durumlar ve Cihadın Önemi

Cihat fiili, insanların kendi iradeleri ile Allah'ın koyduğu kurallar çerçevesinde adaleti yerine getirme çabasıdır. İslâm dininde asıl olan barış ve huzur ortamını sağlamaktır. Müslümanların işgal ve baskıya maruz kaldığı, İslâm'ın yayılması ve hükümlerinin uygulanması gibi amaçların ortaya çıktığı durumlarda savaş yapılmasına da müsaade edilmiştir.⁵⁴ Sıkıntılar karşısında veya kriz anlarında beklemek ve sabretmek emredilmiştir. Buna bağlı olarak mücadele etme yöntemleri de şekillenmiştir.

Cihadın temel gayesi, Allah'a kulluk etmek, bireysel ve toplumsal olarak O'nun ve Peygamberinin ölçüsüne uygun bir yaşam sürdürmektir. Aynı zamanda İslam'ı insanlara ulaştıran, Müslümanları ve İslam topraklarını muhtemel tehditlere karşı korumak da bu varlığın bir parçasıdır. Gerektiğinde bedenlen savaşmak da dahil olmak üzere, insanın kalbiyle, sözüyle, fiiliyle ve imkanlarıyla mücadele etmesi cihat kapsamına girmektedir.⁵⁵

⁵¹ el-Bakara 2/193

⁵² Yiğit, *Şehid Abdullah Azzam Külliyyatı*, 256.

⁵³ en-Nisâ 4/76

⁵⁴ Baysal, *Cihat Kavramının Siyasal Şiddet Aracı Olarak Kullanılmasının Yapısalcı Analizi: El Kaide Örneği*, 89.

⁵⁵ Baysal, *Cihat Kavramının Siyasal Şiddet Aracı Olarak Kullanılmasının Yapısalcı Analizi: El Kaide Örneği*, 90.

Cihadın gerekli kılınması ise bazı özel durumlara dayandırılmıştır. Cihat bağlamında yapılan savaşlar; kendini müdafaa, baskı altında olan zayıf kimselerin korunması ve yanlışlıkların giderilmesi gibi etkenlerle değerlendirilmiştir.⁵⁶ Ayrıca Allah'a ve Resulüne karşı savaş açılmış olması⁵⁷, fitnenin yayılmış olması⁵⁸, insanların baskı altında olmaları⁵⁹, yeryüzünde bozgunculuğun meydana gelmesi⁶⁰ de bu sebepler arasında yer almaktadır.

Aynı şekilde yapılan anlaşmanın ardından diğer toplumun anlaşmaya uymayacağını tespit edilmesi⁶¹, inkârcı toplumun kendini Müslüman toplumundan ileride görmesi⁶², herhangi bir saldırıyı etkisiz hale getirmek⁶³, hak olanı yaymak ve ahlaki çözümlenin önüne geçmek⁶⁴, İslâm davetçilerine yönelik saldırıları bertaraf etmek⁶⁵ gibi nedenler de cihadı gerekli kılan durumlar arasında sayılmaktadır.

1.3.4. Cihat Yolunda Dış Etkenler ve Cihadın Gündeme Gelişi

İslâm dini yeryüzüne indirilen dinlerin sonuncusudur. İslâm, Müslümanlara her zaman barışı, affetmeyi ve adaletli olmayı emretmektedir. Ancak dine ya da Müslümanlara yapılan saldırılara karşılık verilmesini, bu bağlamda cihat etmekten geri durulmaması gerektiğini de tavsiye etmektedir. Cihat bazı durumlarda kendiliğinden ortaya çıkarken, yukarıda bahsedildiği üzere davet ya da savunma amaçlı da olabilmektedir. Savunma amacı ile yapılan cihat, İslâm topraklarını korumaya

⁵⁶ Muhammed M. Pickthall, *Kadercilik Suçlaması ve Cihad*, çev. Taha Dinçer (İstanbul: Akabe Yayınevi, 1985), 16.

⁵⁷ el-Bakara 2/190, el-Hac 22/39

⁵⁸ el-Bakara 2/193

⁵⁹ eş-Şûrâ 42/42

⁶⁰ el-Mâide 5/33-34, et-Tevbe 9/107

⁶¹ el-Enfâl 8/58

⁶² el-Enfâl 8/59

⁶³ el-Bakara 2/194

⁶⁴ Muhammed Ebu Zehra, *İslâm'da Savaş Kavramı*, çev. Cemal Karaağaçlı (İstanbul: Fikir Yayınevi, 1985), 12.

⁶⁵ Vehbe Zuhayli, *İslâm Hukukunda Savaş*, çev. İsmail Bayer (İstanbul: İhtar Yayınevi, 1996), 41.

dayanmaktadır. İslâm dininin merkezi ve sığındığı kale olan İslâm topraklarını gayri müslimlerin işgalinden ve gelebilecek her türlü zarardan himâye etmek gerekmektedir.

Cihat, dış etkenler ile ezilen ve sömürülen halk kitlelerini kurtarmak amacıyla gündeme gelmiştir. Bununla beraber cihat bazı ayetler⁶⁶ gereğince yeryüzündeki ezilen her topluluğun uğradıkları baskıdan, beşerî ilâhlara kulluk etmeye mecbur bırakılmaktan kurtarılması çabası anlamında yorumlanmıştır.⁶⁷

Azzâm, Müslümanlar için vatan ve İslâm Devleti kurmanın en az hava ve su kadar önemli olduğunu ifade etmiştir.⁶⁸ Böyle bir İslâm Devletini kurmak ise metodolojik anlamda cihadı araç haline getirmiştir. Organize olmuş bir topluluk ile cihat edebilmek mümkün hale gelmiştir. Bu topluluğun amacı ve davranışının dayatmacı değil, sıdk, fedakârlık, sabır ve cesaret gibi özelliklere sahip olması gerektiği vurgulanmıştır.⁶⁹

Cihadın gerekliliği ve ortaya çıkış sebepleri arasında, İslam'ın tebliği ve uygulanması önemli bir yer tutmaktadır. Azzâm'a göre, cihadın en temel amacı, tevhid inancını esas alarak İslam'ı insanlara ulaştırmaktır. Tevhid inancına sahip olan toplumlar, zaman içinde bu inancın getirdiği farklı bakış açılarından dolayı, dış tehditlerle karşı karşıya kalabilmektedir. Tevhîd inancını bu durum içerisinde gerek ilim yolu ile gerek savaşarak yaymaya çalışmak, tevhîd akidesini savunmak için Müslümanları cihat etme mecburiyeti bırakmıştır.⁷⁰

⁶⁶ en-Nisâ 4/75, el-Bakara 2/251

⁶⁷ Abdullah Azzâm, *I'ber ve besâir li'l-cihâd fi'l-asri'l-hâdir*, (Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, ts.), 35.; Azzâm, *Afganistan ve't-tehaddî el-âlemî*, 115.

⁶⁸ Abdullah Kemâl, *er-Râyâtü's-sûd Abdullah Azzâm mine'l-cihâd ile'l-iğtiyal* (Cerîdetü's-Şarki'IEvsât, 2002) 13.

⁶⁹ Abdullah Azzâm, *İlhak bi'l-kâfile*, (Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, 1997), 1/184-185; Azzâm, *fî Zilâli sûreti't-tevbe*, 615.

⁷⁰ Fevzi Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefilîğin Teşekkül Süreci* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 133.

2. ABDULLAH AZZÂM'IN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

2.1. Nesebi, Ailesi ve Gençliği

Abdullah b. Yusuf b. Mustafa Azzâm, 1941 yılında Filistin'in Cenîn şehrine bağlı Sîletü'l-Hârisiyye köyünün Hâratü'ş-Şevâhine adlı beldesinde dünyaya gelmiştir. Babası Yusuf b. Mustafa Azzâm, çiftçilikle geçimini sağlamıştır. Azzâm'ın Afganistan ile Pakistan'da bulunduğu dönemlerde onun yanında kalmıştır. Ancak Azzâm'ın şehit edilmesinden birkaç ay önce tekrar Sîletü'l-Hârisi'yeye dönen Yusuf Azzâm, Azzâm'ın yanında bir süre kaldıktan sonra, tekrar Afganistan'a dönmek istemiştir. İsrail yönetimi Yusuf Azzâm'ın bu talebini kabul etmemiştir. Babası, Azzâm'ın vefatından bir yıl sonra, 1990 yılında Sîletü'l-Hârisiyye'de hayatı kaybetmiştir.⁷¹

Annesi Zekiyye binti Sâlih bin Hüseyin el-Ahmed'tir. Babası gibi annesi de Azzâm'ın Pakistan ve Afganistan'da yaşadığı dönemler içerisinde yanında kalmıştır. 1988 yılında vefat ettiğinde, Pakistan'ın Bâbî bölgesinde yer alan Makberatü'ş-Şühedâ'ya defnedilmiştir. Azzâm, ilk ve orta öğrenimini köyde tamamlamış, daha sonra Cenîn Lisesi'nde eğitim almıştır. Daha sonra, Tûlkarim'de bulunan Ziraat Meslek Okulu'nda eğitimine devam etmiştir.⁷² Lise dönemi içerisinde İhvân-ı Müslimîn Hareketi ile tanışmıştır. Bu dönemde İhvân-ı Müslimîn Hareketi'ne mensup önemli isimlerden olan Şefik Esad, Tefvik Cerrâr, Ferîz Cerrâr ve Muhammed Fuâd Ebû Zeyd gibi kişilerden dersler almıştır. Tûlkarim'de bulunduğu süre boyunca da bu hareketle olan ilişkisini sürdürmüştür. Cenîn'e geçtikten sonra İhvân-ı Müslimîn Hareketi'nin merkezini ziyaret ederek; cemaatin faaliyetlerine aktif olarak katılmıştır.

1959 yılında Tûlkarim Meslek Yüksek Okulu'ndan pekiyi derece ile mezun olduktan sonra Ürdün'de el-Kerak'a bağlı Eder köyünde öğretmenlik yaparak meslek hayatına başlamıştır. Bu köyde bir yıl görev yapmış, ardından Cenîn beldesi yakınlarındaki Berkîn Ortaokulu'na tayin edilmiştir. Köyü olan Sîletü'l-Hârisiyye'den

⁷¹ Fevzi Çakmak- Mehmet Kubat, Bir Aksiyon Adamı Olarak Abdullah Azzâm ve Cihâdî-Selefi Perspektifi, *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 14/2 (31 Aralık 2021), 89.

⁷² Çakmak-Kubat, "Bir Aksiyon Adamı Olarak Abdullah Azzâm ve Cihâdî-Selefi Perspektifi", 829.

Cenîn'e, oradan da görev yeri olan Berkîn'e gidip gelmiştir.⁷³ Sîletü'l-Hârisiyye'de bulunduğu sırada Azzâm gibi öğretmen olan Ali Hamîd ve Ahmed el-Hâc ile İhvân-ı Müslimîn'in Cenîn'deki merkezi ile irtibatını devam ettirmiştir. Bu dönem içerisinde İhvân'ın faaliyetlerine ve Ferîz Cerrâr'ın derslerine katılmıştır. İhvân-ı Müslimîn'in önemli fikrî temsilcilerinden Hasan el-Bennâ, Abdülkadir Avde, Seyyid Kutub ve Muhammed Kutub gibi isimlerin kitaplarını okumayı da yoğunlaştırarak fikrî yönden kendini geliştirmiştir.⁷⁴

Üniversite eğitimine Suriye'deki Dımeşk Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nde başlamıştır. İhvân'ın önde gelen isimlerinden aldığı fikrî eğitimin yanı sıra, Muhammed Edîb es-Sâlih, Ebû'l Feth Beyânûnî ve Muhammed Saîd Ramazan el-Bûti gibi kişilerle bir araya gelme imkânı bulmuştur.⁷⁵ 1966 yılında Dımeşk Üniversitesi'ndeki eğitimini pekiyi derece ile bitirmiştir. Azzâm, Dımeşk Üniversitesi'nde okuduğu sırada tatil günleri de dahil olmak üzere tüm vaktini camiî ve medreselerde vaaz vererek geçirmiştir.⁷⁶

1965 yılında köylerinin Yahudiler tarafından işgal edilmesiyle Sîletü'l-Hârisiyye'ye sığınarak bir süre Azzâm'ın evinde misafir olan, sonrasında Tûlkarim'in Deyru'l-Gusûn köyünde ikamet edecek, Semîre Abdullah Avâtîle ile evlenmiştir.⁷⁷ Bu evlilikten Huzeyfe, Muhammed, Hamza, İbrahim, Mus'ab, Fâtıma, Vefâ ve Sümeyye isimli çocukları olmuştur. Muhammed ve İbrahim, 14 Kasım 1989 tarihinde Pakistan'ın Peşaver kentinde Seb'ul-Leyl Mescidi'ne giderken babaları ile beraber uğradıkları bombalı saldırı sonucunda vefat etmişlerdir.⁷⁸

Azzâm, hayatının erken dönemlerinde İsrail'in, Batı Şeria'yı ve Gazze'yi 1949 yılında işgal etmesi,⁷⁹ Filistinlileri derinden etkilemiştir. Üç yüz bine yakın kişi

⁷³ Çakmak-Kubat, "Bir Aksiyon Adamı Olarak Abdullah Azzâm ve Cihâdî-Selefi Perspektifi", 829.

⁷⁴ Cerrâr, *eş-Şehîd Abdullah Azzâm*, 21.

⁷⁵ Cerrâr, *eş-Şehîd Abdullah Azzâm*, 20.

⁷⁶ Baysal, *Cihat Kavramının Siyasal Şiddet Aracı Olarak Kullanılmasının Yapısalcı Analizi: El Kaide Örneği*, 143.

⁷⁷ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefilik'in Teşekkül Süreci*, 88.

⁷⁸ Mahmud Saîd Azzâm, *Şeyhî'l-lezî arifuhû* (Gazze: Müessesetü İbdâ li'l-Ebhâs ve'd-Dirâsât ve't-Tedrib, 2012), 25.

⁷⁹ Kubat, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefilik'in Teşekkül Süreci*, 89.

Filistin'den ayrılarak Ürdün'e göç etmek zorunda kalmıştır.⁸⁰ 5 Haziran 1967 tarihinde İsrail ve Mısır-Suriye-Ürdün bloğu arasında yaşanan ve Arap devletlerinin mağlubiyetiyle sonuçlanan Arap-İsrail Savaşı sonrasındaki süreç, Azzâm için yeni bir başlangıç olmuştur.

Azzâm, bu olayların cereyan ettiği zaman içerisinde Siletü'l-Hârisiyye'de bulunmuştur. Azzâm'a göre İsrail işgali sırasında köylüler bölgeyi savunmak için gerekli çabayı göstermemiş, Mescid-i Aksâ ve Batı Şeria, İsrail ordusunun eline kolaylıkla geçmiştir.⁸¹ Arap-İsrail Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanmasının ardından Azzâm, Ürdün'e göç ettikten sonra Ammân'ın Cebelü't-Tâc semtinde yer alan et-Tâc Kız Lisesi'nde öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Bulduğu bu süre içerisinde Azzâm çevresel etkenlere bağlı olarak⁸² Filistin direnişinde aktif biçimde yer almak için öğretmenlik görevinden istifa ederek İhvân-ı Müslimîn Hareketi'ne katılmıştır.⁸³ Anne ve babası bu fikrine karşı çıkararak onu vazgeçirmeye çalışmıştır. Ancak Azzâm'ın eşi Semîre Abdullah Avâtîle, almış olduğu bu kararda eşini desteklemiştir.⁸⁴

İşgal sonucunda İsrail, Filistin'in büyük bir bölümünü ele geçirmiştir. Bölgeyi savunan gruplardan biri olan İhvân-ı Müslimîn Hareketi, Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ile iç işlerinde bağımsız olunması şartıyla, Ürdün'ün kuzeyinde *Kavâidu 'ş-Şuyûh* adıyla dört üssün kurulması konusunda anlaşmaya varmıştır.⁸⁵ Azzâm, Aclun dağlarındaki kamplarda İhvân-ı Müslimîn'in faaliyetleri için gönüllü olan gençlerle beraber eğitim aldığı dönemde, İslâmî değerlerden ve ilim hayatından uzak kalınarak düşmanla savaşılmayacağını savunmuş, böylece eğitim hayatına Mısır el-Ezher Üniversitesi Şeriat Fakültesi usûl-ü fıkıh alanında yüksek lisans öğrenimi ile devam etmiştir.⁸⁶ 1969 yılında yüksek lisans eğitimini bitirmiştir. 1973'te usul-i fıkıh alanında en yüksek şeref

⁸⁰ Sevinç Alkan Özcan, Fatma Tunç Yaşar, Zahide Tuba Kor, *Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin* (İstanbul: İHH Yayınevi, 2011), 43-44.

⁸¹ Abdullah Azzâm, *el-cüzûru 't-târihiyye ve 'l-mîsâk* (Peşâver: Merkezu'ş-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, 1997), 1/838.; Muhammed Abdullah el-Âmir, *eş-Şeyh el-mücâhid Abdullah Azzâm* (Kuveyt: Mektebetü Dâri'l-Beyân, ts.) 1/39.

⁸² Kubat, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefilîğin Teşekkül Süreci*, 90.

⁸³ Azzâm, *Şeyhi 'l-lezî ariftuhû*, 28-29.

⁸⁴ Cerrâr, *eş-Şehîd Abdullah Azzâm*, 59-60.

⁸⁵ Âmir, *eş-Şeyh el-mücâhid Abdullah Azzâm*, 1/42-44; Azzâm, *Şeyhi 'l-lezî ariftuhû*, 29

⁸⁶ Azzâm, *Şeyhi 'l-lezî 'ariftuhû*, 31.

derecesi ile doktorasını tamamlamıştır. Kâhîre’de bulunduğu süre içerisinde İhvân-ı Müslimîn Hareketinin önemli isimlerinden; Zeynep Gazâlî (ö. 2005) ve Muhammed Kutub (ö. 2014) ile bir araya gelerek Seyyid Kutub hakkında ayrıntılı bilgiler almış, fikrî konularda Seyyid Kutub’dan etkilenmiştir.⁸⁷ Mısır’da eğitim aldığı sırada İhvân’ın ileri gelen isimleriyle yakın temasta bulunmuştur.

Ürdün’e döndükten sonra 1980 yılına kadar Ürdün Üniversitesi Şeriat Fakültesi’nde ders vermiştir. 1981 yılında Suûdi Arabistan’ın Cidde şehrinde Kral Abdülaziz Üniversitesi’nde bulunduğu sırada Afganistan cihadına yakın olmak amacıyla Pakistan’ın İslâmâbâd şehrinde bulunan Uluslararası İslâm Üniversitesi’ne geçiş yapmıştır. Derslerinin fazla vakit alması ve Afganistan Cihadı ile yakından ilgilenememesi üzerine üniversitedeki görevinden istifa ederek, hayatını tamamen Afganistan ve Filistin Cihadına adanmıştır. Azzam, fikirlerini yaymak için pek çok konferans düzenlemiş, maddî ve manevî yardımlar toplamıştır. Bu dönem içerisinde dünyanın Afganistan cihadını doğru anlaması amacıyla “el-Cihat” adlı bir dergi çıkarmış, bu vesileyle Afganistan cihadını İslâm Dünyasına duyurarak desteklerini artırmıştır.⁸⁸ Azzâm, İsrail işgalini ve yapılan baskıların her zaman canlı tutarak çalışmalarını hayatı boyunca devam ettirmiştir.

2.2. Eğitim Hayatı

Abdullah Azzâm’ın babası Yusuf b. Mustafa Azzâm, Azzâm’ı dinî bir ortamda yetiştirmiştir.⁸⁹ Hayatının erken dönemlerinde tanıştığı İhvan-ı Müslimîn Hareketi dindar kişiliğinin etkisiyle tercih ettiği cemaat olurken, ilerleyen süreçlerdeki savunmalarının başlangıç noktasını da teşkil ettiğini göstermektedir.

1966 yılında Şam Üniversitesi Şeriat Fakültesi’nden mezun olmuştur.⁹⁰ Bu süre zarfında Tulkarim bölgesinde bulunan Azzâm, İhvân-ı Müslimîn Hareketi ile bağımlı koparmamış, Cenin’e geldiğinde aktif bir şekilde harekete katılmıştır.⁹¹ Çeşitli

⁸⁷ Ali Rıza Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi* (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2021), 95.

⁸⁸ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 96.

⁸⁹ Cerrâr, *eş-Şehîd Abdullah Azzâm*, 17-19.

⁹⁰ Beşîr Ebû Rummân, *el-‘Âlim el-mücâhid ve ‘ş-şehîd eş-şeyh Azzâm* (Peşâver: Merkezu ‘ş-Şehîd Azzâm el-İ‘lâmî, 1990), 9.

⁹¹ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefilîğin Teşekkül Süreci*, 87.

dönemlerde meydana gelen bölgesel gelişmeler ve yaşanan olaylar da Azzâm'ın İhvân'la olan bağlantısını ve faaliyetlerini etkilemiştir. İsrail ve Arap devletleri arasında 1967 yılında meydana gelen savaş buna örnek teşkil etmektedir. İsrail, 1967 yılında Batı Şeria ve Gazze'yi 6 gün içerisinde işgal etmiş⁹² ve bu işgal sonucunda Mısır-Suriye-Ürdün bloğu mühim bir kayıp yaşamıştır.⁹³ Bu savaşla birlikte İsrail toprakları büyük oranda genişlerken, Mısır Sina'yı, Ürdün Golan Tepeleri'ni kaybetmiştir. Bununla birlikte işgal sonucunda pek çok sosyolojik faktör de ortaya çıkmıştır. Bilhassa en büyük etkisi Filistinliler üzerinde görülmüştür. Azzâm Ürdün'e göç etmek zorunda kalırken, orada dava arkadaşları ile kurduğu askerî kampta 1970 yılına kadar İsrail'e karşı silahlı eylemler düzenlemiştir.⁹⁴

Direnış sırasında ellerinde yeterince mühimmat bulunmayan Azzâm ve arkadaşları, İsrail tanklarına karşı sahip oldukları eski tüfekler ile direniş göstererek, Siletü'l-Hârisiyye'de savunma yapmıştır. Ancak Azzâm'a göre Ürdün ordusu saldırı karşısında direniş ve mukâvemet gereklı önemi vermemiştir. Bununla beraber Batı Şeria ve Mescid-i Aksâ'yı Yahudilere kolayca bırakmıştır.⁹⁵ Meydana gelen bu olaylar, Azzâm'ın fikrî anlayışının şekillenmesini sağlamıştır. Hayatının ilerleyen safhalarında güçlü bir Yahudi karşıtı⁹⁶ olarak eylemlerini gerçekleştirmesinin başlangıç noktasını teşkil etmiştir. 1970 yılında Ürdün ile FKÖ arasında meydana gelen ve "Kara Eylül" olarak isimlendirilen çatışma süresince Azzâm, İhvân Hareketi'nin sessiz kalmasına karar vermiş ve Kavâidu's-Şuyûh'un eylemlerine son vermiştir.⁹⁷

1973 yılında ise yine aynı alanda en yüksek şeref derecesi ile doktora eğitimini tamamlamıştır.⁹⁸ Mısır'daki eğitimini tamamladıktan sonra, İhvân-ı Müslimîn'in önde gelen isimleriyle yakın ilişki içinde bulunmuş, öğretim görevini sürdürürken aynı

⁹² Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 95.

⁹³ Çakmak-Kubat, *Bir Aksiyon Adamı Olarak Abdullah Azzâm ve Cihâdî-Selefi Perspektifi*, 830.

⁹⁴ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 95.

⁹⁵ Azzâm, *Hamâs el-cüzûru't-târîhiyye ve'l-mîsâk*, 1/838; Âmir, *eş-Şeyh el-mücâhid Azzâm*, 1/39.

⁹⁶ Çakmak-Kubat, *Bir Aksiyon Adamı Olarak Abdullah Azzâm ve Cihâdî-Selefi Perspektifi*, 831.

⁹⁷ Çakmak-Kubat, *Bir Aksiyon Adamı Olarak Abdullah Azzâm ve Cihâdî-Selefi Perspektifi*, 833.

⁹⁸ Cerrâr, *eş-Şehid Abdullah Azzam*, 22.

zamanda davet faaliyetlerine de aktif bir şekilde katılmıştır.⁹⁹ 1973-1980 yılları arasında Ürdün’de, Amman Üniversitesi’nde öğretim görevliliği yapmıştır.¹⁰⁰ Üniversitede verdiği derslere dışarıdan gelen öğrenciler de katılmıştır. Derslerinde fikirlerinden de bahseden Azzâm, Seyyid Kutub’a yakın duruşu hasebiyle “Ürdün’ün Seyyid Kutub’u” olarak nitelendirilmiştir. Ancak bazı kesimler Azzâm’ın bu söylem ve faaliyetlerinden rahatsızlık duymuş ve üniversitedeki görevinden uzaklaştırılması için devlete baskı yapmışlardır.¹⁰¹ *Er-Ra’y* isimli gazetede İslâm bilginlerini karalamak amacıyla İslâm âlimlerini ellerinde M-16 silahlarıyla çizmiş olan karikatürlerin yayınlanmasının ardından, Azzâm’ın tepki göstermesi ve gazete sahibini arayarak karikatürün kaldırılmasını ve özür yazısı yayınlanmasını istemesi üzerine Azzâm üniversitedeki görevinde sorunlar yaşamaya başlamıştır. Askerî Baş Savcı Mudar Bedrân ile gelişmiş ilişkileri olan gazete sahibinin tehdit edildiğini söylemesi sonucu, Ürdün Genel Askerî Hâkimi Bedrân’ın kararı ile Azzâm görev yaptığı üniversiteden ayrılmak zorunda kalmıştır. Azzâm, görevinin son bulmasının ardından 1981 yılında Suûdi Arabistan Cidde’de Kral Abdülaziz Üniversitesi’nde öğretim görevlisi olarak görev yapmaya başlamıştır.¹⁰² 1982 yılının ortalarına gelindiğinde İrşad Bürosu Başkanı Kemâl es-Senânîrî ile Mekke’de görüşmüştür. Senânîrî’nin, Azzâm’ın Afganistan’da olması gerektiğine dair görüşü üzerine Azzâm, Afganistan ziyaretinde bulunmuştur. Sonraki süreçte ise Afganistan’daki durum hakkında detaylı bilgi edinmek amacıyla Pakistan’a gitmiştir. Bölge üzerine yaptığı araştırmaların ardından Suûdî Arabistan’a dönen Azzâm, Kral Abdülaziz Üniversitesi’nden gerekli izni alarak, ders vermek amacıyla Uluslararası İslâm Üniversitesi’ne başvuruda bulunmuştur.

Başvurusu kabul edildikten sonra¹⁰³ ailesi ile Pakistan’a yerleşerek İslâmâbâd’da Uluslararası İslâm Üniversitesi’ne misafir öğretim üyesi olarak geçmiştir. Afganistan Cihadına yakın ve aktif olmak amacıyla Pakistan’da bulunduğu süre içerisinde, üniversitedeki çalışmalarının ve düzeninin cihadı aksatması ve istediği özeni

⁹⁹ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 95.

¹⁰⁰ Abdullah Azzam, *Tevbe Suresi Tefsiri-Cihat Dersleri* (İstanbul: Buruc Yayınları, 2009), 1.

¹⁰¹ Ebû Mücâhid, *eş-Şehîd Azzâm* (Peşâver: Merkezu’ş-Şehîd Azzâm el-İ’lâmî, ts.), 14; Âmir, *eş-Şeyh el-mücâhid Azzâm*, 1/57.

¹⁰² Ebû Rummân, *el-‘Âlim el-mücâhid ve’ş-şehid Azzâm*, 9.

¹⁰³ Baysal, *Cihat Kavramının Siyasal Şiddet Aracı Olarak Kullanılmasının Yapısalcı Analizi: El Kaide Örneği*, 144.

gösterememesi üzerine derslerini cumartesi, pazar, pazartesi günlerine sığdırmıştır. Pazartesi günleri ikindi namazları sonrası Afganistan'a geçip salı, çarşamba ve perşembe günlerini de bu bölgede geçirmiştir. Cuma günleri de İslâmâbâd'a dönerek eğitim faaliyetine bu şekilde devam etmiştir.¹⁰⁴ Afganistan'da yürütülen çalışmalar ve farklı bölgelerden gelen gönüllülerin ihtiyaçlarını karşılamak için 1984 yılında başkanlığını Azzâm'ın yürüttüğü, yirmiden fazla alt kuruluşu olan Mektebü'l-Hıdemât li'l-Mücâhidîn teşkilatı kurulmuştur. Teşkilat ilerleyen süreçte cihat faaliyetine katılmak isteyenlere destek ve cesaret vererek gönüllülerin sayılarının artmasını sağlamıştır. 1984 yılında Azzâm, bölgeyle yakından ilgilenmek ve cihat ortamındaki dinamiğinin artması amacıyla üniversitedeki görevinden istifa etmiştir.

2.3. İhvân Hareketi ile Tanışması

İhvân-ı Müslimîn Cemaati'nin oluşum süreci 1913 yılının yarısında Kuveyd-Büreyde yolu üstündeki Ertâviyye isimli vahada başlamıştır.¹⁰⁵ Birinci Dünya Savaşı'nın ardından İslâm Dünyası'nda İslâm'ı savunma ve Müslümanları bir araya getirmek amacıyla birçok İslâmî cemaat faaliyete başlamıştır. Bu cemaatler içerisinde Mısır'ın İsmailiyye şehrinde 1928 yılında etkisi büyük oranda görülecek olan İhvân-ı Müslimîn Cemaati Hasan el-Benna tarafından kurulmuştur.¹⁰⁶ İhvân-ı Müslimîn Cemaati, döneminde Batı'ya en sert tepkileri veren İslâmî hareketin zirve ismi olmuştur. Bununla beraber kurulmuş olan diğer cemaatleri de etkilemiştir.¹⁰⁷ 1960 ve 1970'li yıllarda, İhvân'dan ayrılan cemaatlerin şiddet yanlısı ve tekfirci tezahürleri görülmüştür.¹⁰⁸

Cemaatin kurucusu Hasan el-Benna (ö. 1949) 1906 yılında Mısır'ın Buhayra şehrinde Mahmudiye kasabasında doğmuştur.¹⁰⁹ Mahmudiye bölgesinde bulunan pek çok alimden ders alarak kendisini İslâmî ilimler sahasında geliştirmiştir. Aynı zamanda

¹⁰⁴ Çakmak-Kubat, *Bir Aksiyon Adamı Olarak Abdullah Azzâm ve Cihâdî-Selefi Perspektifi*, 99.

¹⁰⁵ Mehmet Ali Büyükkara, *İhvân'dan Cüheyman'a: Suudi Arabistan ve Vehhabilik* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 70.

¹⁰⁶ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 38.

¹⁰⁷ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 39.

¹⁰⁸ Hüseyin b. Ali Câbir, *et-Tarîk ilâ Cemâati'l Müslimîn* (Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 5. bs., 1992), 5/315.

¹⁰⁹ Enver el-Cündî, *Hasan el-Bennâ* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2000) 8.

öğretmen lisesine gitmiş, yüksek öğrenimini Kahire Üniversitesi Dâru'l-ulûm Fakültesi'nden üstün dereceyle mezun olarak tamamlamıştır.¹¹⁰ Kendisini ilmî ve fikrî yönden geliştirmiştir. Öğrencilik hayatında davet ve tebliğ çalışmalarına katılmış, iletişim alanında sosyal yönünü kuvvetlendirmiştir.¹¹¹ 1928 yılında İsmailiyye'ye öğretmen olarak tayin edilmiştir. Bu bölgede davet ve tebliğ faaliyetlerine başlamış, arkadaş grubu ile İhvân-ı Müslimîn Cemaatini kurmuştur.¹¹² Cemaatin İsmailiyye'deki faaliyetleri kısa süre içerisinde yayılmış, daha sonraları merkezi Kahire'ye taşınmıştır. Burada tanınan ve yayılan cemaat Mısır'da birçok şube açarak gelişmeye devam etmiştir.

Mısır dışında Suriye, Filistin, Ürdün, Lübnan, Irak, Yemen ve Sudan gibi çevre ülkelerde de ilgi görmüştür. Cemaatin büyümesi ve tutulması başta İngilizler olmak üzere pek çok Batılı gücü ve Batı destekçisi yönetimleri rahatsız etmiştir.¹¹³ İhvân, İngilizlerin ve diğer yönetimlerin baskıcı tavrı karşısında halkı bilinçlendirmiştir.

Mısır'da bulunan diğer yönetimler tarafından daima baskıya maruz kalan İhvân-ı Müslimîn Cemaati, aynı çizgiyi takip ederek toplumun bilinçlenmesinde ve eğitiminde ıslahatçı ve tedricî bir yol izleyerek aşırılık ve tekfir eğilimi olan tavırlardan uzak durmuştur.¹¹⁴ 12 Şubat 1949'da cemaatin kurucusu Hasan el-Benna bir suikast sonucunda şehit edilmiştir. Aynı zamanda Hasan el-Benna gibi cemaate mensup diğer kişiler de ağır işkencelere maruz kalmış ve birçoğu idam edilmiştir. Bu bağlamda kendisine uygulanmış olan aşırı tavırlar neticesinde cemaat, hiçbir zaman tekfirci ve ayrıştırmacı tutum ya da aşırılıkta bulunmamıştır.¹¹⁵

1968 yılına gelindiğinde Azzâm, Aclun dağlarında bulunan kamplarda İhvân Cemaatine mensup gençlerle beraber bir süre askerî eğitim almıştır. Kamp Mısır, Yemen, Suriye ve Sudan'dan gelen gönüllü kişilerden oluşturulmuştur. Azzâm, İhvân'a

¹¹⁰Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 39.

¹¹¹ Ali Câbir, *et-Tarîk ilâ Cemâati'l Müslimîn*, 316.

¹¹² Mahmud Abdulhalîm, *el-İhvânu'l-Müslimûn, Ehdâs Sanaati't-Tarih*, (İskenderiyye: Dâru'd Dâ'Ve), 1/64.

¹¹³ el-Cündî, *Hasan el-Bennâ*, 55-56.

¹¹⁴ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 45.

¹¹⁵ Azmî Bişâre, *Fi'l-İcabeh an Suâl: Me's-Selefiyyeh* (Beyrut: el -Merkezu'l-Arabî li'l-Ebhâs ve Dirâsâtu's Siyâsât, 2018), 114.

bağlı olan Beytü'l-Makdis kampında emîr olarak görev yapmıştır.¹¹⁶ 1968-1970 yıllarındaki bu süreçte cemaatin fiili hareketlerine katılan gönüllü askerlere dinî ve siyasî eğitimler vererek, gençlerin gelişimine cihadî ve fikrî olarak katkıda bulunmuştur. İsrail'e karşı düzenlenecek olan operasyonların plan ve programı ile yakından ilgilenmiştir. Bununla beraber yemek ve dinlenme saatlerinde yüksek lisans eğitimine vakit ayırdığı bilinmektedir. Ayrıca Yahudi işgalcilere karşı düzenlenmiş olan bazı operasyonlarda da komutan olarak görev almıştır.¹¹⁷

Faaliyetler ve eğitim hayatını bir arada yürüten Azzâm, aynı zamanda doktora eğitimi için Kâhire'ye gittiği sırada İhvân-ı Müslimîn Cemaatinin önde gelen isimlerinden Zeyneb el-Gazâlî ve Muhammed Kutub'la tanışarak Seyyid Kutub hakkında tafsilatlı bilgiler edinmiş ve Seyyid Kutub'dan fikrî anlamda etkilenmiştir.¹¹⁸

Hayatının ilerleyen dönemlerini benimsediği bu fikirler şekillendirmiştir. Üniversitedeki görevinden bazı siyasî sebepler sonucunda ayrılmak zorunda kalmıştır. 1984 yılında gerçekleşen ayrılığının ardından tamamen Afganistan-Rus savaşına odaklanmıştır. Afganistan cihadını şer'î bir mesele olarak inceleyen Azzâm, cihadın her Müslümanın üzerine farz olduğunu söylemiştir. Bu bağlamda İslâm Dünyası'nda etkin olan isimlerden aldığı bu karar ve fetva doğrultusunda destek beklemiştir. Gerekli desteği aldıktan sonra cihadın farz-ı ayn olduğu hususundaki fetvasını risale haline getirerek bastırmıştır.¹¹⁹ Bu risale cihadın önemini İslâm Dünyası'nda fark edilmesi hususunda etkili olmuştur. Birçok mali yardım ve cihada gönüllü katılımlar gerçekleşmiştir. Azzâm, 1984 yılında maddi yardımların yönetimi ve benzeri konuları koordine etmek amacıyla, İhvân-ı Müslimîn Cemaati'nin Afganistan temsilcisi Abdurresul Seyyaf ve Usame bin Ladin ile iş birliği yaparak Mektebü'l-Hıdemât li'l-Mücâhidîn'i (MAK) kurmuştur.¹²⁰

¹¹⁶ Kubat-Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefilik'in Teşekkül Süreci*, 91.

¹¹⁷ Kubat-Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefilik'in Teşekkül Süreci*, 90.

¹¹⁸ Azzâm, *Şeyhi'l-lezî ariftuhû*, 32; *Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî*; Ebû Mücâhid, *eş-Şehîd Abdullah Azzâm*, 2-3.

¹¹⁹ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 96.

¹²⁰ Mustafa Hamid, Lia Varal, *el-Arap fî Harbi Afganistan* (Büyük Britanya: Dâru' Heyrest, 2015) 63.

Mektebü'l-Hıdemât sayesinde yeni okullar inşa edilmiş, halka yardım sağlanmış ve cephelere destek gönderilmiştir. Bu hizmet ile aynı zamanda Afganistan'a gelen mücahitleri eğitmek amacıyla Sadâ Kampı da kurulmuştur.¹²¹ Azzâm, Filistin'in işgalini ve zulmünü her zaman göz önünde bulundurmuş, Afganistan'da da bu işgale karşı savunma yapabilmek için birçok Filistinli gencin Afganistan'da eğitim almasını sağlamıştır. Yetiştirilen gençlerin İsrail'e karşı eylemler yapması üzerine İsrail, Azzâm'ın etkisini azaltma yoluna gitmiştir.¹²² 1989 yılında Azzâm'ın şehit edilmesinin ardından Usame b. Ladin'in liderliği güçlenmiştir. Bu bağlamda daha önceleri Azzâm'ın kontrolünde olan Mektebü'l-Hıdemât, tüm üyeleri ve lojistiği El- Kaide'ye geçmiştir.¹²³

2.4. Hizmet Hayatı ve Üniversite Hocalığı

1981 yılında Kral Abdulaziz Üniversitesinde ders vermek için Cidde'ye gittiği dönemde Lâdin ile tanışmıştır. Ladin, Azzâm ve Muhammet Kutub'dan ders almıştır. İleriki zamanlarda Azzâm ile aralarındaki bağ, cihadî faaliyetler bağlamında kuvvetlenmiştir.¹²⁴ Özellikle Muhammed Kutub ve Azzâm'dan etkilenerek ortaya çıkacak fikirlerinin temeli, üniversite hayatında oluşmuştur.¹²⁵

Usâme b. Lâdin, 1957 yılında Suûdi Arabistan'ın Riyad kentinde dünyaya gelmiştir. Riyad'ın zenginlerinden olan Yemenli babası Muhammed Avad b. Ladin'in 52 çocuğundan 21.si olarak doğmuştur.¹²⁶ Ailesi muhafazakâr bir yaşam sürmüş, Ladin'i de bu şekilde yetiştirmiştir. İlkokul, lise ve üniversite eğitimlerini Cidde'de tamamlamıştır. Kral Abdulaziz Üniversitesi'nde Kamu Yönetimi ve İktisat okumuştur.

Lâdin'in, Afganistan ve Mektebü'l-Hıdemât ile ilk teması 1979 yılındadır. Afganistan bu tarihlerde Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Ladin, Afganistan halkının

¹²¹ Suud el-Mevlâ, *el-Cemââtu'l-İslâmiyye ve'l-Unf* (Dubai: Merkezü'l-Misbâr li'd-Dirâsâti ve'l-Buhûs, 2012), 686-687.

¹²² Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 98.

¹²³ Baysal, *Cihat Kavramının Siyasal Şiddet Aracı Olarak Kullanılmasının Yapısalcı Analizi: El Kaide Örneği*, 144.

¹²⁴ Selim Öztürk, "Küresel Terör Örgütü el-Kaide'nin Gelişimi ve Ön Plana Çıkan Liderleri Bağlamında 'Cihad' Anlayışının Geçirdiği Değişimler", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 6/2 (30 Aralık 2019), 174.

¹²⁵ Fuad Hüseyin, *Zerkavi El-Kaide'nin İkinci Kuşağı* (İstanbul: Küresel Kitap Yayınevi, 2014), 164.

¹²⁶ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 124.

Rus işgaline karşı direnişinden çok etkilenecek, hadiseye karşı sessiz kalmamış, birçok yardım kampanyası düzenlemiştir. Bunun sonucunda 1984 yılında Afganistan'a ulaştırılmak üzere toplanan yardımları düzenleme görevini Ladin üstlenmiştir. İlerleyen zamanlarda Ladin, fikir ayrılıklarının olması, Eymen ez- Zevâhirî ve arkadaşlarının ısrarı üzerine Azzâm'dan ayrılmıştır. Beytu'l-Ensar adı ile Afganistan'a gelen mücahitleri ağırlamak için bir misafirhane kurarak, Mektebü'l-Hıdemât'a olan desteklerini adı geçen misafirhaneye yönlendirmiş ve yaptığı çalışmaları Beytu'l-Ensar'da yürütmeye devam etmiştir. 1988 yılında kurmuş olduğu misafirhaneyi geliştirerek grubun organizasyon işlerini ve kayıt yürütme işlemlerini misafirhanenin işlerine dahil etmiştir. Misafirhanenin Beytu'l-Ensar olan adını *merkez/üs* anlamlarına gelen *el-Kaide* olarak değiştirmiştir.¹²⁷

Ladin bu kuruluş içerisindeki ilk dönemlerinde İhvân-ı Müslimîn ve Selefliğin fikirlerini benimsemiştir. Sonraki süreçte ise şiddet yanlısı seleflerin fikirleri ile akımın öncülüğünü yapmıştır.¹²⁸ Ardından 1987 yılında meydana gelen Câcî Savaşı'nda dikkatleri üzerine çekmiş ve Ruslara karşı direniş gösterilmesi gerektiğini savunmuştur. Savaş sonucunda bölge Rus işgalinden temizlenmiştir. Daha sonra 1929-1939 yıllarında meydana gelecek olan Celalabad Savaşı ise büyük bir yenilgi ile sonuçlanmıştır.

Azzâm ile Ladin arasında fikrî benzerlikler bu süreç içerisinde devam etmiştir. Ancak Ladin Mektebü'l-Hıdemât'a verdiği desteği kesmiştir. Bununla beraber 1986 yılında Afganistan'dan ayrılmış ve Suûdi Arabistan'a gitmiştir. Burada bir yıl kadar kaldıktan sonra fikirlerinde değişim yaşamıştır. Suûdi Arabistan'dan döndükten sonra fikirlerini Azzâm'a sunmuş, Azzâm ise idealize ettiği fikirlere ve amaca aykırı düşmesi nedeniyle Ladin'in yapmak istediği eylemleri kabul etmemiştir. Lâdin ve Azzâm arasındaki ilk ihtilaflar bu noktada başlamıştır. Bu tür fikrî ayrılıkların neticesinde yolları giderek ayrılmıştır.¹²⁹ Ladin, Pakistan sınırına yakın bir bölgede *Muaskeru'l-Kâide* adı ile bir kamp kurarak kendi fikirlerini hayata geçirmiştir. Böylece Azzâm ve

¹²⁷ Çakmak-Kubat, *Bir Aksiyon Adamı Olarak Abdullah Azzâm ve Cihâdî-Selefi Perspektifi*, 839.

¹²⁸ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 125.

¹²⁹ Kubat- Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefliğin Teşekkül Süreci*, 839.

Ladin arasındaki yakınlık tam manasıyla kopmamış olsa da birliktelikleri kalmamıştır.¹³⁰

2.5. Cihat Fikirleri

Abdullah Azzâm'a göre cihat, İslâm'da davet amacıyla insanlığın küfürden kurtulması, İslâm'ın yayılmasının önündeki sosyal, ekonomik ve siyasî engellerin ortadan kaldırılması için meşru kılınarak emredilmiştir. İslâm davetinin önündeki engellerin siyasî oluşumlar ve kuruluşlar olarak görülmesi sonucunda, bu engellerin ortadan kaldırılması için bu tür durumlarda savaşılması gerektiği kanaatine varmıştır. Azzâm aynı durumun yine ekonomik oligarşiler veya kabilelere ait kuvvetler için de geçerli olduğunu söylemiştir. *Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın! (İnkâra) son verilerse şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını çok iyi görür.*¹³¹ Ayetinde anlatıldığı üzere fitne ortadan kalkana kadar savaşmak vecibe olarak görülmüştür.¹³²

Azzâm'ın eserlerinde en sık bahsettiği kavramın cihat olduğu görülmektedir. Bir başka ifadeyle Azzâm'ın eylemlerinin temelini cihat kavramı teşkil etmiştir. Cihat kavramı fakihler tarafından da değerlendirilmiştir. Fakihler cihat hakkındaki âyet ve hadislere dayanarak fizikî engeli bulunan, hasta, yaşlı, çocuk ve kadınlar dışındaki tüm müminlerin bu farizayı yerine getirmeleri gerektiğini belirtmektedirler.¹³³ Azzâm, İbn Teymiyye'ye göre cihat meydanlarında fiilen bulunmayan âlimlerin cihada dâir fikirlerinin alınmasının doğru olmadığı kanaatini dikkate almıştır. Ayrıca cihat ile ilgili fetvâ verecek alimlerin, bu konuda hüküm verebilmeleri için pratik birikime sahip olması gerektiğini ifade etmiştir. Savaş ortamına aşina olması ve mücahitlerin durumlarını bilmesi zorunludur. Seyyid Kutub'un cezaevinde kaldığı süre içerisinde fikhî bir meselede meşhur bir âlimin fetvâsı bildirildiğinde, *biz oturanların fikhını*

¹³⁰ Çakmak- Kubat, *Bir Aksiyon Adamı Olarak Abdullah Azzâm ve Cihâdî-Selefi Perspektifi*, 839.

¹³¹ el-Enfâl 8/39.

¹³² Abdullah Azzam, *fi'l-a Âdâbun ve Ahkâmun* (Peşaver: Mektebu'l-Hadamât, 1990), 2/ 6-7.

¹³³ Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, çev. Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H. Fehmi Ulus, Abdürrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız (İstanbul: Risale Yayınları, 1994), 8 /182.

almayız, dediği nakledilmiştir. Azzâm, Seyyid Kutub'un bu fetvasına dayanarak kendi görüşünü temellendirmiştir.¹³⁴

Azzâm, bu bakış açısı doğrultusunda, farîzayı yerine getirmek amacıyla cihat meydanlarında bulunmuştur. Buna bağlı olarak Beytü'l-Makdis kampında İsrail'e karşı düzenlenen operasyonlarda plan ve uygulama aşamalarında yer almıştır. Pakistan ve Afganistan'da bulunduğu süre içerisinde cephelere yolculuklar yapmıştır. Savaş ortamını, savaşın doğasını, mücahitlerin ruhsal dünyasını ve karşılaşılan sorunları takip edebilmek için çabalamıştır. Azzâm'ın cihat pratiği içinde yer almayan âlimlere karşı tutumu, cihat hakkında farklı görüşlere sahip alimlerce ve özellikle Selefî çevreler dahilinde dışlanmasına yol açmıştır.¹³⁵ Azzâm, cihat kavramının ilk anlamının savaş olduğunu ifade etmek amacıyla dört mezhepten de deliller sunmuştur. *Fî sebîlillah* ifadesinden ilk anlaşılması gereken anlamın savaş olduğu görüşündedir.¹³⁶

Azzâm, cihat kavramı için *Yitik Farz (el-Farîdatu'l-Ğaibe)* nitelemesini kullanmıştır. O, cihadın unutulmaya yüz tutan en önemli hayatî değerlerden biri olduğu görüşündedir. Bu önemli farzın Müslümanların gündelik hayatlarından silinerek yok olduğunu ve bu durumun Müslümanları sel suyuna kapılmış saman çöpü gibi sürüklediğini ifade etmiştir.¹³⁷ Ona göre, günümüz Müslümanlarının maruz kaldığı musibetlerin temel nedeni, dünyaya aşırı bağlılık ve ölüm korkusudur. Gayri müslimler, savaştan korktukları için cihadın olmadığı bir dünyada, Müslümanların üzerine gelerek onlara zulmetmiştir.¹³⁸

Azzâm'a göre iki tür cihat söz konusudur. Bunlardan ilki, Müslümanlara herhangi bir tehdit arz etmediği halde inkarcıların topraklarına karşı yönelmek ve onlara karşı hamle yapmak niyetiyle olandır. Bu cihat farz-ı kifâye olup, devlet başkanının üzerine vecibedir. Yıl içerisinde bir defa korku vermek amacıyla devlet yöneticisinin o topraklara asker göndermesi gerektiğini söylemiştir. İkinci türü ise İslâm topraklarına

¹³⁴ Azzâm, *fî'l-Cihâd fikh ve ictihâd*, 53.

¹³⁵ Kubat- Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefiliğin Teşekkül Süreci Doktora Tezi*, 128.

¹³⁶ Azzam, *fî'l-Cihâdi Âdâbun ve Ahkâmun*, 4-5.

¹³⁷ Abdullah Azzam, *ed-difâ' 'an arâdi'l-Müslimîn ehemmu furûdi'l-a'yân* (Peşâver: Merkezi's-Şehîd Azzâm el- İ'lâmî, 1997), 9.

¹³⁸ Abdullah Azzam, *İlhak bi'l-Kâfile*, 2.; Abdullah Azzam, *Cihat Kervanı*, çev. Ziya Eryılmaz (İstanbul: Vural Yayınları), 1997, 45.

saldıran inkarcıları ülkeden çıkarmak amacıyla yapılan cihattır. Bununla beraber bu cihat, her Müslümanın yapması gereken en önemli farzlardan biridir. Gayri müslimlerin, Müslümanların yaşadığı ülkeye saldırması, iki ordunun karşı karşıya gelmesi, devlet yöneticisinin halkı askerî topluluğa katılması için zorlaması veya Müslüman bir topluluğun inanmayanlar tarafından esir alınması durumunda cihadın farz-ı ayn olduğu fikrini benimsemiştir.¹³⁹

Azzâm'ın kanaatine göre inkarcıların Müslüman ülkeleri işgal etmesi halinde işgale karşı direniş göstererek cihat etmek tüm ulemaya göre kesin delillerle farzdır.¹⁴⁰ Bu farziyet en başta işgal edilen topraklarda yaşayan halkı kapsamaktadır. Ancak işgal toprakları içinde yaşayan halk, savunmada yetersiz kalırsa diğer Müslümanlar için de o topraklarda cihat etmenin farz olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde cihat hususunda duyarsız davranıldığında bu farziyet kapsamında işgal topraklarına en yakın bölgeden başlamak suretiyle diğer bölgelere doğru çemberin genişleyeceğini vurgulamıştır.¹⁴¹ Bu farz-ı ayn çemberi yeryüzündeki bütün Müslümanları kapsayacak şekilde genişleyecektir. Bu durumda çocuğun velisinden, kadının kocasından, borçlunun alacaklısından izin istemeden cihat hareketine katılması gerektiğini söylemiştir. Müslüman bir ülkenin bir toprak parçasının gayri müslimlerin eline geçmesi durumunda vebalin tüm Müslümanların üzerine olduğunu ifade etmiştir. Cihat konusundaki farziyetin, namaz ve oruç gibi ancak Müslümanın ölümüyle üzerinden düşeceğini belirtmiştir.¹⁴² Azzâm, cihadın tüm Müslümanların üzerine farz olması hususunu, 1492 yılındaki Endülüs'ün düşüşüne atıf yaparak örneklendirmiştir. Buhara, Semerkand, Kafkasya, Endülüs ve Filistin geri kazanılınca ve yaklaşık iki yüzyıl Müslümanlara cizye vermiş olan Moskova yeniden cizye ödeyinceye ve Bulgaristan, Yunanistan, Macaristan, Avusturya ve Yugoslavya tekrar İslâm yönetimine girinceye kadar cihadın bütün Müslümanlar için farz-ı ayn olduğuna hükmetmiştir. Bununla beraber günümüzde bu topraklar Müslümanların eline geçmiş olsalar dahi Almanya, İngiltere ve Amerika gibi ülkelere de yıl içerisinde en az bir defa korku salmak amacıyla bir grup Müslümanın

¹³⁹ Abdullah Azzam, *Tevbe Suresi Tefsiri*, çev. Heyet (İstanbul: Buruc Yayınları, 2007), 3/319-321.

¹⁴⁰ Azzam'ın sunduğu delillerle ilgili geniş bilgi için bkz: Azzam, *ed-Difâ' 'an Arâdi'l-Müslimîn*, 21-28.

¹⁴¹ Çakmaktaş, *Cihadi Selefilik'in İdeolojik Oluşumu*, 138.

¹⁴² Azzam, *ed-Difâ' 'an Arâdi'l-Müslimîn*, 20-21-29; Abdullah Azzam, *Âyâtü'r-Rahmân fi'l-Cihâdi'l-Afgân* (İslâmabad: Dâru'l-Emân, 1989), 3/167-168); Azzam, *Cihat Kervanı*, 56-57.; Azzam, *Tevbe Suresi Tefsiri*, 770.

savaş açması gerektiğinin zorunlu olduğunu belirtmiştir. Farz-ı kifâye olan bu cihat, eğer bir grup tarafından gerçekleştirilmezse bunun vebalinin tüm Müslümanların üzerinde olacağı kanaatini taşımaktadır.¹⁴³

Azzâm, İslâm'ın beş ana mukaddesi esas alan bir din olduğunu söylemiştir. Bunlar din, can, ırz, akıl ve malı korumak olarak İslâm'da olduğu gibi her dinde hedeflenmiştir. Dolayısıyla bahsi geçen beş ana unsur korumak üzere yapılan her eylemi Müslümanlar üzerine farz olarak görmüştür. İslâm'a saldıranları bertaraf etmek Müslümanlar üzerine bir haktır.¹⁴⁴

Azzâm'a göre cihat kavramından anlaşılması gereken, eğer herhangi bir kayıt yoksa ilk anlamıyla silah ile savaşmaktır. Kalem ve söz ile yapılan cihat konusunda öne sürülen eylemlerin şer'î anlamda cihadı karşılamadığını ifade etmiştir. Yine ona göre İslâm'da cihat kavramı savaşmak anlamına gelmektedir. Cihat, İslâmî emirlerin en üstünü olarak sayılmıştır. Cihadı terk etme konusunda, iki gözü görmeyen, engelliler ve buluğa ermemiş olan çocuklar hariç Allah'ın hiç kimseyi mazur görmediğini belirtmiştir. Azzâm, bir imamın veya devlet başkanının başta bulunmaması durumunda cihat ilan edilmemesi gerektiği fikrine de karşı çıkmıştır. Azzâm'a göre bazı dönemlerde ümmetin başında bir lider bulunmadığında da Müslümanların düşmanlara karşı topraklarını savunması gerektiği yükümlülüğünün ortadan kalkmayacağını belirtmiştir.¹⁴⁵

Azzâm, insanları cihada davet etmenin pek çok sebebi olduğunu vurgulamıştır. Bunlardan ilki ve en önemlisi gayri müslimlerin Müslümanlara egemen olmalarının engellenmesidir. Zira cihadın olmadığı bir dünyada gayri müslimler Müslümanlara hâkim olmuşlardır. Bu durum ise fitnenin, bir başka ifadeyle şirkin hayata hâkim olması olarak yorumlanmıştır.¹⁴⁶ İkincisi ise İslâm aleminin sorumluluğunu omuzlarında taşıyabilecek gerçek manada Müslümanların az olmasıdır. Yeri geldiğinde cihat meydanlarındaki savaş ortamlarında davet ve irşat eylemlerini yürütebilecek Müslümanların azlığı, cihadın niteliğine zarar vereceğini savunmuştur. Bununla beraber

¹⁴³ Azzam, *Tevbe Suresi Tefsiri*, 321.

¹⁴⁴ Azzam, *ed-Difâ' 'an Arâdi'l-Müslimîn*, 26-27.; Abdullah Azzam, *Î'lânu'l-Cihâd* (Peşaver: Mektebu'l-Hidemât, 1990), 124-125.

¹⁴⁵ Çakmaktaş, *Cihadî Selefilîğin İdeolojik Oluşumu*, 139.

¹⁴⁶ Çakmaktaş, *Cihadî Selefilîğin İdeolojik Oluşumu*, 136.

ümmetin yardıma muhtaç ve çaresiz haldeki kesiminin yanında olabilmek de savaşa davetin gerekçeleri arasında yer almıştır.

Azzâm'a göre cihadın diğer önemli bir sebebi de İslâmî yaşantıyı özümsemek ve bunu ortaya koyabilecek köklü bir kaideyi yerleştirmektir. Öyle ki yeryüzünde yaşayan bütün inananlar için İslâm devleti inşa etmenin hava ve su gibi zarurî bir ihtiyaç haline geldiğini anlatmıştır. Bu tarz bir devletin ise ancak cihadı ilke edinerek yapılanmış bir grubun varlığı ile mümkün hale gelebileceği kanaatine varmıştır. İslâmî hareketin yalnızca cihat aracılığıyla böyle bir devleti kurabileceği kanaatindedir.¹⁴⁷

Azzâm, eserlerinde yer verdiği üzere İslâm ülkesine taşınacak cihat hareketinin direkt halka mal edilmemiş olması ve genel bir hareket şeklinde ortaya çıkması hususunu göz önünde bulundurmıştır. Uzun vadeli bir cihat hareketini ilke edinerek zorluklarla mücadele etme fedakarlığını kendine uyarlamış bir kesim ile gerçekleştirilmesi gerektiği savunulmuştur.¹⁴⁸

Azzâm, İslâmî hareketin var olma nedenini *Allah'ın hakkını Allah'a teslim etmek* olarak görmüştür. Davanın merkezini, İslâmî hareketle Allah'ın ve Müslümanlara zulmedenlerin yöneticileri arasında olduğunu savunmuştur. Onları, Allah'a ait olan kanun koyma yetisini kendilerine ait kılmaları hususunda eleştirmiştir. Bu bağlamda İslâmî hareketin amacının gerçek vazifesinin Müslümanlara zulmeden ve İslâm'ın karşısında duranların ellerinde bulundurdukları kanun ve yargı koyma görevini tekrardan Allah'a döndürmek olduğunu söylemiştir.¹⁴⁹

Sonuç olarak Afganistan'daki ilk yıllarında cihadın farzîyetine vurgu yapan ve İslâm Dünyası'ndaki problemlerin cihat yoluyla çözülebileceğini düşünen Azzâm, ilerleyen yıllarda şiddet yanlısı cihatçıların olumsuz tavırlarına şahit olmuş, cihadın herkese farz olması gibi fikirleri konusunda esneklik göstererek görüşlerini değiştirmiştir.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Çakmaktaş, *Cihadî Selefilik'in İdeolojik Oluşumu*, 136.

¹⁴⁸ Azzam, *İlhak bi'l-Kâfile*, 2-16.; Azzam, *Cihat Kervanı*, 45-64.

¹⁴⁹ Azzâm, *Tevbe Suresi Tefsiri*, 699-700.

¹⁵⁰ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 103.

2.6. Eserleri

Abdullah Azzâm'ın kaleme aldığı eserleri, Pakistan/Peşaver'de müstakil kitaplar halinde 1997 yılında *Mevsûatu'z-zehâiri'l-Azzâm* adı altında dört cilt halinde yayınlanmıştır. *Merkezu'ş-Şehîd Azzâm el-Î'lâmî* merkezinin müdürü Mahmud Saîd, Azzâm'ın eserlerinin editörlüğünü yapmıştır. Eserlerinin müstakil baskılarının çoğunluğunun fihristsiz ve basım tarihlerinin olmadan yayımlanması, bu çalışmalardan istifâde edilmesini zorlaştırmıştır. Azzâm'a ait eserlerin %80'i 2012 yılında yine *Merkezu'ş-Şehîd Azzâm el-Î'lâmî* tarafından Farsçaya tercüme edilerek yayımlanmıştır. Buna ek olarak Azzâm'a ait 11 adet eser *Şehîd Abdullah Azzâm Külliyyatı* olarak basılmıştır. Diğer bir eseri ise *Tevbe Sûresi Tefsiri (fî Zilâli sûreti't-Tevbe)* adı ile Buruc Yayınları'ndan 2013 yılında tercüme edilerek neşredilmiştir.¹⁵¹

Azzâm'a ait kitap ve makalelerinin toplanarak kitaplaştırıldığı eserleri şunlardır:

- *Uşşâku'l-hûr*: Bu eserde Azzâm, Afganistan cihadında hayatını kaybetmiş olan Arap kökenli iki yüz elli kişinin hayatlarını genel çerçevesi ile anlatmıştır.
- *Fî Dahmi'l-ma'reke*: Azzâm'ın *el-Cihâd* dergisinde yazdığı başyazıların bir araya toplanması ile oluşturulmuştur.
- *Kelimât min hattî'l-evvel*: Azzâm'ın *Lehibu'l-ma'reke* dergisinde yazdığı başyazıların bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur.
- *Cihâdu'ş-ş'a'b müslim*: Azzâm, bu eserinde Afganistan halkını ve cihadını ele almıştır.
- *ed-Difâu an arâdi'l-müslimîn ehemmu furûdi'l-a'yân*: Azzâm, bu eserini cihat ahkâmı hakkında yazmıştır.
- *Mine'l-kalbi ile'l-kalb*: Azzâm'ın Kavâidu'ş-Şuyûh'ta bulunduğu süre içerisinde yaşadığı anılarını kaleme aldığı eseridir. Ayrıca *el-Cihâd* adlı dergisinde de bu konu hakkındaki yazılarının bir araya getirilmesi ile kitaplaştırılmıştır.
- *İlhak bi'l-kâfile*: Cihadın fazileti ve ahkâmı hakkında yazılmıştır.
- *el-İslâm ve'l-müstakbelü'l-beşeriyye*: Azzâm, bu eserinde Ürdün'de bulunduğu süre zarfında yazdığı yazılara, insanlığın içinde bulunduğu krizi tanımlamaya ve İslâm'a dair çözüm önerilerine yer vermiştir.

¹⁵¹ Kubat-Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdi Selefiliğin Teşekkül Süreci*, 121.

- *el-Akîde ve eseruhâ fî binâi'l-cîl*: Azzâm'ın, akîde ve akidenin gelecek neslin oluşumundaki rolünü incelediği, bazı tespit ve değerlendirmelerde bulunduğu eseridir.
- *Tehzîbu'l-akîdeti't-tahâviyye*: Azzâm'ın, Akîdetü't-Tahâviyye isimli kitabı şerh edilerek yazılmış eseridir.
- *es-Saratânu'l-ahmer*: Azzâm'ın, Komünizm hakkında tespit ve değerlendirmelerinden oluşan eseridir.
- *Vasiyyetu's-şeyh Azzâm*: Azzâm'ın, 1986 yılında yazdığı ve vasiyetinin yer aldığı eseridir.
- *Şehr beyne'l-amâlika*: Azzâm'ın, Kuzey Afganistan cephesinde geçirdiği ve otuz beş gün devam eden gezisi esnasında şahit olduğu olayları anlattığı eseridir.
- *Âyâtur-Rahmân fî cihâdi'l-Afgân*: Azzâm'ın, kerâmet kavramına ve Afganistan Cihadı esnasında meydana gelen kerâmetlere yer verdiği bir eseridir.
- *Fi'l-Cihâd âdâb ve'l-ahkâm*: Azzâm'ın, cihat ve cihat ahkâmına dâir görüşlerini içermektedir.
- *ez-Zebâih ve'l-luhûmu'l-müstevrade*: Eserde Azzâm'ın, yetmişli yıllarda yaptığı Avrupa gezisindeki gözlem, tespit ve değerlendirmeleri yer almaktadır.
- *İmlâku'l-fikri'l-İslâmî eş-şehîd Seyyid Kutub*: Azzâm'ın, Seyyid Kutub'un hayatını ve görüşlerini anlattığı eseridir.
- *I'şrûne âmen a'le's-şehâdeh*: Azzâm'ın Seyyid Kutub hakkında el-Cihâd dergisinde kaleme aldığı bir makalenin risâle olarak yayınlanması ile oluşturulmuştur.
- *el-Menâratü'l-mefkûde*: Azzâm'ın, Türkiye'de hilâfetin kaldırılması ve sonrasında yaşanan olaylar çerçevesinde kaleme aldığı bir eseridir.
- *Beşâiru'n-nasr*: Azzâm'ın, cihat hakkında ve Ziyâu'l-Hak'ın öldürülmesi gibi çeşitli konulardaki yazılarının toplanması ile oluşturulmuştur.
- *Hamâs el-cüzûru't-târîhiyye ve'l-mîsâk*: Azzâm'ın, Filistin direnişi ve Filistin İslâmî Direniş Hareketi Hamâs hakkında yazdığı eseridir.
- *Cerîmetü katli'n-nefsi'l-müslimeti*: Azzâm'ın, bir Müslümanın haksız yere öldürülmemesi hususunda ve bu konuya dair hükümlere yer verdiği bir eseridir.

- *Durûs mine's-sireti'n-nebeviyye i'lânu'l-cihâd*: Azzâm'ın, savaş ilanı ile ilgili hükümleri Hz. Peygamber dönemi uygulamalarından örnekler vererek fikhî açıdan anlattığı eseridir.
- *İttihâfu'l-ibâd fi-fedâili'l-cihâd*: Azzâm'ın, cihat ve cihadın fazileti hakkında yazdığı eseridir.
- *Ezkâru's-sabâh ve'l-mesâ*: Azzâm'ın, çeşitli zikir ve tesbihatlarla ilgili olarak kaleme aldığı eseridir.
- *İnhilâlu'z-zevâc fi'l-fikh ve'l-kânûn*: Azzâm'ın, Dımeşk Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nde okuduğu dönemde boşanma hukukuna dair lisans bitirme tezi olarak yazdığı eseridir.
- *Nazarât ve'l-edvâ a'le'l-kavmiyyeti'l-arabiyye*: Azzâm'ın, Arap milliyetçiliğinin eleştirisine yer verdiği eseridir.
- *Hâdıru'l-âlemi'l-islâmî*: Azzâm'ın, İslâm âleminin genel durumu hakkında tespitlerde bulunduğu, değerlendirmeler yaptığı ve çözüm önerileri sunduğu bir eseridir.
- *Hattu't-tahavvuli't-târihi*: Azzâm'ın, İslâm coğrafyasının siyasal-toplumsal anlamda yaşadığı tarihsel değişim aşamalarından bahsettiği eseridir.

Azzâm'ın hutbelerinin, derslerinin ve çeşitli toplantılarda yaptığı konuşmalarının kitaplaştırılması ile meydana getirilmiş eserleri şunlardır:¹⁵²

- *et-Terbiyyetü'l-cihâdiyye ve'l-binâ*: İslâm toplumunun yeniden inşasında cihadın etkisi üzerine tespit ve değerlendirmelere yer verdiği bir eseridir.
- *Fi't-Teâmuri'l-âlemi*: Azzâm'ın, küresel anlamda Müslümanlara karşı kurulan komplolara, Afganistan Cihadını tahrip etme çabalarına dair tespit ve değerlendirmelerinin yer aldığı bir eseridir.
- *el-Hicretu ve'l-i'dâd*: Azzâm'ın, hicret kavramına ve cihada hazırlığa dair tespit ve değerlendirmelere yer verdiği bir eserdir.
- *Fi'l-Cihâdü'l-fikh ve'l-ictihâd*: Azzâm'ın, cihat ve cihat ahkâmı hakkındaki görüşlerinden bahsettiği bir eseridir.
- *Fi Zilâli sûreti't-Tevbe*: Azzâm'ın, Tevbe sûresinin tefsirini yaptığı eseridir.

¹⁵² Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdi Selefilîğin Teşekkül Süreci*, 118-119-120.

- *el-Es'ile ve'l-ecvibe el-cihâdiyye*: Azzâm'ın, cihada dair sorulara verdiği cevapların yer aldığı eseridir.
- *et-Tavdu's-şâmih*: Azzâm'ın yakın arkadaşı eş-Şeyh Temîm el-Adnânî hakkındaki görüşlerinden bahsettiği eseridir.
- *Hedmu'l-hilâfe ve binâuhâ*: Azzâm'ın, hilâfet kurumunun nasıl ortadan kalktığına ve ihyâsının gerekliliğine dair görüşlerini içeren eseridir.
- *Afganistan ve't-tehaddî el-âlemî*: Azzâm'ın, Afganistan Cihadına dâir yaptığı tespit ve değerlendirmelerinin bulunduğu eseridir.
- *el-Kısas ve'l-ahdâs*: Azzâm'ın, Afganistan tarihi ve cihadıyla ilgili tespit ve değerlendirmelerinin yer aldığı eseridir.

2.7. Vefatı

Abdullah Azzâm, Sovyetler'in Afganistan'dan çekilmesinin ardından kurulmasını hedeflediği İslâm devletinin önündeki en büyük engelin Afganistan'daki gruplar arasındaki görüş farklılıkları olduğunu söylemiştir.¹⁵³ Bu farklılıkları sonlandırmak için çabalayarak Afganistanlı gruplar içerisinde öne çıkan isimlerden Hizb-i İslâmî lideri Gülbeddin Hikmetyâr ve Cemâat-i İslâmî lideri Ahmed Şah Mes'ud'la (ö. 2001) birçok defa görüşme yapmıştır. Onlara, Sovyetler'in çekilmesinin ardından Afganistan'da kurulması amaçlanan İslâm devleti için birlikte hareket etmeleri gerektiği çağrısında bulunmuştur. ABD ile ciddi bir fikir ayrılığı içinde olan Pakistan Devlet Başkanı Ziyâü'l-Hak, 17 Ağustos 1988'de uçağının düşmesi ya da düşürülmesi ile hayatını kaybetmiştir.¹⁵⁴

Azzâm, Ziyâü'l-Hak ve Pakistan ordusundaki yirmi sekiz generalin ölümünün ardındaki sebebin kaza olmadığı görüşündedir. Ona göre bu olayın ardındaki gizli güç, Ziyâü'l-Hak'ın Afganistan siyasetinden rahatsızlık duyan ABD'dir.¹⁵⁵ Ziyâü'l-Hak bu konu hakkında bir bahsinde müsteşarının ona ölümünden iki üç ay kadar önce ABD'nin kendisini öldürmesi ile ilgili kesin bir karar almış olduğunu ve başına her an bir şey gelebileceğini söylemiştir.¹⁵⁶ Pakistan Devleti, Ziyâü'l-Hak'ın ölümünün ardından

¹⁵³ Azzâm, *Şeyhi'l-lezî ariftuhû*, 95-97.

¹⁵⁴ Azzâm, *İni'l-hukmu illâ lillâh* (Peşâver: Merkezu's-Şehid Azzâm el-İ'lâmî, ts.), 199-200.

¹⁵⁵ Azzâm, *Şeyhi'l-lezî ariftuhû*, 112.

¹⁵⁶ Ebû Rummân, *el-Âlim el-mücâhid ve's-şehid eş-şeyh Abdullah Azzâm*, 84.

Azzâm'a yönelik bir dönemlik ara verdiği baskılarını tekrar başlatmıştır. Azzâm, kendisine yapılan bu baskıların asıl sebebinin Sovyetler'in Afganistan'dan çekilmesinden sonra kurulmasını hedeflediği İslâm devleti fikri olduğu görüşüne varmıştır. Azzâm, ABD'nin Afganistan'da İslâm devleti kurulmasını kesinlikle istemediğini ve kurulacak olan bu İslâm devletinin ABD'nin Orta Asya'daki çıkarlarına zarar verebileceği kanaatinde dir.

ABD, buna engel olmak için Afganistan'daki Ruslara karşı savaşan grupları kendi etkisi altına almaya çalışmıştır. Ancak bu çaba başarılı bir sonuç vermemiştir. Bunun ardından bahsi geçen gruplar ile Pakistan üzerinden baskı oluşturmaya çalışmıştır. Fakat bu baskılara Ziyâü'l-Hak karşılık vermemiştir. Azzâm, ABD'nin bütün bu sistemleri kullanmış olmasına rağmen başarılı olamadığı için Afganistanlı gruplarını ve direnişte başta gelen isimleri yok etmeye çalışacağı kanaatine varmıştır.¹⁵⁷ Karşılaştığı bütün baskılara rağmen amacını gerçekleştirmek için faaliyetlerini sürdüren Azzâm, bütün enerjisini Afganistan direniş gruplarının bir araya gelmesi için sarf etmiştir. Bununla beraber belli bir ölçüde başarılı olmuştur.

Azzâm, Sovyetler'in Afganistan'dan çekilme sürecinde ve sonrasında hesaplanan yol haritasını içeren bir ittifak anlaşması imzalamaları için direniş gruplarının yöneticilerini 24 Kasım 1989 tarihinde Peşâver'e çağırmıştır. Bahsi geçen tarihte Cuma namazı için aracı ile "Sebu'l-Leyl" isimli mescide gittiği esnada, daha önce aracına yerleştirilmiş olan bir bombanın patlaması sonucunda Azzâm şehit edilmiştir.¹⁵⁸

Azzâm ve çocuklarına yönelik bu saldırı, şahsına yapılmış olan suikastlerin ilki değildir. Bu saldırıdan üç hafta önce Azzâm'ın Cuma hutbesini verdiği minberin altına konulan yaklaşık yirmi kilo ağırlığındaki bomba fark edilerek etkisiz hale getirilmiştir.¹⁵⁹ Bu durum Azzâm'ın belli bir zamandan beri bazı güç odaklarının tehdidi altında olduğunu göstermektedir.¹⁶⁰ Güç odaklarının kimler olduğu tam olarak kesinleştirilememiş olsa da tahmin edilmektedir. Bununla beraber saldırının arkasındaki güç olarak, eylemleri kendisine ulusal ve küresel bir tehdit olarak gören Sovyetler'in,

¹⁵⁷ Ebû Rummân, *el-Âlim el-mücâhid ve 'ş-şehid eş-şeyh Abdullah Azzâm*, 83.

¹⁵⁸ Âmir, *eş-Şeyh el-mücâhid Abdullah Azzâm*, 1/63-65; Ebû Rummân, *el-Âlim el-mücâhid ve 'ş-şehid eş-şeyh Abdullah Azzâm*, 11.

¹⁵⁹ Azzâm, *Şeyhi'l-lezî ariftuhû*, 206

¹⁶⁰ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdi Selefilîğin Teşekkül Süreci*, 117.

ABD'nin, İsrail'in, Pakistan'ın ve Suûdî Arabistan'ın da olabileceğine dair pek çok sayıda iddia ortaya atılmıştır.¹⁶¹ Azzâm'ın adı geçen ülkeler dışında, Ladin¹⁶² ve Eymen ez-Zevâhirî'nin (ö. 2022) de fikir ayrılıklarından dolayı Azzâm'ı öldürmeye teşebbüs edilebileceğine dair ABD orjinli iddialar da gündeme gelmiştir.¹⁶³

¹⁶¹ Cerrâr, *eş-Şehîd Abdullah Azzâm raculu da'vet ve medreseti cihâd*, 195-202; Ebû Mücâhid, *eş-Şehîd Abdullah Azzâm*, 30-31; Ebû Rummân, *el-Âlim el-mücâhid ve's-şehid eş-şeyh Abdullah Azzâm*, 21; Abdalbârî Atvân, *el-Kâide et-tanzîmu's-sirrî*, (Beyrût: Dâru's-Sâkî, 2007), 89.

¹⁶² Jonathan Randal, *Usame Bir Teröristin Doğuşu*, çev. Fahriye Adsay (İstanbul: Avesta Yayınları, 2006), 142.

¹⁶³ Eymen ez-Zevâhirî, *Peygamberin Sancağı Altındaki Süvariler*, çev. Bilal Hicazlı-Melike Ayşe Hicazlı, (İstanbul: Küresel Yayınevi, 2018), 371-372; Michael Weiss & Hassan Hassan, *İşid Terör Ordusunun İçyüzü*, çev. Emine Arzu Kayhan (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2016) 6.

3. AFGANİSTAN'DA ŞİDDET EĞİLİMLİ SELEFİLİK VE ABDULLAH AZZÂM'IN TUTUMU

3.1. Abdullah Azzâm'ın Afganistan'a Geçişi

Abdullah Azzâm, Ürdün'e gittikten sonra sosyalist Filistinli bir grubun bir gece evinin önünden geçerken okunan yurt sevgisini anlatan bir marşı duyarak uyanmıştır. Marşın sözlerinden etkilenerek kendisine, *Ey Abdullah ayıp değil mi sana! Vatan bu Sosyalistlerin katında bizim nezdimizde olduğundan daha mı değerli!* demiştir. Bu bağlamda Filistin direnişine fiili olarak katılmayı kesin olarak karar almıştır. Ertesi gün çalıştığı okula giderek istifa etmiştir.¹⁶⁴ Azzâm, Aclun dağlarında katıldığı kamplarda İhvân'a mensup kişilerle bir süre boyunca eğitim almıştır. Bu kamptaki gençlerin bir kısmını sonraları Sudan, Yemen, Suriye ve Mısır'dan gelen gönüllü kişiler oluşturmuştur.¹⁶⁵ Azzâm, 1968-1970 yıllarında bu kamptaki gençlerin dinî ve askerî eğitimleri ile İsrail'e karşı yapılacak olan operasyonların planlanması ve yürütülmesiyle yakından ilgilenmiştir.¹⁶⁶ Bu operasyonların bazıları şunlardır:

- el-Hüzâmu'l-Ahdar Operasyonu (1968): Azzâm, operasyon alanına ulaşmadan önce gönüllülere bir konuşma yaparak iki rekât namaz kılmalarını ve niyetlerini samimi tutmalarını istemiştir. Yahudilerle savaşma sebeplerini açıklayarak, gönüllüleri şehit olma motivasyonu ile cihada davet etmiştir.¹⁶⁷
- 5 Haziran Operasyonu (1970): İsrail-Ürdün sınırında yapılan bu operasyonda on iki İsrail askeri öldürülürken, Beytül'l-Makdis kampından üç kişi hayatını kaybetmiştir.¹⁶⁸ İsrail Savunma Bakanı Moşe Dayan, bu operasyonu Ürdün

¹⁶⁴ Azzâm, *Şeyhi'l-lezî ariftuhû*, 28-29.; Azzâm, *beyne'l-milâd ve'l-istişhâd*, 10.

¹⁶⁵ Azzâm, *beyne'l-milâd ve'l-istişhâd*, 12.

¹⁶⁶ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefiliğin Teşekkül Süreci*, 91.

¹⁶⁷ Cerrâr, *eş-Şehîd Abdullah Azzâm raculu da'vet ve medraseti cihâd*, 61; Ebû Mücâhid, *eş-Şehîd Abdullah Azzâm*, 98

¹⁶⁸ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefiliğin Teşekkül Süreci*, 91.

topraklarında İsrail'e karşı yapılan saldırıların sınırda güvenlik önlemleri alınarak engellediği mesajını tüm dünyaya vermek amacıyla yapılmıştır.¹⁶⁹

- Seyyid Kutub Operasyonu (1970): Seyyid Kutub'un 29 Ağustos 1970 tarihinde idam edildiği gün düzenlenen operasyonda, İsrail ordusunun bir tank konvoyu vurulmuştur.¹⁷⁰ Azzâm, operasyonda hayatını kaybedenler arasında yer alan Suriyeli Züheyr Kîşû için Hama'ya giderek cenaze namazına katılmıştır. Görüşlerini benimsediği önemli isimlerden biri olan ve eserlerinde hayatından, mücadelesinden ve kendisinden övgüyle bahsettiği, Hafız el-Esed rejimine karşı yapılan hareketin önde gelen isimlerinden Mervân el-Hadîd'in (ö. 1976) evinde misafir olmuştur.¹⁷¹

Azzâm, Beytü'l-Makdis kampında olduğu süre içerisinde Arap coğrafyasında geniş bir destekçi kitlesine ulaşmış olan sol ideolojiyi daha yakından tanımıştır. Şahit olduğu bazı olaylardan bahseden Azzâm, güven duymadıkları sebebiyle FKÖ'nün kamplarının yer aldığı bölgelerde güvenliği Yahudilerin yer aldığı bölgelere göre daha üst seviyede tuttuklarını, pek çok kez bu kamplarda bulunanların güvensiz tavırlarına uğradıklarını anlatmıştır. Bununla beraber üç yüz kişinin yer aldığı bir FKÖ kampını ziyaret ettiği esnada ikinci ezanı sonrasında tek bir mensubun namaza katılmadığını, başka bir kamptaki kişilerin de Che Guevara ve Fidel Castro gibi solcu temsilcilerin isimlerinden bahsedilmesi karşısında yaşadığı üzüntüyü dile getirmiştir.¹⁷² Azzâm'a göre Müslümanların Filistin'in özgürlüğü için bu haldeki bir topluluktan ümit beslemek zorunda kalmaları üzücü bir haldir. Ayrıca İslâm'dan uzak böyle bir kitle ile İsrail'e karşı zafer kazanılmasının da asla mümkün olmayacağını düşünmektedir. Abdullah Azzâm'ın bu tutumunu ile şiddet yanlısı seleflerden ayrılmış, eğitime önem veren tarafının görülmesini sağlamıştır.

¹⁶⁹ Cerrâr, *eş-Şehîd Abdullah Azzâm raculu da'vet ve medraseti cihâd*, 63-64.; Âmir, eş-şeyh el-mücâhid Abdullah Azzâm, 1/44.

¹⁷⁰ Cerrâr, *eş-Şehîd Abdullah Azzâm raculu da'vet ve medraseti cihâd*, 63-64.; Âmir, eş-Şeyh el-mücâhid Abdullah Azzâm, 1/44-45.

¹⁷¹ Cerrâr, *eş-Şehîd Abdullah Azzâm raculu da'vet ve medraseti cihâd*, 64-65.; Âmir, eş-şeyh el-mücâhid Abdullah Azzâm, 1/45.

¹⁷² Azzâm, *Şeyhi'l-lezî ariftuhû*, 29-31.; *Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî* (Komisyon), Azzâm, *beyne'l-milâd ve'l-istişhâd*, 10-11.

Azzâm, Cidde'deki Kral Abdülazîz Üniversitesi'ndeki öğretim üyeliği sırasında¹⁷³ Afganistanlı direniş gruplarının Mekke'de Sovyetlere karşı birleşerek yaptığı çalışmalarını yürüten Kemâl es-Senânîrî ile bir araya gelmiştir. Senânîrî, Azzâm'a "Ey Şeyh! Asıl olman gereken yerde değilsin." diyerek Afganistan cihadına katılması hususunda tavsiyede bulunmuştur. İsrail'in uyguladığı yalnızlaştırma politikasının temel hedefinin Filistin cihadına katılımını olanaksız kılmak olduğunu düşünen Azzâm, Afganistan'daki vaziyeti yakından tespit edebilmek için bir gezi düzenleme konusunda es-Senânîrî'ye söz vermiştir.¹⁷⁴ Azzâm'ı küresel cihadın sembol isimler arasında öne çıkmış biri haline getiren süreçlerin başını bu görüşmenin sağladığı düşünülmektedir. Böylece Afganistan cihadına katılma konusunda teşvikte bulunan es-Senânîrî'nin, Azzâm'ın hayatının ileriki safhalarının şekillenmesinde etkin rol oynadığı görülmüştür.¹⁷⁵

İhvân'ın, Afganistan Cihadı İrşad Bürosu'nun Koordinatörlüğünü sürdüren ve Seyyid Kutub'un kız kardeşi ile evli olan es-Senânîrî'nin çocukları olmamıştır. Azzâm, bu durumu es-Senânîrî'nin Abdunnâsır'ın iktidarı döneminde 1950-1960 yıllarında hapisanede kaldığı süre zarfında maruz kaldığı ağır işkencelerden dolayı olduğunu iddia etmiştir.¹⁷⁶ Eşi ile Mısır'a geçmek üzere hazırlık yaptığı dönemde Enver Sedât iktidarı tarafından hapse atılmıştır. Fazla bir zaman geçmeden resmî makamlarca hapisanede intihar ettiği söylenmiştir. Azzâm, onun intihar etmediğini, Mısır rejimi tarafından öldürüldüğünü söylemiştir. Ölümünün ardından Azzâm, es-Senânîrî'den Afganistan cihadına yaptığı katkıları ve 1948 yılındaki Filistin direnişinde etkin rolü sebebiyle övgüyle bahsetmiştir.¹⁷⁷

Direniş için çabalarını sürdüren Azzâm, Filistin'e ulaşmanın ilk aşaması olarak İslâmî ilkelerin özgür bir ortamda yaşanabileceği devlet profili için Afganistan'ı düşünmüştür.¹⁷⁸ Afganistan'ın işgalden kurtarılmasının ardından oluşturulacak İslâm

¹⁷³ Ebû Rummân, *el-Âlim el-mücâhid ve's-şehid Abdullah Azzâm*, 9.; Azzâm, *Şeyhi'l-lezî ariftuhû*, 37.

¹⁷⁴ Azzâm, *Şeyhi'l-lezî ariftuhû*, 37.; Azzâm, *beyne'l-milâd ve'l-istişâd*, 12.

¹⁷⁵ Azzâm, *beyne'l-milâd ve'l-istişâd*, 16.

¹⁷⁶ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefîliğin Teşekkül Süreci*, 95.

¹⁷⁷ Azzâm, *Şeyhi'l-lezî ariftuhû*, 38-40.

¹⁷⁸ Akgün, *Günümüz Selefî Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 98.

devletinin, Filistin'in özgürlüğünü kazanması konusunda öncü bir adım ve yardımcı bir husus olacağını düşünerek Afganistan cihadını incelemiştir. Bu doğrultuda Azzâm, Afganistan'ın durumu hakkında bilgi edinmek amacıyla Pakistan'a gitmiştir.¹⁷⁹

Azzâm'ın arkadaşları ve öğrencileri onu takip ederek eğitim almak üzere Afganistan'a intikal etmiştir. 1984 yılına kadar yabancı mücahitler az sayıda iken, Azzâm'ın cihada destek vermek amacıyla gelecek olan mücahitlere imkân hazırlaması, gönüllülerin Afganistan cihadına katılma hususundaki cesaretini artırmıştır. Afganistan'daki cihadın tam olarak başlamasının Azzâm'ın katılımı ile olduğu söylenmiştir.¹⁸⁰ Afganistan'a geçtikten sonra Peşaver'de gönüllü olarak cihada katılan mücahitlerin eğitimini, lojistik desteğini ve diğer ihtiyaçların birçoğunu karşılarken, dışarıdan gelen yardımların dağıtımını da üstlenerek düzenlemeler yapmıştır. Desteklerin çoğalmasıyla yardım çalışmaları ile ilgilenmesi için Mektebü'l-Hıdemât'ı kurmuştur. Aynı zamanda cihadın dünyaya duyurulması için basın-yayın organı olarak *Mecelletü'l-cihâd* isimli derginin yayın faaliyetine başlamıştır. Azzâm, bu dönemde Usame b. Lâdin'den destek almıştır.¹⁸¹ Sovyetler Birliği, Afganistan'ı 1979 tarihinde işgal etmiştir. Savaşın patlak vermesi ile Suûdi Arabistan gibi diğer Müslüman devletler de Afganistan halkının direnişine destek vermiştir. Basın ve yayın yolu ile İslâm Dünyası'nda Afganistan Cihadı gündeme gelmiş, siyasî ve maddî desteklerinin yanı sıra 1980'li yıllarda cihada destek olmak üzere farklı ülkelerden pek çok gönüllü Afganistan'a gitmiştir.¹⁸² Afganistan cihadı, İslâm Dünyası'nda duyulduktan sonra hükümetler ve cemaatler cihat için yardım ve destek çalışmaları başlatmıştır.¹⁸³

Dünyanın pek çok yerinden gelen mücahitler, Afganistanlı mücahitler ile eğitim ve ilkelerin kabulü aşamasının ardından işgal sırasında Sovyetler ile yakın temaslı çatışmalar yapmıştır. Mücadelenin Afganistan gönüllüleri lehine sonuçlanması üzerine Sovyetler, Afganistan'dan çekilmeye başlamıştır.¹⁸⁴ Sonuç olarak Azzâm'ın Afganistan

¹⁷⁹ Çakmak-Kubat, *Bir Aksiyon Adamı Olarak Abdullah Azzâm ve Cihâdî-Selefi Perspektifi*, 834.

¹⁸⁰ el-Mevlâ, *el-Cemâatu'l-İslâmiyye ve'l-Unf*, 685-686.

¹⁸¹ Kubat-Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefilik'in Teşekkül Süreci*, 100.

¹⁸² Muhammed Allûş, *Dâiş ve Ehevâtuhâ* (Beyrut: Riyâzu'r-Reyyis li'l-Küküb ve'n-Neşr, 2015), 28.

¹⁸³ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 98.

¹⁸⁴ Öztürk, "Küresel Terör Örgütü el-Kaide'nin Gelişimi ve Ön Plana Çıkan Liderleri Bağlamında 'Cihad' Anlayışının Geçirdiği Değişimler", 192.

cihadına verdiği önem ve destek ile cihat çağrısı yapması, kazanılan bu başarının arkasındaki pozitif ve büyük etkenlerden biridir.

3.2. Abdullah Azzâm'ın Afganistan'daki Faaliyetleri

Azzâm, Sovyet rejimine karşı Afganistan'da direniş göstermeye çalıştığı süre içerisinde ülkedeki kaotik yönetim sorunları ile karşılaşmıştır. Ülkeyi işgalden kurtarmak ve direniş gruplarını desteklemek amacıyla bölgeye intikal ettiğinde öncelikle ülkenin içinde bulunduğu durum hakkında bilgi almak için Pakistan direniş gruplarının komutanı ile görüşmüştür. Görüşmelerinin ardından Afganistan cihadına katkıda bulunma yönündeki kararı kesin olan Azzâm, bu süreçte Afganistan direnişine dair çeşitli değerlendirmeler ve tespitlerde bulunmuştur. Ona göre, Afganistan cihadı, âlimlerin rehberliğinde gelişen ve İslâmî bir hareket niteliği taşıyan bir mücadeledir. Cihadın temel amacı en başından itibaren Allah'ın dinini yeryüzünde hâkim kılmak ve İslâm devleti kurmaktır.¹⁸⁵ Afganistan'daki *Sezar'ın hakkı Sezar'a, Tanrı'nın hakkı Tanrı'ya* ifadesi benimsenerek pasif bir tavırla cihat eden mücahitlerin algısını *Sezar'ın hakkı Allah'adır* düsturu ile değiştirmişlerdir.

Günümüzde Filistin'de ve Afganistan'da can ve mal ile cihada katılmak birçok âlimin fetvası ile farz-ı ayn kabul edilmiştir.¹⁸⁶ Cihadın farz-ı ayn olduğuna kanaat getirmesine dair fetva vermesinde etkili olan isim Azzâm'dır.¹⁸⁷ Kendisinin aktardığına göre Azzâm, cihat fikhında *ed-Difâu arâdi'l-müslimîn ehemmu furûdi'l-a'yân* adlı eserini yazdıktan sonra ilk olarak Suudî âlim Abdullah İbn Bâz'a (ö. 1999) sunmuştur. İbn Bâz, eseri inceledikten sonra eserin içeriğine dair fikirleri onayladığını ifade etmiştir. Cidde'deki İbn Ladin mescidinde ve Riyâd'daki el-Câmiu'l- Kebîr'de günümüzde can ve mal ile cihatta bulunmanın farz-ı ayn olduğu fetvasını vermiştir.¹⁸⁸ Azzâm, İbn Bâz'ın bu fetvasını bahsi geçen diğer alimlere de sunarak imzalandığını ifade etmiştir.¹⁸⁹

Azzâm, Afganistan'da can ve mal ile cihat etmek için birinden izin almaya gerek görülmediğini belirtmiştir. Bu konuda muhaddisler, müfessirler ve fakihler icmâ

¹⁸⁵ Abdullah Azzâm, *Cihâdu şa'b müslim* (Peşâver: Merkezû'ş-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî. ts.), 34.

¹⁸⁶ Azzâm, *Cihâdu şa'b müslim*, 25.

¹⁸⁷ Ebû Mücâhid, *eş-Şehîd Abdullah Azzâm*, 23-24.

¹⁸⁸ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefliliğin Teşekkül Süreci*, 98.

¹⁸⁹ Azzâm, *ed-Difâu' an arâdi'l-müslimîn ehemmu furûdi'l-a'yân*, 1/119.

etmiştir.¹⁹⁰ Afganistan halkının cihadı İslâmî bir zeminde ele aldığını, dinsiz yaşama ve baskılara karşı verilen bir mücadele olarak nitelendirmişlerdir.¹⁹¹ Bununla beraber Afganistan cihadında meydana gelen kerâmetler, bu cihatta İslâmî özellik taşıyan bazı alametler olarak görülmüştür.¹⁹² Ayrıca Müslüman Afganistan halkına yeryüzünde komünistlerden kurtuluncaya dek can ve malla destek verilmesini her Müslüman üzerine vacip olarak görmüştür.¹⁹³

Azzâm'ın kanaatine göre inkarcılar tarafından işgal altına alınan ya da Allah'ın şeriatının yaşanmadığı veya değiştirildiği, Müslüman halkın zulme uğradığı Filistin, Lübnan ve Filipinler gibi bütün İslâm ülkelerinde cihat farz-ı ayn kabul edilmiştir. Ancak Afganistan'ın coğrafi yapısının cihada uygun olması, Afganistan halkının cihada katılımının ve desteğinin fazla olması, komşu ülkeler ile sınırlarının açık halde olmasıyla cihat farizasının yaşanabileceği en uygun yer olarak görülmüştür.¹⁹⁴ Bu bağlamda Azzâm, Afganistan'ın İslâm hilâfetinin ihyası ve Müslümanlar için "Hicret yurdu" olmaya elverişli bir yer olduğu kanaatine varmıştır.¹⁹⁵

Azzâm, gözlemlerinin ardından Afganistan cihadına katılma hususunda kesin bir karar almıştır. Suûdî Arabistan'a dönerek, Kral Abdülaziz Üniversitesi'nin onayı sonrasında ailesi ile Pakistan/İslâmâbâd'a, Uluslararası İslâm Üniversitesi'ne misafir öğretim üyesi olarak gitmiştir.¹⁹⁶

Azzâm'ın Afganistan cihadındaki destekleri ve etkisi ile cihat için gelen gönüllüler, sonrasında sayıları yediye çıkmış olan Afganistanlı direniş gruplarından birinin kamplarında eğitimlerini tamamladıktan sonra yine aynı grup içerisinde yer alan cephelerden birinde savaşa katılmışlardır. Mektebü'l-Hıdemât'ın kuruluşu tamamlanuncaya kadar süreç bu şekilde ilerlemiştir. Fakat bazı durumlarda bahsi geçen Afganistanlı direniş grupları arasında silahlı çatışmalara dönüşen ciddi ihtilâflar

¹⁹⁰ Azzâm, *Cihâdu şa'b müslim*, 25-26.

¹⁹¹ Azzâm, *Cihâdu şa'b müslim*, 26.

¹⁹² Azzâm, *Cihâdu şa'b müslim*, 28.

¹⁹³ Azzâm, *Cihâdu şa'b müslim*, 36.

¹⁹⁴ Azzâm, *Afganistan ve 't-tehaddî el-âlemî*, 112.

¹⁹⁵ Azzâm, *el-Cihâd ve eseruhû fî binâi 'l-cîl*, 499-500.

¹⁹⁶ Azzâm, *Şeyhi 'l-lezî ariftuhû*, 41.

meydana gelmiştir. Bu grupların misafirhanelerinde kalan gençler, bahsedilen grupların birbirleri hakkında anti-propagandasına maruz kalmışlardır.¹⁹⁷

Azzâm, Afganistan'daki varlığının belirli bir gruba destek vermek amacı taşımadığını, aksine tüm Afganistan direnişine katkıda bulunma gayesi güttüğünü ifade etmiştir. Bu çerçevede, Arap gençlerin misafir edilmesi ve Afganistanlı grupların katılım süreçlerinin koordine edilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Afganistan'daki durumun ve gruplar arasındaki ihtilafların doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlamak zorunlu görülmüştür. Bu ihtiyaç doğrultusunda, Azzâm, Ladin ve diğer bazı isimlerin desteğiyle Mektebü'l-Hıdemât'ı kurmuştur. Kuruluşun ilk organlarından biri Afganistan direnişinin İslâm dünyasına duyurulması amacıyla oluşturulan *Mecelletü'l-cihâd* isimli dergidir.¹⁹⁸ Aylık yayınlanan bu dergi, zaman içerisinde küresel anlamda tanınır hale gelmiştir. Toplam basımı kırk-elli bin civarına ulaşmıştır. Bununla beraber ilerleyen süreçte savaş bülteni özelliğine sahip haftalık *Lehibu'l-ma'reke* dergisi de yayına sunulmuştur. Her iki dergi için de başyazıları Azzâm kaleme almıştır. Böylece cihat hakkındaki fikirlerini geniş kitlelere ulaştırmıştır. Azzâm'ın, *Mecelletü'l-cihâd* ve *Lehibu'l-ma'reke* dergilerinde sekiz yıl süresince kaleme aldığı başyazılar sonraki dönemde *Fî Dahmi'l-ma'reke* ve *Kelimât min hattî'l-evvel* adları ile kitap haline getirilerek yayımlanmıştır.¹⁹⁹

Azzâm, Mekteb'l-Hıdemât için bahsi geçen faaliyetlerin finansmanları ile şahsen ilgilenerek, Suûdi Arabistan, Kuveyt, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkelerde düzenlenen konferans ve toplantılar aracılığı ile bu müesseseye maddî destek sağlamıştır.²⁰⁰ Ayrıca *Lecnetü'l-Birri'l-İslâmiyye*, *Lecnetü'l-İğâseti's-Suûdiyye*, *el-Hilâlu'l-Kuveytî* ve *el-Hilâlu'l-Suûdî* gibi Suûdi Arabistan ve Körfez merkezli kuruluşların da yardımıyla Mektebü'l-Hıdemât'ın eylemleri için ihtiyaç olan finansman sağlanmıştır.²⁰¹

¹⁹⁷ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefilik'in Teşekkül Süreci*, 99.

¹⁹⁸ Ebû Rummân, *el-Âlim ve'l-mücâhid ve's-şehîd eş-şeyh Abdullah Azzâm*, 64-67.

¹⁹⁹ Azzâm, *Şeyhi'l-lezî ariftuhû*, 42-43.; Ebû Rummân, *el-Âlim ve'l-mücâhid ve's-şehîd eş-şeyh Abdullah Azzâm*, 70.

²⁰⁰ Kemâl, *er-Râyâtu's-sûd Abdullah Azzâm mine'l-cihâd ile'l-iğtiyal*, 44-46.

²⁰¹ Ebû Rummân, *el-Âlim ve'l-mücâhid ve's-şehîd eş-şeyh Abdullah Azzâm*, 72.

Mektebü'l-Hıdemât aracılığıyla faaliyetlerini devam ettiren Azzâm'ın söz konusu faaliyetleri, gönüllülerin bölgeye intikal etmesi için uygun bir ortam oluşturmuştur. Azzâm'ın aktardığına göre Afganistan'daki direnişe birkaç ay süreyle katıldıktan sonra ülkelerine dönen gönüllülerin sayısı altı-yedi bini, cephe hatlarında bulunanların sayısı bini, Afganistan-Pakistan hattında lojistik destek sağlayan gönüllülerin sayısı ise beş yüzü bulmuştur.²⁰² Bu bilgiler Ladin'in Azzâm ile yollarını ayırmadan öncesine bakıldığında, gönüllülerin sayısının 1986 yılından önceki zamanlarda bu hacme ulaştığını göstermiştir.²⁰³ Azzâm'ın, Mektebü'l-Hıdemât ile yaptığı çalışmalar, Afganistan cihadını sadece o coğrafyayı ilgilendiren bir sorun olmaktan çıkararak, küresel anlamda bütün Müslümanların gündemine taşımıştır.²⁰⁴

Afganistan direniş grupları ile diğer coğrafyalarda bulunan Müslümanlar arasında köprü vazifesi gören Azzâm, bir yandan bölgeye gelen gönüllülere maddi destek sağlarken diğer yandan da Hanefî /Mâturîdî çizgide yaşayan Afganistan halkı ile gönüllüler arasında akîdevî/amelî farklılıkları da en aza indirmeye çalışmıştır.²⁰⁵ Azzâm'ın, Afganistan cihadındaki faaliyetleri ve Mektebü'l-Hıdemât'ın yardımlarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Afganistan'daki İslâmî cihadı bölgesel olmaktan çıkararak tüm Müslümanları ilgilendiren bir konuma taşımıştır.
- Afganistan Cihadını *el-Cihat* ve *Lehibu'l-ma'reke* dergileri ve Mektebü'l-Hıdemât aracılığıyla basılan diğer yayınlarla geniş kitlelere ulaştırmıştır.
- Eğitim/öğretim alanında birçok kurs, cephe hattında yaklaşık iki yüz elli medrese, Kur'an kursları ve 1988 yılına kadar basılan ve çoğunluğu Afganistan'daki okullara gönderilen dört yüz bin kitap ile bölge insanının İslâmî değerlere uygun olarak bilinçlenmesine katkıda bulunmuştur.
- Afganistan Cihadına katılan mücahitlerin maneviyatının yükseltilmesine destek olunmuştur.

²⁰² Abdullah Azzâm, *ez-Zebâih ve'l-luhûmu'l-müstevrade* (Peşâver: Merkezi's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, ts.), 6.

²⁰³ Ekrem Hicâzî, *Dirâsât fi's-selefiyyeti'l-cihâdiyye* (Kâhire: Medârât li'l-Ebhâs ve'n-Neşr, 2012), 45-46.

²⁰⁴ Ebû Mücâhid, *eş-Şehîd Abdullah Azzâm*, 55.

²⁰⁵ Cerrâr, *eş-Şehîd Abdullah Azzâm raculu da'vet ve medraseti cihâd*, 91-94; Azzâm, *Şeyhi'l-lezî ariftuhû*, 50-51.

- Mektebü'l-Hıdemât'ın bünyesine dahil olan ulaştırma hizmeti sayesinde cephane, yiyecek ve kıyafet ihtiyaçları, yirmi bin yüz otuz kafileyle cephelere ulaştırılarak lojistik destek verilmiştir.
- Afganistan'ın Câce, Tohâr, Fâyâyâb, Gazne ve Pencşir bölgelerinde açılan beş hastane savaşta yaralananlara tıbbi destek sağlamış ve bölgedeki Kızılhaç etkinliğini büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır.
- Sahadaki âlim ve komutanların desteği ile Afganistan'dan farklı ülkelere yaşanan kontrolsüz göç büyük oranda durdurulmuştur.
- Mektebü'l-Hıdemât, bünyesinde bulunan yetim ve dullar ile şehitlerin geride bıraktığı dul ve yetimlere de gerekli yardımlar sağlanarak, bu doğrultuda yetimler için yurtlar tahsis edilmiştir.
- Müslümanlara Afganistan'ın işgali duyurulmuş, Afganistan Cihadına destek sağlanmış ve bu yardımlar ile İslâm ümmeti ümitsizlikten kurtarılmıştır.²⁰⁶
- Gereken konularda fetva verilmesi, cihada teşvik edilmesi ve bâtil görüşlere karşı mücadele edilmesi için fetva kurulu/âlim topluluğu oluşturulmuştur.²⁰⁷

Azzâm'ın, Sovyetler'in Afganistan'dan çekilmesi ile başlayan döneme kadar küresel anlamda bu kadar rahat hareket alanı oluşturması, özellikle Amerika ve Avrupa tarafından engellenmenin görülmemesi, onun bazı iddialarla karşılaşmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda Mahmood Mamdani gibi yazarlar ABD ve Pakistan'ın Afganistan direnişçilerine etkili bir ateş gücü sağlamak ve Komünizm karşıtı olan radikal İslâmcıları Sovyetler Birliği'nin karşısında toplamak amacıyla anlaşmaya vardıklarını ve Azzâm'ın da bir CIA ajanı olduğunu iddia etmiştir. Mamdani'ye göre Azzâm, sahiplendiği bu misyonu başarılı bir şekilde yerine getirmiştir. Cihada katılımının sadece siyasî olarak değil, aynı zamanda dinî bir yükümlülük olduğu

²⁰⁶ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefiliğin Teşekkül Süreci*, 103.

²⁰⁷ Ebû Rummân, *el-Âlim ve'l-mücâhid ve's-şehîd eş-şeyh Abdullah Azzâm*, 70-72; Azzâm, *Şeyhi'l-lezî ariftuhû*, 48-50. Azzâm'ın Mektebü'l-Hıdemât'ın üstlendiği misyonla ilgili benzer değerlendirmeleri için bk. Azzâm, *Afganistan ve't-tehaddî el-âlemî*, 76-79. Mektebü'l-Hıdemât'ın kuruluş felsefesi ve hedefleri ve faaliyetleri hakkında bilgi için ayrıca bk. Ebû Mücâhid, *eş-Şehîd Abdullah Azzâm*, 53-66.

noktasına vurgu yapmıştır. İslâm dünyasında ve batı ülkelerinde çok sayıda Müslümanın Afganistan direnişine katılımını sağlamıştır.²⁰⁸

Soğuk savaş dönemindeki baş güçlerden biri olan ABD, Sovyet yayılımına karşı bir tepki olarak Afganistan direnişini konjonktürel anlamda desteklemiştir. Bu bağlamda inançları doğrultusunda anti-komünist bir yapıyı teşkil eden İslâm dünyasının enerjisinden yararlanma politikasını izlemiş, İslâm ülkeleri üzerindeki nüfuzunu kullanarak cihat gönüllülerinin Afganistan'a gidişini kolaylaştırmıştır. Bununla beraber aslına bakıldığında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilme hazırlıkları yapmaya başladığı süre içerisinde ABD, Pakistan ve Suûdi Arabistan tarafından Azzâm'ın eylemlerine son verilerek bölgeden uzaklaşması için ciddi baskılarda bulunmuştur. Ancak Azzâm, baskılara boyun eğmemiş ve bölgede kalarak faaliyetlerine devam etmiştir. Mamdani'nin, Azzâm hakkındaki iddialarına mesnet teşkil edecek somut bir bilgi ya da belgenin bulunmaması da objektiflik bağlamında iddiaların kabul edilmesini mümkün kılmamaktadır.²⁰⁹

3.3. Arapların Afganistan Cihadına Desteğinde Azzâm'ın Etkisi

Abdullah Azzâm, *ed-Difâ' 'an Arâdi'l-Müslimîn* adlı kitabında cihat ile ilgili teorik bir giriş yaparak Afganistan Cihadına katılımının öneminden bahsetmiştir. Yeryüzünde İslâm devleti kurmak için Afganistan cihadı en büyük fırsat olarak değerlendirilmiştir.²¹⁰ Bu ideal, Afganistanlı mücahitlerin hazırlamış olduğu İslâmî Birlik Anayasa'sının ikinci maddesinde bağlayıcı bir hüküm olarak bulunmuştur. Üçüncü madde ise, İslâmî devlet hedefinin *Hüküm yalnızca Allah'ındır.*²¹¹ ayeti uyarınca hakimiyetin yegâne sahibinin Allah olduğu vurgusu yapılmıştır.²¹²

Afganistan'da cihat hareketinin öncülüğünü yapan kişiler, İslâmî hareketin katılımcılarından ve ulemadan oluşmuştur. Bu kadro savaşın sevk ve idaresini sağlayan diğer kadrolardan önce kontrol altına alınmıştır. Ancak Filistin'deki savaşın kontrolü

²⁰⁸ Mahmood Mamdani, *İyi Müslüman, Kötü Müslüman Amerika, Soğuk Savaş ve Terörün Kökenleri*, çev. Sevinç Altınçekiç (İstanbul: 1001 Kitap Yayınları, 2005), 136-137; Cool, *Âl-i bin Ladin ve âlemu'n-nıfti ve'l-mâli ve'l-irhâb*, 356.

²⁰⁹ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdi Selefliğin Teşekkül Süreci*, 104.

²¹⁰ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 137.

²¹¹ Yûsuf 12/40

²¹² Azzam, *ed-Difâ' 'an Arâdi'l-Müslimîn*, 31.; Azzam, *Âyâtü'r-Rahmân fi'l-Cihâdi'l-Afgân*, 162-176.

çok farklı ideolojik kesimlere ait ve karmaşık bir hal alırken, bu kişiler laik devlet görüşünü de benimsemektedirler.²¹³ Afganistan'da sınır kapıları siyasî otoritelere karşı boyun eğmeyen kabilelerden oluştuğu için mücahitlere tamamen açık hale gelmiştir. Filistin'de ise sınır kapıları kapalı halde olup, mücahitler kapıyı açmaya çalışmıştır. Dolayısıyla cihada Afganistan'dan başlamak daha doğru görülmüştür.²¹⁴

Azzâm, yazdığı eserlerinde Arap gençleri Afganistan cihadına davet etmektedir. Bu durumun asıl sebebi Afganistan'daki cihatta işgalcileri ülkeden çıkarmak için Afganistanlı mücahitlerin yetersiz kalmasıdır. Zafer kazanılana kadar cihat etmenin Afganistan halkı dışında da tüm Müslümanlara farz-ı ayn hükmünde olduğunu söyleyerek desteklerini istemiştir. Azzâm, cihada yalnızca mal ile katılmanın yeterli olmadığı ve insan gücünün de büyük ölçüde gerekli olduğunu vurgulamıştır. Yalnızca canı ile cihada katılmanın malı ile katılmaktan daha üstün olduğunu söylemiştir. Mücahitlerin maddi eksikliği varsa cihada malı ile destek olmak isteyen kadın ve çocukların üzerine bu durumun farz olduğunu savunmuştur. Eğer cihat için finansmana ihtiyaç duyuluyorsa Müslümanların para biriktirmesini haram olarak değerlendirmiştir.²¹⁵

Azzâm, anne ve babanın rızası alınmadan cihada katılma konusunda, kişinin dahil olacağı cihadın mahiyetine göre değişiklik arz edeceğini savunmuştur. Eğer içinde yaşanılan topraklar işgal altında değilse bu cihat farz-ı kifâyedir. Bu bağlamda anne ve babaya itaat etmek farz-ı ayn olduğundan savaşa katılmak için izin almanın gerekliliği vurgulanmıştır. İslâm beldesinin işgal altında olması söz konusu olduğunda, cihada katılmak için anne ve babadan izin almak gerekmemektedir. Çünkü cihat dinin korunmasını gerektiren bir amel olduğu için anne ve babaya itaatten daha önemli bir vecibedir. İşgal edilen topraklar kurtarılanaya kadar bu ruhsat devam etmiştir. Ayrıca bu tür bir cihada katılmak için öğrencinin hocasından, müridin de şeyhinden izin almasına gerek olmadığını söylemiştir.²¹⁶

²¹³ Çakmaktaş, *Cihadî Selefilik'in İdeolojik Oluşumu*, 137.

²¹⁴ Azzam, *ed-Difâ' 'an Arâdi'l-Müslimîn*, 31-32.

²¹⁵ Azzam, *ed-Difâ' 'an Arâdi'l-Müslimîn*, 40-42; Azzam, *Âyâtü'r-Rahmân fi'l-Cihâdi'l-Afgân*, 172-173.

²¹⁶ Azzam, *ed-Difâ' 'an Arâdi'l-Müslimîn*, 37-40.

Cihadın gerçekleşmesi için başa gelecek bir imamın beklenmesi caiz değildir. Bununla beraber hiçbir alim ile birleşecek bir lider bulunmadığında da cihadın farziyeti ortadan kalkmaz. Aksine Haçlı seferleri sırasında ve Moğol istilası döneminde Müslümanlar parçalanmışken, her kesimde bir emîrin olduğu bu süreçte Müslümanlar cihattan ödün vermemiştir. Hatta imamın ya da halifenin ortaya çıkışının en sağlam yolunun cihat olduğu söylenmiştir.²¹⁷

Azzâm'a göre savaş hususunda, içinde yaşanan dünya Dâru'l- İslâm ve Dâru'l-Harb olarak iki kısma ayrılabilir. Dâru'l-İslâm, hükümetin Müslümanların hakimiyetinde olduğu ve hukuk sisteminde Allah'ın kanunun uygulandığı yerleşim alanı olarak tanımlanmıştır. Bu yerleşim alanı çerçevesinde bulunan halkın çoğunluğunu gayr-i Müslim olmaları fark etmeksizin şer'î hukuk uygulandığı için o topraklar Dâru'l-İslâm olarak kabul edilmiştir. Dâru'l-Harb ise kapsadığı halkın çoğunluğunun Müslüman olması ya da Müslümanların hükmetmediği ve şer'î hukukun uygulanmadığı toprak parçasını nitelemektedir. Eğer bir bölgede İslâm hukuku daha önce uygulanıp sonradan uygulanmamaya başlandıysa, o ülke Dâru'l-İslâm'dan Dâru'l-Harb'e dönüşmüştür. Azzâm, Dâru'l-İslâm'ı Dâru'l-Adl (adalet diyarı) olarak görmenin mümkün olduğu kanaatindedir. Adalet ve eşitliği sağlayabilecek tek düzenin İslâm hukukunun uygulandığı sistem olduğunu söylemiştir. Bu sistemi başka bir beşerî hukukun başarmasının mümkün olmadığını da savunmuştur.²¹⁸

Azzâm'a göre Selef ve Halef ulehasının ittifakı ile bir belde Allah'ın indirdiğine bağlı bir siyasî otorite yoksa küfür ve şirk içine düşülmüştür. Bu durum şeriatın bütünü için söz konusu olabileceği gibi bir bölümü uyguladığında da aynı durum geçerlidir. Yine Azzâm'a göre küfür sisteminin bulunduğu süre içerisinde beşerî hukuku oluşturan meclis ve onu uygulayacak hükümet veya devlet yöneticisi de bu duruma dahil edilmiştir. Meclisteki milletvekilleri, kadın ve erkek eşitliği gibi İslâm'a uygun olmayan bir kanunu onaylamaları durumunda İslâm dairesinin dışına çıkmışlardır. Meselelerin küçük olması önemli olmamakla beraber İslâm'a muhalif olan her şeye itiraz edilmesi gerekmektedir. Ayrıca İslâmî olan meclisten tebliğ edildiği sürece vekil olarak orada

²¹⁷ Azzam, *ed-Difâ' 'an Arâdi'l-Müslimîn*, 50-51.

²¹⁸ Çakmaktaş, *Cihadî Selefiliğin İdeolojik Oluşumu*, 139.

bulunmakta bir beis görülmemiştir.²¹⁹ Diğer yandan Azzâm, bazı grupların iddia ettiği gibi devlet yöneticisinin veya meclisin çıkardığı kanunları, mahkemelerde uygulayan hâkim ve savcılarını, kanunu çıkararak kişiler gibi olmayıp sadece uygulayanlar olarak tanımlamıştır. Buna bağlı olarak bu kişiler, dinden çıkmış olarak sayılmamaktadırlar. Ancak içki satan kişilerin durumları buna kıyas edilerek yaptıkları faaliyet helal görülmemiştir.²²⁰

Azzâm, İslâm'ı iki tarafı yazılı olan paraya benzeterek açıklamıştır. Dolayısıyla bir yüzünde kelime-i tevhit yazılı olduğu halde, diğer yüzünde de Allah'ın indirdiği hükümler yer almaktadır. Bazı kimselerin bahsettiği gibi “Dinde siyaset ve siyasette din yoktur.” kanısı apaçık inkâr olarak görülmüştür. Kuran'da namaz ve oruç hakkındaki ayetler seksene yakinken, ceza hukuku, ekonomi ve siyasetten bahseden ayetlerin bu rakamın üstünde olduğunu ifade etmiştir. Azzâm, paranın iki yüzünün birbirinden ayırt edilemeyeceği gibi dinin de siyasetten ayrılamayacağını vurgulamıştır.²²¹ Bu durum, Kur'an'ın bir kısmını kabul ederken diğer kısmını dışarıda bırakmak anlamına geleceğini ifade etmiştir. İslâm'ın *Hüküm yalnızca Allah'ındır.*²²² ayeti gereğince yaşanması gerektiği noktasında durmuştur. Bütün İslâm ümmeti, Allah'ın kanunlarının dışında kanun koyan kişilerin küfrü üzerine ittifak etmiştir. Aynı zamanda Hıristiyanların dini anlayışı gibi, dinin ibadet kısmının çıkarılarak sadece kişinin kendisi ile rabbi arasındaki ilişkiye indirilmesine benzetilmiştir. Bu durumun dini ruhbanlaştırmak gibi görülmesinin yanında bireysel ve toplumsal bütün ibadetleri ile siyaseti, yönetimi ve hukuku da aynı bünyede barındırması ehl-i sünnet ve diğer taraflarca da kabul edilmiştir. ²²³ Azzâm'a göre bir Müslüman'ın ana vatanının, içerisinde doğup büyüdüğü topraklar değil, Allah'ın hükmünün uygulandığı topraklar olduğunu söylemiştir. Buna bağlı olarak bir Müslüman için vatanın Dârü'l-İslâm olduğu kanaatindedir. Eğer o topraklar İslâmî düzeni uygulamayı bırakırsa her mümin o vatani savunmakla sorumlu tutulmuştur. ²²⁴ Yine içinde yaşadığı beldede Allah'ın kanunları

²¹⁹ Çakmaktaş, *Cihadî Selefliliğin İdeolojik Oluşumu*, 140.

²²⁰ Azzam, *I'lânü'l-Cihâd*, 41-55.; Azzam, *Tevbe Suresi Tefsiri*, 172-176, 264-265.

²²¹ Çakmaktaş, *Cihadî Selefliliğin İdeolojik Oluşumu*, 140.

²²² Yûsuf 14/40

²²³ Azzam, *Tevbe Suresi Tefsiri*, 822-824.

²²⁴ Çakmaktaş, *Cihadî Selefliliğin İdeolojik Oluşumu*, 141.

geçerli değilse şeriatın uygulandığı bir Dâru'l-İslâm'a hicret etmesi zorunlu görülmüştür. Saldırıya uğramış Müslüman beldeye cihat amacıyla yapılacak olan hicret için de aynı hüküm geçerlidir. Afganistan için hicret etmek bu kabildendir.²²⁵

1979 yılındaki Afganistan-Rus Savaşı, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi ile başlamıştır. Afganistan cihadı ise bu noktada başlayarak, toplumu Rus ordusuna karşı direnişe geçirmiştir.²²⁶ Savaşın başlamasıyla birlikte birçok İslâm ülkesi gibi Suûdî Arabistan da Afganistan'a yardım etmek amacıyla harekete geçen başlıca devletlerden biri olmuştur.²²⁷ Afganistan cihadını gazete, televizyon ve radyolardan haber alan diğer İslâm ülkeleri ise 1980 yılından itibaren Afganistan direnişine katkıda bulunmuştur. Basın-yayın yolunun bu etkisi daha geniş kitlelere ulaşarak Mısır'ın da direnişe destek vermesini sağlamıştır.

Direnişe katılan diğer ülkelerde de benzer durumlar görülmüştür. Ülkelerinin içinde bulunduğu siyasi durumunun da etkisi ile direnişe katılmak üzere Afganistan'a gitmişlerdir. Lübnan'da da iç savaş baş gösterdikten sonra Lübnan halkı direnişe destek vermek amacıyla Afganistan direnişçilerine katılmıştır. 1980 yılında Irak Kürtleri ve İslâm Dünyası'nın farklı bölgelerinden Müslümanlar cihada katılmıştır.²²⁸ İslâm Dünyasının desteğini hisseden Azzâm, Afganistan cihadı için dışarıdan gelen gönüllülerin imkanlarını artırarak gelen desteği çoğaltmıştır. Azzâm'ın bu çabası ve etkisi Afganistan'daki cihadın tam manasıyla başlamasını sağlamıştır.²²⁹

Azzâm'ın temel hedefinin, Filistin'i işgalden kurtarmak ve İslâmî bir devlet kurmak olduğu anlaşılmaktadır. Küresel cihat stratejisini belirlerken etnik, coğrafi ve sosyo-kültürel dinamikleri dikkate alarak Afganistan'ı hareketin başlangıç noktası olarak seçmiştir. Müslümanların baskı altında olmadığı ve İslâmî hükümlerin hâkim olduğu bir devlet kurma ideali, yürüttüğü tüm faaliyetlerin temel gayesini teşkil etmiştir.

²²⁵ Azzam, *fi'l-Cihâdi Âdâbun ve Ahkâmun*, 13-22.

²²⁶ Kümeyl et-Tavîl, *el-Kâide ve Ehavâtuhâ* (Beyrut: Dâru's-Sâkî, 2007), 13.

²²⁷ El-Mevlâ, *el-Cemââtu'l-İslâmiyye ve'l-Unf*, 681.

²²⁸ el-Mevlâ, *el-Cemââtu'l-İslâmiyye ve'l-Unf*, 688-689.

²²⁹ el-Mevlâ, *el-Cemââtu'l-İslâmiyye ve'l-Unf*, 685-686.

3.4. Usame b. Ladin ile Tanışması

3.4.1. Usame b. Ladin'in Hayatı

Usame bin Ladin, 1957 yılında Yemen'de bulunan Hadremevtli bir babanın ve Suriye asıllı bir annenin çocuğu olarak Riyâd'da dünyaya gelmiştir.²³⁰ Babası Muhammet Avd bin Ladin, inşaat sektöründe etkili olan ve Suûdi Arabistan'ın en büyük şirket gruplarından birinin kurucusudur.²³¹ Ladin, henüz on yaşındayken babasını kaybetmiştir. Babası, bazı idealleri ile belli görüşlerinin temelini oluşturmuştur. 1990'lı yılların sonuna doğru verdiği bir röportaj sırasında babasından kendisini, "Cihat için yaşayan yirmi beş evladın sahibi baba" olarak tanımladığını söylemektedir. Babasının kırk yıldır Mehdi'nin ortaya çıkışını beklediğini ve Mehdi'ye teslim edilmek üzere on iki milyon dolar bıraktığını ifade etmiştir. Diğer bir röportajında, babasının 1967 Arap-İsrail savaşı boyunca sahip olduğu şirketin mühendislerine buldozerlerin tanka dönüştürülmesinin mümkün olup olmadığını sorduğunu aktarmıştır. Bu bakımdan Ladin'in cihat ve Filistin sorunu karşısındaki tutumunu babası Muhammed b. Ladin'in belirlediği söylenebilir.²³²

Ladin ilk, orta ve lise eğitimini Cidde'de tamamladıktan sonra 1978 yılında Kral Abdülazîz Üniversitesi'nin İktisat ve İş İdaresi Bölümünde lisans eğitimine başlamıştır. Bu dönemde Seyyid Kutub'un kardeşi Muhammed Kutub ve Azzâm'la yakın temasta bulunarak onların fikirlerinden etkilenmiştir.²³³ Fakat ilerleyen zaman içerisinde Azzâm'la fikir ayrılıkları yaşamışlardır. Bazı kaynaklara göre Ladin'in Azzâm'dan ayrılma sebebi, kurulan örgütün kendisine ait olmasını istemesidir.²³⁴ 1991 yılına kadar pek çok faaliyette bulunan Ladin, Suûdi Arabistan'ın Amerika ile kurduğu ittifakı eleştirmesi sonucunda Suûd hükümeti Ladin'in eylemlerine müsamaha göstermemiştir.

²³⁰ Lawrence Wright, *el-Burûcu'l-müşeddede el-kâide ve't-tarîk*, çev. Hibe Necîb Mağribî (Kâhire: Kelimât Arabiyye li't-Tercüme ve'n-Neşr, 2008), 93.

²³¹ Atvân, *el-Kâide et-tanzîmu's-sırrî*, 47.; Randal, *Usame Bir Teröristin Doğuşu*, 85.

²³² Micheal Scheuer, *Osama Bin Laden* (New York: Oxford University Press, 2005) 47.

²³³ Atvân, *el-Kâide et-tanzîmu's-sırrî*, 48-49. Ayrıca bk. Mamdani, *İyi Müslüman, Kötü Müslüman Amerika*, Soğuk Savaş ve Terörün Kökenleri, 136-137.

²³⁴ Baysal, *Cihat Kavramının Siyasal Şiddet Aracı Olarak Kullanılmasının Yapısal Analizi: El Kaide Örneği*, 59.

Bu durum Ladin'in sınır dışı edilmesine sebep olmuştur.²³⁵ Buradan Sudan'a geçmiş fakat 1995'te Riyad'daki eylemin ardından dış baskılar ile karşılaşan Sudan yönetimi Mayıs 1996'da Ladin'i sınır dışı etmiştir.

11 Eylül 2001'de ABD ilk kez kendi topraklarında saldırıya uğramıştır. Dünya Ticaret Merkezi'nin ikiz kulelerinin CNN televizyonunda canlı yayın esnasında çökmesi, Amerika tarihinin en büyük olaylarından biri olmuştur. Ladin'in, bu eylemi üstlenmemesine rağmen saldırıyı gerçekleştirenleri tebrik etmesi dikkat çekmiştir. Bununla beraber ABD, Ladin'i bir numaralı düşman ilan etmiştir.²³⁶ Uzun yıllar boyunca izini kaybettirip zaman zaman video görüntüleri ile dünyaya seslenmiştir. Çok defa öldürüldüğüne dair iddialar ortaya atılmıştır. Yayınlanan görüntülerin eski görüntüler olduğu söylenerek komplo teorilerinden bahsedilmiştir. Ancak Ladin güncel konular ile ilgili unsurlardan bahsederek yaşadığını duyurmuş ve başta ABD olmak üzere birçok Batılı ülkeye tehditlerde bulunmuştur.

Ladin'in Pakistan'da bulunduğu dair şüphelerin üzerine gidilmesinin ardından ABD askerî güçleri bölgeye intikal etmiştir. 2 Mayıs 2011 Pazartesi günü 02:30'da Pakistan'ın Abbottabad şehrinde ABD Silahlı Kuvvetleri'nin açtığı ateş sonucunda Ladin öldürülmüştür. 2 Mayıs 2011'de Amerikan Başkanı Barack Obama, son dakika haberinde ABD halkına Ladin'in öldürüldüğünü duyurmuştur. Cesedini, hiçbir ülkenin kabul etmeyeceği düşünerek Umman denizinin açıklarına atıldığı açıklanmıştır.²³⁷

3.4.2. Usame bin Ladin'in Cihat Fikirlerinin Şekillenmesi

Usame bin Ladin ve Azzâm'ın tanışmaları yetmişli yıllarda gerçekleşmiştir. Ladin, Azzâm'ı Ürdün'de öğretim üyesi olduğu dönem içerisinde tanımış, onu Ammân'da Suveylih semtinde bulunan evinde ziyaret etmiştir.²³⁸ Ladin, Azzâm ve Muhammed Kutub ile görüşmelerinde günümüzde cihadın mücadele yöntemini ve cihat

²³⁵ Baysal, *Cihat Kavramının Siyasal Şiddet Aracı Olarak Kullanılmasının Yapısalcı Analizi: El Kaide Örneği*, 62.

²³⁶ Baysal, *Cihat Kavramının Siyasal Şiddet Aracı Olarak Kullanılmasının Yapısalcı Analizi: El Kaide Örneği*, 69.

²³⁷ Baysal, *Cihat Kavramının Siyasal Şiddet Aracı Olarak Kullanılmasının Yapısalcı Analizi: El Kaide Örneği*, 70.

²³⁸ Azzâm, *Şeyhi'l-lezî ariftuhû*, 161.

olgusunun detaylarını öğrenmiştir.²³⁹ Ladin bu süre zarfında ailesinin inşaat alanında gösterdiği faaliyetlerin içinde bulunmuştur.²⁴⁰

İslâm dünyasında farklı bölgelerde son elli yıllık süre içerisinde cihat odaklı teori ve pratiklerle ön plana çıkmış olan çok sayıda isim bulunmaktadır. Suriye Baa's rejimini silahlı eylemlerle hedef almış olan *et-Talîatü'l-Mukâtile* lideri Mervân el-Hadîd, Taliban lideri Molla Ömer (ö. 2013), Hamas'ın sembol ismi Ahmed Yâsin (ö. 2004), Mısır orijinli el-Cemâatü'l-İslâmîyye'nin rûhânî lideri Ömer Abdurrahman (ö.2017) ve Çeçen direniş lideri Şâmil Basayev (ö.2006) bu bağlamda adı çokça zikredilen isimlerdendir. Ancak teori ve pratiklerin küresel anlamda meydana getirdiği çığır ile Azzâm ve Ladin bu konuda akla gelen ilk isimlerdir.²⁴¹

ABD'nin Merkezi İstihbarat Teşkilatı'nda yer almış eski bir istihbarat görevlisi olan ve Usame bin Ladin hakkında derin gözlemler yapan Michael F. Scheuer, Ladin'in hayatının gidişatının ve düşüncelerinin şekillenmesinde altı ismin büyük tesirlerinin olduğunu söylemiştir. Bu isimler Hz. Muhammed, İbn Teymiyye, Selâhaddîn Eyyûbî (ö. 1193), Muhammed b. Ladin (ö. 1967), Taliban'ın lideri Molla Ömer ve Azzâm'dır.²⁴²

3.4.3. Usame bin Ladin'in Afganistan Cihadına Katkısı

Usame bin Ladin, Azzâm'ın kurduğu Mektebü'l-Hıdemât'ın finanse edilmesinde destek sağlayanların başında gelmektedir. Bazı yazarlar²⁴³, Mektebü'l-Hıdemât'ı Azzâm ve Ladin'in birlikte kurdukları ve Ladin'in, Mektebü'l-Hıdemât'ın kuruluş aşamasında yüksek miktarda finansal destek sağladığını iddia etmişlerdir.²⁴⁴

Azzâm'ın, Afganistan direnişine katılma konusundaki kararı, Ladin'i etkilemiştir. Ladin, Azzâm'a ekonomik manada destek sağlamıştır.²⁴⁵ Bu süreçte

²³⁹ Scheuer, *Üsame Bin Ladin*, 61.

²⁴⁰ Scheuer, *Üsame Bin Ladin*, 62.

²⁴¹ Kerem el-Hafyân, *el-Cihâdu'l-muâsır beyn Abdillâh Azzâm ve Üsame b. Ladin* (İstanbul: el-Ma'hadu'l-Misrî, 2019), 1.

²⁴² Scheuer, *Üsame Bin Ladin*, 90.

²⁴³ Scheuer, *Üsame Bin Ladin*, 92-93; Burke, *el-Kâide Terörün Gölgesi*, 73; Randal, *Usame Bir Teröristin Doğuşu*, 130.

²⁴⁴ Cool, *Âl-i bin Ladin ve âlemu'n-nıfti ve'l-mâli ve'l-irhâb*, 351.

²⁴⁵ Cool, *Âl-i bin Ladin ve âlemu'n-nıfti ve'l-mâli ve'l-irhâb*, 348.

Ladin'in korumalığını yapan Nâsır el-Bahrî, ikili arasında yaptığı gözlemlere dayanarak, Ladin'in para, kararlılık ve gençliği temsil ettiğini, Azzâm'ın ise ilim, tecrübe ve motivasyonu sağladığını ifade etmiştir.²⁴⁶

Azzâm, Afganistan direnişinde bulunmak için Pakistan'a geçtikten sonra Ladin'le iletişime geçerek, bölgedeki durum hakkında yakından bilgi edinmek amacıyla gizli bir gözlem gezisi planlamıştır.²⁴⁷ Yaklaşık bir ay süreyle gerçekleştirilen gezi sürecinde Peşâver ve Karaçi gibi şehirlere yolculuk yapan Ladin, Abdurrasûl es-Seyyâf ve Burhânüddîn Rabbânî²⁴⁸ (ö. 2011) gibi Afganistan direnişçilerinin lideri ile görüşmeler yapmıştır.²⁴⁹ Bahsi geçen gözlem gezisini, yardım amacıyla oluşturulan faaliyetlerin organizasyonu için yapılan diğer geziler izlemiştir.

Azzâm, bu süre içerisinde Afganistan direnişçilerine destek vermek amacıyla Suûdî Arabistan'a yaptığı ziyaretler esnasında Ladin'in misafirleri için ayırdığı evinde kalmıştır. Afganistan direnişi için gönüllü cihatçıların temini ve maddî destek sağlanması amacıyla görüşmeler burada yapılmıştır.²⁵⁰ Ladin, 1982 yılından itibaren vaktinin çoğunu Pakistan/Afganistan sınırında geçirmeye başlamıştır. Bu süre içerisinde Arap gönüllüleri ve Afganistan direnişçilerinin maddî gereksinimlerini temin etmek için Suûdî Arabistan ve Pakistan sınırında faaliyette bulunmuştur.²⁵¹ 1984 yılında kurulan Mektebü'l-Hıdemât'ta da görev almıştır.²⁵² Bu bağlamda Peşâver'in el-Câmia mahallesinde Mektebü'l-Hıdemât için bina kiralarak, binanın harcamaları için yirmi beş bin dolarlık maddî destek sağlamıştır.²⁵³ Bununla beraber Afganistan'a gelen Arap kökenli cihatçıların ihtiyaçlarını da temin etmek için konukevi inşa edilmesinde öncülük etmiştir.²⁵⁴ Ayrıca savaşçıların tedavi edilmesi için açılan bazı hastanelerin de

²⁴⁶ Cool, *Âl-i bin Ladin ve âlemu'n-nıfti ve'l-mâli ve'l-irhâb*, 348.

²⁴⁷ Kubat- Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefiliğin Teşekkül Süreci*, 106.

²⁴⁸ Burhânüddîn Rabbânî eski Afganistan Devlet Başkanıdır.

²⁴⁹ Atvân, *el-Kâide et-tanzîmu's-sırrî*, 50.

²⁵⁰ Wright, *el-Burûcu'l-müşeddede el-kâide ve't-tarîk*, 123.

²⁵¹ Cool, *Âl-i bin Ladin ve âlemu'n-nıfti ve'l-mâli ve'l-irhâb*, 344-345.

²⁵² Cool, *Âl-i bin Ladin ve âlemu'n-nıfti ve'l-mâli ve'l-irhâb*, 351.

²⁵³ Helmich, *el-Kâide nihâyetü tanzîm em intilâku tanzîmât*, 39.

²⁵⁴ Atvân, *el-Kâide et-tanzîmu's-sırrî*, 50; Scheuer, *Üsame Bin Ladin*, 92-95; Randal, *Usame Bir Teröristin Doğuşu*, 130-131.

finansmanını sağlamıştır. Pakistan’da bulunduğu zamanlarda Azzâm ile aynı evde kalmıştır.²⁵⁵ Ladin’in, inşaat sektöründe faaliyet göstermesi, bu ailenin Afganistan Cihadına maddi destek sağlamasında etkili olmuştur. Ladin, aile şirketine ait bazı inşaat ekipmanlarını Afganistan’a göndermiştir.

Ladin ailesi Suûdî Arabistan Hükümeti ile Muhammed Avd b. Ladin döneminden itibaren iyi ilişkiler kurmuştur.²⁵⁶ Ladin, babası Muhammed Avd b. Ladin’in 1968 yılında uçak kazasında hayatını kaybetmesi sonucunda Suûdî Arabistan Kralı Faysal’ın “Sağ kolumu kaybettim” dediğini nakletmiştir.²⁵⁷ Ayrıca Kral Faysal’ın, Muhammed Avd b. Ladin’in ölümü ile oğulları için “Hepiniz benim çocuklarımsınız.” Söylemiyle onlara sahip çıkmıştır. En büyük erkek çocuğu şirketin yönetimini üstleneceği yaşa gelene kadar şirketin yönetimini Hadramevli Muhammed Ba Harith’e (ö. 1990) emanet etmiştir.²⁵⁸ Stringer füzeleri gibi üst düzey teknolojiye sahip silahların tedarik edilmesi hususunda Ladin, Suûdî Hükümeti ile Afganistan direniş grupları arasında bağlantıyı kurmuştur.²⁵⁹

Afganistan’daki gelişmeler hakkında bilgi almak için Suûdî Arabistan İstihbarat Başkanı Prens Türkî Faysal’ın bazı dönemlerde Peşâver’e geldiği ve Azzâm ile Üsâme b. Ladin’in prensi havaalanında karşılaşması sonucunda, Ladin’in Suûd hanedanı ile iyi ilişkiler içerisinde olduğu yönündeki iddiaları gündeme getirmiştir.²⁶⁰

3.4.4. Azzâm’ın Vasiyetinde Ladin

Abdullah Azzâm’ın vasiyetinde, Ladin’in Afganistan cihadına dair katkılarını, cömertliğini, fedakarlığını ve kararlılığını anlattığı ve ondan övgüyle söz ettiği görülmektedir.²⁶¹ Azzâm’ın eserlerinde Ladin hakkındaki olumlu düşünceleri bazı pasajlarda şu şekilde verilmiştir:

²⁵⁵ Randal, *Usame Bir Teröristin Doğuşu*, 128.

²⁵⁶ Atvân, *el-Kâide et-tanzîmu’s-sırrî*, 47-48; Atvân, *el-Kâide et-tanzîmu’s-sırrî*, 50-51.

²⁵⁷ Michael Scheuer, *Düşmanlarımızın Gözüyle Usame Bin Ladin, Radikal İslâm ve Amerika’nın Geleceği*, çev. Abdullah Tatlı (İstanbul: Küresel Kitap, 2015), 131.

²⁵⁸ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefliğin Teşekkül Süreci*, 108.

²⁵⁹ Azzâm, *fî Zilâli sûreti’t-tevbe*, 598.

²⁶⁰ Randal, *Usame Bir Teröristin Doğuşu*, 131.

²⁶¹ Azzâm, *Afganistan ve’t-tehaddî el-âlemî*, 30-31; Azzâm, *fî Zilâli sûreti’t-tevbe*, 611-612.

Allah Ebû Abdillâh Üsâme b. Ladin kardeşimizi korusun. Gözlerim yeryüzünde bu adam gibi birisini asla görmedi. O, evinde fakirâne bir hayat yaşamaktadır. Hac ve Umre için Cidde'ye geldiğimde onun evinde misafir olurum. Kendisi dört evlidir. Evlerinden hiçbirinde ne bir sandalye ne de bir masa vardır. Ürdün ya da Mısır'da yaşayan bir işçinin evi onun evinden daha konforludur. Bununla beraber ondan mücahitler için bir milyon riyallik bir yardım yapması istediğinde hemen çek defterini çıkarır ve isteneni yazar...

...tansiyonu düşük, cebi tuzla dolu ve yanında su matarası taşıyor. Tansiyonu düşüp yürüyemeyince tansiyonu düzelsin diye tuz yutup, su içiyor. Evime geldiği zamanlarda inanın telefon çaldığında ben yerimden kalkmayayım diye hemen gider ve telefonu bana getirir. Edep! hayâ! yiğitlik! Allah onu muhâfaza buyursun. İdeallerin gerçekleşmesi için bazı insanların varlığına ihtiyaç vardır...²⁶²

...Üsâme b. Ladin, Orta Doğu'daki en büyük şirketin sahibidir. Buna rağmen o şu an Celâlâbâd'ta ölümün kıyısında nöbettedir...²⁶³

Azzâm'ın eserlerine bakıldığında pasajlarda kullandığı dil ve üslup açısından Ladin'i, Afganistan direnişindeki katkıları dolayısıyla cömert ve cesur biri olarak değerlendirmiştir.²⁶⁴ Bununla beraber gönüllülere "Örnek bir dava adamı" olarak bahsettiği görülmektedir. Bununla beraber bazı fikir ayrılıkları dolayısıyla eylemsel birliktelikleri de kalmamıştır.

3.4.5. Azzâm ve Usame bin Ladin'in Fikir Ayrılığı

Mahmud Saîd Azzâm'ın naklettiği üzere Ladin, 1986 yılında Mektebü'l-Hıdemât'a verdiği finansal desteği keserek Afganistan'dan ayrılmıştır.²⁶⁵ Ladin, Suûdî Arabistan'a gittikten bir yıl sonra Afganistan'a tekrar dönerek, Azzâm ile görüşmüştür. Azzâm'a şekillendirdiği bazı projelerden bahsederek, bu hedefleri birlikte gerçekleştirme teklifinde bulunmuştur. Ancak Azzâm, benimsediği hareket metodundan dolayı ve idealindeki hedefe uygun olmadığından bu planları onaylamamıştır. Mahmud Saîd Azzâm, Ladin ve Azzâm'ın anlaşmazlık yaşadıkları noktayı şu şekilde aktarmıştır:

Üsâme b. Ladin Arap savaşçılara tahsis edilmiş bir kamp kurmak istiyordu. Ancak Azzâm, Arap orjinli savaşçıların belli bir kampta bir araya getirilmelerinin onları açık bir hedef haline dönüştürmesinden kaygı duyduğu için bu tür bir uygulamaya sıcak yaklaşmıyordu. Ayrıca Arapların Afgan direnişin grupları içine dağıtılmış bir biçimde bulunmaları, Afganlara Kur'ân-ı Kerim'i ve Arapçayı öğretmek gibi bir hedefi amaçlamaktaydı. Bir diğer yandan o, bu uygulamanın Afganistan'daki varlık amaçları, Afgan halkının özgürlüğünü kazanması için onlara destek vermek olan Arap savaşçıları üzerinden ümmet şuurunun yeniden ihyâ edilmesine de fayda sağladığını düşünüyordu. O, Arap gönüllüleri Afganistan halkının

²⁶² Azzâm, *fî Zilâli sûreti't-tevbe*, 612-613.

²⁶³ Azzâm, *Afganistan ve't-tehaddî el-âlemi*, 30-31.

²⁶⁴ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefliliğın Teşekkül Süreci*, 110.

²⁶⁵ Azzâm, *Şeyhi'l-lezî ariftuhû*, 162.

yardımcıları olarak kabul etmekte, mezkûr coğrafyadaki en büyük problemin hizipçilik olduğunu düşünmekteydi.²⁶⁶

Mahmud Saîd Azzâm'ın değerlendirmesine göre Azzâm ve Ladin'in yolları bu ihtilaf noktasından sonra ayrılmıştır. Sonraki süreçte Ladin, Pakistan sınırına yakın bir bölgede "Muaskeru'l-Kâide" adı ile bir kamp kurarak kendisinin fikirlerini benimseyen Arap gönülleri ile bir araya gelmiştir.²⁶⁷

Afganistan direnişine katılan ilk Arap gönüllülerden ve taraflar arasında cereyan eden süreçlerin tanığı olan Mustafa Hâmid, Ladin'in Azzâm'dan ayrılmasına sebep olarak farklı bilgiler aktarmıştır. Hâmid'in bahsettiğine göre Mektebü'l-Hıdemât'ın yöneticisi olan Arapların çoğu Peşaver'de bulunmaktadır. Mektebü'l-Hıdemât'ın Afganistan sınırları içerisinde gösterdiği faaliyetler Afganistanlılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Mektebü'l-Hıdemât'ın finansal ayağını Ladin oluşturmuştur. Bu bağlamda 1986 yılında Câcî bölgesinde durumu yerinde gözlemlemek amacıyla bulunmuştur. Bu gözlem gezisinde cephelerdeki durumun beklenildiği gibi olmadığı ve mücahitlerin dağlık arazide hava saldırılarına karşı korunmasız yerlerde bulduklarını görmüştür. Tıbbî destekten yoksun bir durumda olduklarına şahit olmuş ve finansmanını ağırlıklı olarak kendisinin temin ettiği yardımların bölgeye ulaştırılmadığını tespit etmiştir. Bu durumun müsebbibi olarak yerel yöneticileri görmüştür.²⁶⁸

Azzâm, Mektebü'l-Hıdemât'ın kaynaklarını askerî sahaya ve gönüllülerin eğitimine sarf edilmesini gerekli görmüş, kuruluşun faaliyet gösterdiği sivil alanlarda ise kaynakların sınırlandırılması gerektiğini vurgulamıştır. Ladin'in bahsi geçen taleplerine karşı Azzâm olumlu bir yanıt vermemiştir.²⁶⁹ Bu tür fikrî anlaşmazlıklar neticesinde Azzâm ve Ladin arasında, tek merkezden yönetilen ve Azzâm'ın komuta ettiği mutlak bir eylemsellik kalmamıştır.²⁷⁰

Ladin'in, Azzâm'dan taleplerinde, o dönem Peşaver'de bulunan Eymen ez-Zevâhirî'nin teşviklerinin de etkili olduğu iddia edilmiştir. Eymen ez-Zevâhirî katıldığı

²⁶⁶ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefilîğin Teşekkül Süreci*, 109.

²⁶⁷ Azzâm, *Şeyhi'l-lezî ariftuhû*, 162-165.

²⁶⁸ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefilîğin Teşekkül Süreci*, 111.

²⁶⁹ Hâmid Mustafa vd., *el-Arab fi harbi Afgânistan*, 72-77.

²⁷⁰ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefilîğin Teşekkül Süreci*, 113.

toplantılarda Mektebü'l-Hıdemât'ın stratejisinin hatalı olduğunu belirtmiş ve alternatif bir strateji geliştirilmesini önermiştir.²⁷¹

Scheuer'e göre taraflar arasındaki anlaşmazlıklardan biri de Ladin'in, Azzâm'ın Afganistan direniş gruplarından Hizb-i İslâmî'nin Pençşir bölgesi emiri Ahmed Şah Mesut'a verdiği desteği onaylamamasıdır. İlerleyen süreçte Ladin'in Ahmet Şah Mesut'a yönelik negatif yaklaşımı, el-Kâide ve Ahmet Şah Mesut'un lideri Hizb-i İslâmî'nin de bileşeni olduğu Kuzey İttifakı arasında çatışmaya dönüşmüştür.²⁷² Fakat Azzâm ve Ladin arasındaki bağ tamamen kopmamış, taraflar mevcut fikir ayrılıklarının gerilim ve çatışma boyutuna evrilmesine izin vermemiştir. Ladin, Azzâm'ı büyük bir İslâmî lider ve mücahit olarak görmeye devam etmiştir.²⁷³

3.5. Şiddet Yanlısı Selefî Akımın Düşünce Yapısının Temelleri

Bir akımın içerisine dahil olan insanların düşünce dünyası akımın içerisine girdiği süre itibari ile şekillenmeye başlamaktadır. Şiddet yanlısı selefî akıma mensup kişilerin genel özellikleri değerlendirildiğinde sert, aykırı ve disiplinsiz bir ortamda yetiştikleri tespit edilmiştir. Bununla beraber şiddet içerikli düşünce dünyalarının oluşumu, akımın fikhî ve fikrî eğitimine dayandırılmaktadır.²⁷⁴ Gruba yeni katılan kişilere ilk olarak akımın anlayışı doğrultusunda hâkimiyet, velâ-berâ, tekfir ve cihat gibi konular aktarılmıştır. Düzenli verilen dersler ve serbest konuşmalar ile kısa zaman içerisinde insanların düşünce dünyalarının oluşması ve akıma adapte olmaları sağlanmıştır.²⁷⁵

Akıma katılan kişilere kendileri gibi düşünmeyenlere karşı taviz vermemeleri ve sert bir tutum içerisinde olmaları gerektiği öğütlenmiştir. Akım içerisinde önde gelen isimler, kendilerine rakip gördükleri kişilere karşı aleyhte konuşarak kendi mensuplarını etkilemeye çalışmışlardır.²⁷⁶ Grup mensupları böyle bir ortam içerisinde kendileri

²⁷¹ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefiliğin Teşekkül Süreci*, 112.

²⁷² Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefiliğin Teşekkül Süreci*, 112.

²⁷³ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefiliğin Teşekkül Süreci*, 112.

²⁷⁴ Abdülkerim Bekkâr, *Tefkîku Sekâfeti'l-Ğuluv* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2016), 26.

²⁷⁵ Akgün, *Günümüz Selefî Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 169.

²⁷⁶ Bekkâr, *Tefkîku Sekâfeti'l-Ğuluv*, 26.

dışındaki Müslümanların din anlayışını yanlış görerek onları eleştirmektedirler.²⁷⁷ Akım içerisinde oluşan fikrî çerçeve araştırma ya da inceleme neticesinde değil, daha çok çatışma ve savaş ortamında oluşmuştur. Böylece mensuplar yeterli bilgiye ulaşmadan konular, olaylar ve kişiler hakkında değerlendirme yapmışlardır. Bu tür bir katılma sürecinden sonra fikirlerin söylemler ve eylemler üzerindeki etkisi çok hızlı ve tereddütsüz olmuştur.²⁷⁸

Aşırılık yanlısı ve tekfirci metotlarıyla Hz. Peygamber'den kısa bir süre sonra ortaya çıkan haricî zihniyete yakın olan bu insanlar fikirlerinde derin bir inceleme ve analize sahip değillerdir. Aşırılık ve şiddet yanlısı olmaları, bu zihniyetin ortak özelliğidir. Bu yüzeysel bilgiler, hamasetle hareket eden ve şiddete meyilli insanların yetişmesine sebebiyet vermiştir.²⁷⁹

3.5.1. İhtilafa ve Tefrikaya Elverişli Olmaları

İslâm tarihi boyunca zaman zaman ortaya çıkan şiddet yanlısı akımlar, ihtilafa ve tefrikaya eğilimli bir yapıya sahiptirler. Bu yapının yansımaları sadece karşıtlarıyla olan ilişkilerinde değil, kendi içlerinde de görülmüştür.²⁸⁰ Bu tarz bir düşünce yapısına sahip kişiler, görülen ufak bir yanlısı bile büyük bir sapma sayarak ayrışma yoluna gitmektedirler. Bu anlayışı besleyen temel düşünce ve inanç, kendilerince yanlısı olan fikirlerden ve kişilerden tamamen uzaklaşarak manevî bir arınma sağlamaktır.²⁸¹

Şiddet yanlısı selefi akım, sürekli olarak Müslümanlar ile ihtilaf halinde ve onları parçalayan bir tutum içerisinde. Müslümanların haklarını koruma adına ortaya çıkan bu akım, İslâm Dünyası'ndaki sorunların çözümüne katkı sağlama söylemini de karşılayamamıştır.²⁸² İslâm Dünyası'na verilen zarar, Müslümanların faydası için çalışmaları iddialarını boşa çıkarmıştır. Özellikle Irak ve Suriye'deki Sünnî Müslüman bölgelerin zayıflamasına sebep olmuşlardır. Aynı şekilde Afganistan, Cezayir, Somali

²⁷⁷ Bekkâr, *Tefkîku Sekâfeti'l-Ğuluv*, 25.

²⁷⁸ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 109.

²⁷⁹ Bekkâr, *Tefkîku Sekâfeti'l-Ğuluv*, 26.

²⁸⁰ Ömer Abdullah Kâmil, *el-Mutatarrifün Havâricu'l-Asr*, (Beyrut: Beysân li'n-Neşr ve't-Tevzî, 2002), 99.

²⁸¹ İmâduddîn Haytî, *Tasavvuru'l-Ğulât li Mefhûmi'd-Devle fi'l-İslâm*, (Basra: 2018), 5.

²⁸² Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 173.

ve benzeri yerlerde de kendi ideolojileri dışındaki fikirleri kabul etmemeleri, direniş gruplarının dağılmasına yol açmıştır.²⁸³ Kendilerine ait eserlerde Müslümanlar arasındaki ihtilafı azaltıp birlik ve beraberliği sağlamak adına öneri ve gayretleri bulunmamaktadır. Eserlerin genel konularına bakıldığında Müslümanlar arasındaki ihtilafı körükleyen ve kendi mensuplarını diğer Müslümanlara karşı kışkırtan söylemlere yer verildiği görülmektedir.²⁸⁴

3.5.2. Akımın Cihat Fikirleri

Şiddet yanlısı selefi akıma göre İslâm dünyasındaki sorunları çözebilecek tek yol ancak cihattır. Ahiret yurdunda Müslümanları Allah'ın azabından kurtaracak olan amelin de cihat olduğunu söylemişlerdir. Dolayısıyla cihat, her Müslümanın üzerine vaciptir. Cihada mani olabilecek herhangi bir şer'î mazaret bulunmadığı takdirde her Müslüman cihat etmekle mükelleftir. Şiddet yanlısı selefi akım, en iyi Müslümanı cihat etmek için ailesini ve olduğu yeri terk ederek kendilerine katılanlar olarak görmüşlerdir. Müslüman olduğunu söyleyen kişilerin doğrudan cihat safına katılmasını ya da maddî-manevî destek vererek bu sorumluluğu yerine getirmesi gerektiğini söylemişlerdir.²⁸⁵

Vacibin gereği de vaciptir kuralından hareketle, Müslümanlar cihat için hazırlık yapmalı, dünyanın her yerinde cihat bilinci yayılmalı ve bu hususta eğitim alınmalıdır. Akıma göre cihat farızasını kendileri hakkıyla yerine getirdikleri için başka bir cihat cemaati oluşturmak caiz değildir. Birlik oluşturulan bu cemaate verilecek desteğin, bütün Müslümanların günümüzde savaş halinde oldukları bilinci doğrultusunda, dünyanın değişik yerlerinde düşmana saldırılar düzenlemesi olarak görülmüştür. Cihat yolunda kendileriyle beraber olmayan ve alternatif İslamî bir çalışma yapan âlimler ve cemaatler, Müslümanlar içerisinde fitne ve fesat yayan, toplumu yanlış yönlendiren kişiler ve gruplar olarak değerlendirilmiştir. Bu gerekçeyle diğer gruplarla mücadele edilerek onların toplum üzerindeki etkileri kaldırılmalıdır.²⁸⁶

²⁸³ Said b. Hazim es-Suveydî, *Muhâkemetu Efkâri'l-Ğulât*, (Merkezu Sebât, 2018), 39.

²⁸⁴ es-Suveydî, *Muhâkemetu Efkâri'l-Ğulât*, 37.

²⁸⁵ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 252.

²⁸⁶ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 253.

Akımın öncü isimlerinden Ebû Katâde el-Filistî²⁸⁷'nin, silahlı mücadeleyi önceleyen cemaatler ile ilgili görüşleri şu şekildedir:

Doğru yoldan (cihat yolundan) sapan ve hakikati ters yüz eden cemaatler devamlı olarak sorunsuz bir yol tercih ederler. Bu cemaatler olması gereken cihadı (silahlı mücadeleyi) terk ederek bazen siyasetle, bazen davet çalışmalarıyla, bazen eğitim çalışmalarıyla, bazen de eski kitapları yeniden yayınlamakla meşgul olup Müslümanları yanlış yolda oyarlar. Bu yapılanlarla Müslümanların zilletten kurtulup izzeti elde etmeleri mümkün değildir.²⁸⁸

Akımın diğer öncülerinden biri olan Ebû Mus'ab es-Sûrî²⁸⁹ de görüşlerini şu şekilde açıklamıştır: “Cihat olmadığı sürece eğitim, davet ve siyaset alanında yapılan bütün çalışmalar boşa gidecek ve içinde bulunduğumuz kötü durumun düzelmesine hiçbir katkı sağlamayacaktır.”²⁹⁰

Akımın öncüleri ve mensuplarına göre cihat dışındaki bütün çalışmalar boş bir iş olarak değerlendirilmiştir. Yer yer aşırı tavırları ve düşünceleri olan akım, bütün Müslümanların hâkimiyet, velâ-berâ, tekfir ve cihat konusunda kendileri gibi düşünmeyen ve cihada fiili olarak katılmayan âlimlere itibar edilmemesi gerektiğini savunmuştur. Aynı durum fetva sorulması konusunda da geçerlidir. Cihat fikhî, sadece kendi saflarında cihada katılan âlimlerden ve onların yazdığı eserlerden öğrenilebilir. Bu anlayış, akımın mensuplarını aşırı taassupçu ve İslâm dünyasındaki âlimlere karşı düşmanlık besleyecek hale getirmiştir. İslâm dünyasındaki âlimlerden istifadeyi keserek, sadece kendi saflarındaki yüzeysel bilgilere sahip kişilerin fetvalarıyla amel etmişlerdir.²⁹¹ Şiddet yanlısı selefî akım, Müslümanlar adına gayri müslimlere karşı cihat ilan etme ve onlarla barışma yetkisini sadece kendisinde görmüştür. Onlara göre kendileri dışında hiçbir cemaat ve devletin meşruiyeti yoktur. Bununla beraber onların gayri müslim devletlerle yaptıkları anlaşmaların değeri ve geçirliliği bulunmamaktadır.

²⁸⁷ Filistinli akademisyen ve İslâm âlimidir.

²⁸⁸ Ebû İshak Muhammed el-Fevahirî, *Ebû Katâde el-Filistî ve Hakbetun mine 'd-Dalâl* (Merkezu Sebât: 2017), 30.

²⁸⁹ Gerçek adı Mustafa bin Abdulkadir Sit meryem Nasar'dır. Küresel cihat fikriyle ön plana çıkan fikir insanıdır.

²⁹⁰ Ebû Mus'ab es-Sûrî, *Dâvetu 'l-Mukavemeti 'l-İslamiyye el-Âlemiyye*, 714.

²⁹¹ Akgün, *Günümüz Selefî Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 253.

Kendileriyle anlaşma yapmadan veya izin almadan İslâm diyarına giren gayri müslimleri öldürmekte bir beis görmemişlerdir.

Akımın cihat anlayışına bakıldığında kan dökme hususunda bir sınır olmadığı görülmektedir. Cihat adına düzenlenen bombalı eylemlerde ölen insanların olay ile ilgili veya ilgisiz kişiler olması arasında bir fark yoktur. Onlara göre aslolan başarı için her durumda cihadın devam etmesidir. Bu uğurda insanların ölmesi ve pek çok tahribatın meydana gelmesi mücadelenin doğasından sayılmıştır. Irak, Suriye, Cezayir, Somalî gibi yerlerde cihadı devam ettirebilmek için de önlerine çıkan engelleri yok etmişlerdir. Bu tavırları nedeni ile birçok direniş grubunu bitirerek kendileri de zamanla bu bölgede erimiştir.²⁹²

İslâm coğrafyası olarak görülen bu bölgelerin iç karışıklık yaşaması ve bölgede kaos ortamının hakim olması, İslâm dininin yanlış algılanmasına, dinsel şiddet kavramının ortaya çıkmasına ve dinin yanlış anlaşılmasına sebep olarak İslâm'a zarar vermektedir.

Şiddet yanlısı selefi akım, savaş ve kaos ortamını gerekli görmüş ve çoğu zaman cihadı vurgulamıştır. Bu akımın kargaşa ortamından faydalanarak güç ve kuvvet topladığı iddialar arasında yer almaktadır. Aynı zamanda savaş ve kaos ortamının bitmesi durumunda grubun devamlılığı zor olacaktır. Bu akım, 1970'li yıllardan günümüze kadar varlığını devam ettirerek birçok soruna yol açmıştır. 11 Eylül 2001 saldırıları ve Afganistan da dahil olmak üzere pek çok ülkede Müslümanlar için problem oluşturan eylemleri sahiplenmişlerdir. Sonuç olarak bu eylemler batıya karşı kazanılmış büyük bir zafer olarak ilan edilmiştir. Saldırgan davranışlar neticesinde Irak ve Suriye gibi yerlerde işgale karşı mücadele eden birçok direniş grubunu bitirmiştir. Bu süre zarfında şiddet yanlısı selefilik de yok olmaya yüz tutmuştur.²⁹³

3.5.3. Şiddet Yanlılarının Azzâm Hakkındaki Görüşleri

Abdullah Azzâm'ın, cihadî Selefilik'in doğuşunda önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Cihadî Selefilik, sonraki süreçte şiddet yanlıları olarak ayrılan gruba

²⁹² Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 255.

²⁹³ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 255.

dahil olan Ladin'in hayatında da güçlü bir etkiye sahiptir.²⁹⁴ Tarafların eylemsel birliktelikleri bazı sebeplere dayalı olarak son bulmuşsa da ihtilâflar hiçbir zaman karşılıklı suçlamalara ya da fiilî çatışmalara dönüşmemiştir. ²⁹⁵ Ladin'in, Azzâm'ın vefatından sonra ondan övgüyle bahsetmesi de bundan dolaydır.

Usame b. Ladin, Azzâm'ın vefatından sonra yaptığı bir konuşmada, Müslümanların Afganistan direnişine verdikleri desteğin yetersizliğinden bahsetmiştir. İslâm âlimlerinden sadece çok az bir kısmının Afganistan direnişine gerekli ilgiyi gösterdiğini ve Afganistan'daki savunmanın eksikliğinden rahatsızlık duyduğunu, bu konuda harekete geçen tek ismin ise Azzâm olduğunu belirtmiştir. Yine bir konuşmasında *Azzâm'ın suikastle öldürülmesinden sonra Müslüman kadınlar onun gibi bir adam doğuramadı. O dönemin cihad ehli, Afganistan'daki cihada Şeyh Abdullah Azzâm kadar katkı veren birinin olmadığını bilir.*²⁹⁶ şeklinde Azzâm'dan övgüyle bahsetmiştir. Ayrıca o, Azzâm'ın ölümünden on yıl kadar sonra Haziran 1999 yılında el-Cezire' ye verdiği röportajda onu rahmetle andıktan sonra tek başına bir millete bedel olduğunu da eklemiştir. Gazeteci Cemal İsmail'e verdiği bir röportajda Azzâm hakkında şu değerlendirmelerde bulunmuştur: *O en uzak doğusundan en uzak batısına ümmeti harekete geçirdi. Mübarek Afgan cihadı boyunca, Şeyh Abdullah Azzâm'ın faaliyetleri, Filistin'deki mücahit kardeşlerimizin, özellikle Hamas'ın faaliyetlerini arttırdı.*²⁹⁷

Tarafların birbirleri hakkında sarf etmiş olduğu bu ifadeler, aralarındaki bağın ideolojik birlikteliğin ötesinde karşılıklı saygıya dayanan bir boyutta olduğu izlenimini vermektedir.²⁹⁸

Ladin'in öldürülmesinin ardından el-Kâide'nin liderliğini üstlenen Eymen ez-Zevâhirî, *Fürsân tahte râyeti'n-nebiyyi*(Peygamberin Sancağı Altındaki Süvâri) isimli eserinde Azzâm hakkında geniş bir bahse yer vermiştir. *Abdullah Azzâm: Hindukuş'un Zirvelerinde Kudüs Yarısı* adını verdiği bölümde Azzâm'dan *davet ve cihadın önderi* olarak bahsetmiştir. Ayrıca Azzâm'ın Afganistan'da yürütülen cihadın

²⁹⁴ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdi Selefilik'in Teşekkül Süreci*, 172.

²⁹⁵ Abdullah Azzâm, *Vasiyyetu'ş-şehîd Abdullah Azzâm*, (Peşâver: Merkezu'şŞehîd Azzâm el-İ'lâmî, ts.) 15-16.

²⁹⁶ Scheuer, *Düşmanlarımızın Gözüyle Usame Bin Ladin, Radikal İslam ve Amerika'nın Geleceği*, 162.

²⁹⁷ Scheuer, *Düşmanlarımızın Gözüyle Usame Bin Ladin, Radikal İslam ve Amerika'nın Geleceği*, 104.

²⁹⁸ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdi Selefilik'in Teşekkül Süreci*, 175.

zaferle sonuçlanmasının ardından işgal altındaki bütün İslâm beldelerinin ajanlardan temizlenip özgürleşmesinde bir merkez olmasını istediğini ifade etmiştir.²⁹⁹

Ez-Zevâhirî, Azzâm'ın bazı kesimlerin iddia ettiği gibi Afganistan savaşına katılan mücahitlerin Sovyetler'in Afganistan'dan çıkarılmasından sonra kendi ülkelerine dönmeleri gereken misafirler olarak görmediğini vurgulamıştır. Eserlerinde Azzâm hakkında şu ifadelere de yer vermiştir:

- Azzâm, Endülüs'ün işgal edilmesi ile cihadı farz-ı ayn olarak görmüştür. O, cihadın Afganistan da dahil olmak üzere tüm İslâm beldeleri işgalden kurtulana kadar devam etmesini savunmuştur.
- Azzâm, cihat etmemeyi Allah'a karşı itaatsizlik olarak değerlendirmiştir.
- Azzâm, Arap ülkelerinin liderlerine karşı sert bir tutuma sahiptir.
- Azzâm, baskı altında olan İslâm ümmetinin kurtulmasının tek yolunun cihat olduğunu ve İslâm ümmetinin kılıçtan ayrıldıktan sonra zelil bir hale düştüğünü savunmuştur.
- Azzâm, gençleri her şartta zulmeden rejimlere karşı teslim olmamaları ve şehit olacaklarsa bile mukâvemet göstermeleri için teşvik etmiştir.
- Azzâm gençleri, özellikle ilmî altyapısı olanları, bedeli şehitlik olsa bile *emr-i bi'l-ma'ruf ve'n-neh-y-i ani'l-münker* görevini yerine getirmek ve hakkı, zâlim olana karşı haykırmak için cesaretlendirmiştir.
- Azzâm, bazı cemaâtlere yapılan biatın, Müslümanları cihattan ve sâlih amelden alıkoymaması gerektiğini savunmuştur.³⁰⁰

El-Kâide'nin lideri ez-Zevâhirî'nin bahsi geçen değerlendirmeleri, onun Azzâm'ın cihat görüşünü, ABD ve Arap rejimlere karşı politik bir duruşu sahiplendiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Ez-Zevâhirî'nin, el-Kâide örgütünün lideri konumunda olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu ifadelerin el-Kâide'nin, Azzâm hakkındaki resmî açıklamaları olduğu kabul edilmiştir.³⁰¹

²⁹⁹ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefilik'in Teşekkül Süreci*, 177.

³⁰⁰ Zevâhirî, *Peygamberin Sancağı Altındaki Süvariler*, 101-116.

³⁰¹ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefilik'in Teşekkül Süreci*, 178.

Ez-Zevâhirî, Azzâm'ın öldürülmesinin ardındaki sorumlu tutulan kişilerden sayılmıştır. Ancak ez-Zevâhirî, bahsi geçen iddiayı sert ve kesin bir dille reddetmiştir.³⁰² Amerikalı yazar Lawrance Wright, ez-Zevâhirî'nin Azzâm için, onun bir casus olduğu söylentisini yayarak öldürülmesi için uygun bir ortam oluşturduğunu iddia etmiştir. Ayrıca eski bir Cemâat-i İslâmî mensubunun “ez-Zevâhirî'nin Azzâm'ın Amerikalıların tarafında olduğuna inandığını söylediği gece Azzâm öldürüldü.” dediği nakledilmiştir. Wright iddialarına, Azzâm'ın arabasına yerleştirilmiş olan bombanın patlaması sonucunda öldürüldüğünü ve ez-Zevâhirî'nin Azzâm'ın cenaze töreninde ondan övgüyle bahsettiğini de dile getirmiştir. Ez-Zevâhirî bu iddiaları, Azzâm'ın gece değil Cuma namazına giderken öğle vaktinde, arabasına yerleştirilen bomba suretiyle değil, aracının geçtiği yola yerleştirilen bombanın patlaması sonucunda öldürüldüğünü söyleyerek reddetmiştir. Ayrıca Azzâm'ın cenaze töreninde de konuşma yapmadığını ifade ederek, Wright'ın iddialarını somut kanıtlarla çürütme yoluna gitmiştir.³⁰³

Ladin'in öldürülmesinin ardından el-Kâide'nin liderliğini üstlenen ez-Zevâhirî, Azzâm'n terörük ve pratüklerini sahiplenmiştir. Bu bağlamda Azzâm'ın öldürülmesine yönelik atfedilen ithâmları şiddetle reddetmiştir.³⁰⁴

El-Kâide'nin diğer bir önde gelen ismi olan Ebû Musab es-Sûrî de yazdığı eserlerinde Azzâm'ın görüşlerine geniş yer vermiştir. O, Azzâm'ı bizzat tanıdığını, çok defa yanına gidip geldiğini ve bir dönem onunla beraber çalıştığını ifade etmiştir. es-Sûrî, cihadın Allah'a imandan sonra en önemli rükûn olduğunu söylemiştir. Bu bağlamda Azzâm'a atıfta bulunarak, “Eğer bu kardeşlerimiz Arap ve Afganistanlı mücahitlerin emîri, Şehîd Şeyh Abdullah Azzâm'ın günümüze kadar gerçek değeri anlaşılamayan mirasına mürâcaat etselerdi; benim gibilerinin sözlerini dinlemeye ihtiyaç duymazlardı.” diyerek Azzâm'ın ilmî hayatına ve cihat hakkındaki görüşlerine duyduğu güveni aktarmaktadır.³⁰⁵ Ona göre Azzâm, Afganistan direnişine şu çalışmalarıyla katkıda bulunmuştur:

³⁰² Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefilik'in Teşekkül Süreci*, 178.

³⁰³ Zevâhirî, *Peygamberin Sancağı Altındaki Süvariler*, 372-373.

³⁰⁴ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefilik'in Teşekkül Süreci*, 179.

³⁰⁵ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefilik'in Teşekkül Süreci*, 179.

- Mücahit ve mültecilere yönelik yardım toplama ve biriktirme faaliyetleri için yürütülen Mektebü'l-Hıdemât'ın kurulmasında öncü olmuştur.
- Afganistan direnişine yönelik çağrının medya platformu olan *Mecelletü'l-Cihad*'ı kurmuştur.
- 1984 yılında Afganistan-Pakistan sınırında Sadâ Askerî Eğitim Kampı'nı kurarak, Afganistan cihada katılmak için bölgeye intikal eden Arap mücahitlere eğitim imkânı da sağlamıştır.
- Müslümanların küresel anlamda Afganistan direnişine katılım ve desteğini sağlamak amacıyla çok sayıda ülkede destek faaliyetleri ve toplantılar düzenlemiştir.
- Kaleme aldığı *Âyâtü'r-Rahmân fi cihâdî'l-Afgân* adlı eseri, Azzâm'ı İslâm dünyasında tanınan biri haline getirmiştir. Diğer bir yandan muhtevası ile de tartışmalara sebep olmuştur. *ed-Difâu' an arâdi'l-müslimîn ehemmu furûdi'l-a'yân* isimli eserinde de Afganistan direnişine katılmanın şer'î anlamda özrü olanlar dışındakilere farz-ı ayn olduğu fetvasını vermiştir. İbn Bâz'ın aralarında bulunduğu İslâm dünyasının değişik ülkelerindeki âlimlerden oluşan seksenden fazla isim bu fetvaya imza atmıştır. İslâm dünyasında onun bu kitap ve fetvası, cihat fikhinin algılanışı üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur.³⁰⁶

es-Sûrî, Azzâm'ın Afganistan direnişine katılmasında rol oynayan iki temel hedef olduğunu söyleyerek bu hususu şöyle ifade etmiştir:

- Azzâm, başta Filistin'in ve diğer İslâm ülkelerinin özgürleşmesi için Afganistan'ı bir merkez haline getirmeyi hedef edinmiştir. O, Afganistan'da başlayan cihadın İslâm devletinin kurulması ile sonuçlanacağı ve bu devletin ordularının Moskova ve Pekin'i fethetmek, Kudüs'ü özgürleştirmek amacıyla Kâbil'den yola çıkılacağını söylemiştir. es-Sûrî'ye göre Azzâm'ın verdiği müjdeler bazıları tarafından anlaşılmamış ve sahip olduğu ufuk basite alınmıştır.
- Azzâm, İslâm gençliğinin askerî anlamda eğitim almasını istiyordu. es-Sûrî, Azzâm'ın bu idealini gerçekleştirdiğini ve Afganistan'a intikal eden gençlerin sayısının zamanla kırk bini geçtiğini ve yarısından fazlasının savaşa fiilen katıldığını ifade etmektedir. es-Sûrî, Azzâm'ı cihat hareketinin "Asıl kurucusu

³⁰⁶ Sûrî, *Küresel İslâmi Direniş Çağrısı*, 2/289-290.

ve muallimi” olarak nitelemektedir. İslâm ümmetinin Azzâm’ın bıraktığı fikrî mirasın kıymetini bilemediğini söylemiştir. Ona göre Azzâm, eserlerindeki anlatımlarıyla takipçilerine, Amerika ve müttefiklerine yönelik güçlü ve derin nefret duygusunu yerleştirmiştir. es-Sûrî, Azzâm’ın bundan dolayı Amerika’nın emriyle dönemin Pakistan Devlet Başkanı Benazir Butto ve İçişleri Bakanı Baber’e bağlı istihbarat birimleri tarafından öldürüldüğünü gündeme getirmiştir. Ona göre söz konusu kişilere kısasın uygulanması mücahit nesiller üzerine borçtur.³⁰⁷

es-Sûrî’ye göre Azzâm’ın öldürülmesi, Amerika’nın terörle mücadelede küresel bir program gereği cihatçı liderlerin öldürülmek veya esir edilmek üzere etkisiz hale getirilmesi için düzenlenen operasyonlarının bir neticesidir. Azzâm ise bu halkanın ilk parçasıdır. Onun öldürülmesinden sonra da çok sayıda cihatçı, benzer şekillerde öldürülmüş veya esir edilmiştir.³⁰⁸

es-Sûrî’nin, Azzâm hakkındaki görüşlerine bakıldığında ona karşı çağdaş küresel cihadî akımın teşekkülünde teorik ve pratik anlamda öncü bir rol oynadığını söylemektedir. Ayrıca onu cihat fikhında otorite kabul ederek, ufuk sahibi ve görüşlerinin değeri anlaşılammış bir lider olarak nitelemektedir.³⁰⁹

el-Kâide’nin önde gelen teorisyenlerinden biri olarak kabul edilen Atıyyetullâh el-Lîbî³¹⁰, Afganistan cihadını ve Azzâm’ı bu süreçte yürüttüğü faaliyetleri sözlü mücadeleden küresel cihada geçişin eşik noktalarından biri olduğu kanaatindedir.³¹¹ O, Seyyid Kutub ve Azzâm hakkında soru sorulduğunda, “ Şüphesiz birer âlim ve sembol olan değerli Seyyid Kutub ve Azzâm’ın genelde çağdaş İslâmî hareket, özelde ise çağdaş cihat hareketi üzerindeki etkileri aşikârdır...Azzâm, Allah’ın kendileri vesilesiyle günümüzün İslâm ümmetini dirilttiği en önemli şahsiyetlerden biridir. Biz onu

³⁰⁷ Sûrî, *Küresel İslâmî Direniş Çağrısı*, 2/270-272.

³⁰⁸ Sûrî, *Küresel İslâmî Direniş Çağrısı*, 2/412.

³⁰⁹ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefîliğin Teşekkül Süreci*, 181.

³¹⁰ Atıyyetullah el-Lîbî, *el-A’ mâlu’ l-kâmile li’ş-şeyhi’ l-imâmi’ ş-şehîdî’ l-mücâhid Atıyyetullah el-Lîbî*, haz. ez-Zübeyr el-Gazî (İstanbul: Dâru’ l-Kitâb el-Âlemî, 2015), 1/42-75.

³¹¹ Lîbî, *el-A’ mâlu’ l-kâmile li’ş-şeyhi’ l-imâmi’ ş-şehîdî’ l-mücâhid Atıyyetullah el-Lîbî*, 1/885-886.

rabbânîlerden biri olarak görüyoruz. Onun hayır ve faziletleri çoktur ve aşikardır.”³¹² demektedir.

el-Kâide'nin önde gelen teorisyenlerinden Ebû Muhammed el-Makdisî'nin cihat hakkındaki görüşleri Azzâm'ın görüşlerine yakındır. İki ismin birbirine yakın bazı görüşleri şu şekildedir: Cihat esnasında gerekli durumlarda gayr-i Müslimlerden yardım alınabilir. Müslümanların bir imamının bulunmaması ya da İslâm devletinin olmaması cihadın devamına engel teşkil etmemektedir. Allah'ın indirdikleri dışındakilerle hüküm koymak küfürdür.³¹³ Cihat farızasının hükmü kıyamet gününe kadar geçerlidir.³¹⁴ Cihadın farz-ı ayn olduğu durumlarda anne ve babadan da izin alınmasına gerek yoktur.³¹⁵ Cihadın en büyük amacı, insanların sadece Allah'a kulluk etmesini sağlamak ve Allah'ın dininin yeryüzünde hâkim kılınmasıdır.³¹⁶

Sovyetler'in Afganistan'dan çekilmesinden sonra Afganistanlı önde gelen direniş gruplarının liderlerinden Burhânüddîn Rabbânî, Abdürresûl Sayyâf, Gülbettin Hikmetyar ve Ahmed Şah Mesut tarafından 1992 yılında yeni bir hükümet kurulmuştur.³¹⁷ Ancak kısa bir süre sonra hükümeti oluşturan gruplar arasında görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Bu ayrılıklar silahlı çatışma boyutunda gerçekleşmiş ve her grup kendi hâkimiyet alanını oluşturmuştur. Bu süreçte taraflar arasında yaşanan çatışmalarda otuz bine yakın insan hayatını kaybetmiştir.³¹⁸

1994 yılının sonlarında Molla Ömer liderliğinde Taliban Hareketi kaotik bir atmosfer içerisinde ortaya çıkmıştır. Çoğunluğunu medrese öğrencilerinin oluşturduğu Taliban Hareketi, kısa bir sürede taraflar arasında yaşanan çatışmalardan bıkan Afganistan halkının büyük bir kısmının da desteğini almıştır. 1995 yılında Herat'ı, 1996'da Kâbil'i, 1997'de de Mezar-ı Şerîf'i ele geçirerek Afganistan'a büyük ölçüde

³¹² Libî, *el-A'mâlu'l-kâmile li's-şeyhi'l-imâmi's-şehîdî'l-mücâhid Atıyyetullah el-Libî*, 1/145.

³¹³ Makdisî, *Hâzihî akîdetunâ, Minberu't-Tevhîd ve'l-Cihâd*, ts., 34.

³¹⁴ Makdisî, *Hâzihî akîdetunâ*, 35.

³¹⁵ Muhammed Ebû Makdisî, *Cihadın Kazanımları Hakkında Tahliller*, çev. Mehdi Canpolat (İstanbul: Küresel Kitap, 2015), 163.

³¹⁶ Makdisî, *Cihadın Kazanımları Hakkında Tahliller*, 174.

³¹⁷ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefliğin Teşekkül Süreci*, 182.

³¹⁸ Damla Şahin, “Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve ABD'nin Örgütün Gelişim Sürecindeki Rolü”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(Kış 2016): 231.

hâkim olmuştur. Bu süreçte el-Kâide de Taliban'a destek vermiştir. Bir dönem birbiriyle çatışma halinde olan gruplar Taliban'a karşı "Kuzey ittifakı" oluşturarak birleşmişlerse de başarılı olamamışlardır.³¹⁹

11 Eylül 2001 tarihinde el-Kâide tarafından ABD'ye yönelik saldırılar düzenlenmiştir.³²⁰ ABD, Taliban'ı saldırıyı gerçekleştiren taraf olarak gördüğü halde el-Kâide'nin lideri Ladin'i himaye etmekle itham ederek Ladin'i teslim etmesini istemiştir. Ancak bu talep Taliban tarafından kabul edilmemiştir. Böylece ABD, 7 Ekim 2001 tarihinde NATO'nun da desteği ile Taliban'a karşı "Sonsuz Özgürlük Harekâtı" adını verdiği operasyonu başlatarak birkaç ay süren operasyon sonrası Taliban rejimini devirmiştir.³²¹ Bu süreçte el-Kâide Taliban'a destek vermeye devam etmiştir. Kuzey İttifakı'nın uluslararası koalisyonun da desteğiyle Taliban'ın kontrolü altındaki Kâbil'e düzenlediği iki saldırı el-Kâide tugaylarının desteği ile püskürtülmüştür.³²²

Taliban rejiminin devrilmesinden sonra 5 Aralık 2001 tarihinde Kuzey İttifakı'na bağlı Afganistanlı grupların katılımıyla imzalanan Bonn Anlaşması'yla Hamîd Karzaî başkanlığında yeni bir hükümet kurulmuştur. el-Kâide ve Taliban'ın Afganistan'da yeniden güç haline gelmemeleri için gerekli önlemlerin alınması kararlaştırılmıştır.³²³ ez-Zevâhirî ve es-Sûrî'nin, Azzâm'ı üstü kapalı bir şekilde eleştirdikleri nokta, Taliban ve el-Kâide bloğu karşısında yer alan bazı Afganistanlı direniş gruplarının ona güçlü bir destek vermiş olmalarıdır.³²⁴

es-Sûrî, Azzâm'ın Kuzey İttifakı liderlerinden Ahmed Şah Mesut'a verdiği destek hakkında şu değerlendirmede bulunmuştur:

Bu kişi Burhânüddîn Râbbânî'nin liderlik ettiği el-Cemiyetü'l-İslâmiyye partisinin eski komutanlarındandı. Çıkardısını onu korunaklı Pençşir vadisinde Ruslara karşı verdiği

³¹⁹ Şahin, "Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve ABD'nin Örgütün Gelişim Sürecindeki Rolü", 232.

³²⁰ Seyfüddin el-Ensari vd., *11 Eylül Dünyayı Sarsan Hadiseye Genel Bir Bakış*, çev. Muhammed Pehlivan (İstanbul: Küresel Kitap, 2013); Libî, *el-A'mâlu'l-kâmile li's-şeyhi'l-imâmi's-şehîdî'l-mücâhid Atıyyetullah el-Libî*, 1/912.

³²¹ Şahin, "Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve ABD'nin Örgütün Gelişim Sürecindeki Rolü", 240.

³²² Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefiliğin Teşekkül Süreci*, 182.

³²³ Şahin, "Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve ABD'nin Örgütün Gelişim Sürecindeki Rolü", 240-241.

³²⁴ Şahin, "Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve ABD'nin Örgütün Gelişim Sürecindeki Rolü", 240-241.

direnişle öne çıkardı... O, Araplar ve Şeyh Abdullah Azzâm tarafından benzeri olmayan bir müspet propaganda elde etti.³²⁵

es-Sûrî'nin ez-Zevâhirî gibi Azzâm'a yönelik eleştirileri, Azzâm'ın tutumunun duygusallığa ve cihadın sekteye uğramamasına bağlanmıştır.³²⁶

Cihâdî Selefilik'in aşırılığa eğilimli kısmının bir kolu olan el-Kâide'nin kurucusu Ladin, daha sonraki lideri ez-Zevâhirî, örgütün teorisyenlerinden biri olan es-Sûrî, Mâkdisi ve el-Lîbî'den yapılan nakillere bakıldığında bazı konularda Azzâm'a yönelik eleştiriler gündeme gelmiştir. Aynı zamanda yine örgütün otorite olarak görülen isimleri tarafından Afganistan direnişine sağladığı katkılar sebebiyle takdir edilerek cihat hakkındaki görüşleri referans alınmıştır.³²⁷

Azzâm'ın faaliyetleri, görüşleri ve el-Kâide'nin önde gelen isimlerinden onun hakkındaki değerlendirmeleri göz önünde bulundurulduğunda Azzâm'ın Cihâdî Selefilik'in oluşum sürecinde önemli bir rol oynadığı görülmektedir. O, Pakistan-Afganistan hattında Mektebü'l-Hıdemât ile yürüttüğü faaliyetler aracılığıyla Cihâdî Selefilik'in fizikî alt yapısının temellini oluşturmuştur. Onun, Ladin'in de desteği ile öncülüğünü üstlendiği organizasyon sonucunda bahsi geçen coğrafyada "küresel cihat ideali" etrafında toplanmasını sağlamıştır.³²⁸

Azzâm'ın bölgede oluşturduğu alt yapı ve faaliyetler ağının etkisi yalnızca bölgeye giden gönüllülerle sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda cephe hattında açılışı yapılan iki yüz elli civarında medrese, Kur'an kursları ve Mektebü'l-Hıdemât tarafından basımı sağlanan ve Afganistan'daki çeşitli okullara gönderilen, sayısı dört yüz bine ulaşan kitap ile, o coğrafya insanının, Azzâm'ın mimarı olduğu fikirlerle tanışmasını sağlamıştır. Azzâm ve ekibi, Afganistan direnişine destek vermek amacıyla Afrika, Avrupa, Amerika ve Orta Doğu ülkesinde çok sayıda toplantı ve konferans düzenlemiştir. Bu faaliyetler dışında bazı batı ülkelerinde ve yine birçok ülkede Mektebü'l-Hıdemât'ın temsilcilikleri açılmıştır. Bu temsilcilikler 1989 yılı itibarıyla elli

³²⁵ Sûrî, *Afganistan, Taliban ve İslâmın Bugünkü Savaşı*, 54.

³²⁶ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefilik'in Teşekkül Süreci*, 184.

³²⁷ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefilik'in Teşekkül Süreci*, 184.

³²⁸ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefilik'in Teşekkül Süreci*, 184.

ikiye ulaşmıştır. Ayrıca 1986 yılında Afganistan'da birkaç ay kalarak geri dönen altı-yedi bin gönüllü de Azzâm'ın fikirlerini ülkelerine taşımıştır.³²⁹

Azzâm, yaklaşık dokuz yıl içerisinde hem Afganistan-Pakistan hattında hem de çatışma bölgeleri dışında yürüttüğü faaliyetlerle Cihâdî Selefilige temel oluşturabilecek fizikî alt yapının temelini inşâ etmiştir. Bunun yanında o, kaleme aldığı akîdevî eserleriyle, geniş kitlelerin cihat algısını şekillendiren isim haline gelmiştir. Azzâm'ın, Cihadî Selefiligin teşekkülünde teori ve pratikleriyle rol oynayan en önemli ve etkin isimlerden olduğu söylenmektedir.³³⁰

Arap Dünyası'ndan Afganistan'a giden şiddet yanlıları, orada aşırılık içeren fikirlerini yaymaya başlamışlardır. İlk dönemlerde Azzâm'ın Afganistan'daki nüfuzundan faydalanarak fikirlerini kabul ettirmeye çalışan akım, Azzâm'ı ikna edememiştir. Bu bağlamda ilk fırsatta ondan ayrılarak kendi fikirlerini yansıtabilecekleri ortamlarını oluşturma çabasına girmişlerdir.³³¹ Azzâm, Filistin'de yaşadığı Siyonist işgalin etkisi ile Afganistan'daki savaş ortamı gereği, cihadı her zaman İslâmî çalışmalar içerisinde ön planda tutarak askerî eğitime önem vermiştir. Bununla beraber mücahitlerin iyi bir İslâmî eğitim alarak ilmî, fikrî ve ahlâkî yönden gelişmeleri gerektiğini savunmuştur. Azzâm, şiddet yanlılarından farklı olarak, Müslümanların kardeş olduklarını, farklı çalışmaların çeşitliliğinin birbirlerini tamamladığını düşünerek cihada destek vermeleri şartıyla diğer alandaki çalışmaların gayretini de takdir etmiştir.

1990'lı yıllarda daha çok Arap Yarımadası'ndan Afganistan'a intikal eden ve kendilerini Selefi olarak tanıtan şiddet yanlısı ve dinî yorumlama açısından zâhirî bakış açısına sahip kişiler, Mısır merkezli şiddet yanlıları ile Afganistan'da birleşmiştir. Bu birlikteliğin ardından kendilerini Cihatçı Selefiler olarak tanımlamışlardır.³³² Yeni fikrî yapılanma sürecinde akımın mensuplarından birçoğu, Afganistanlı mücahitlerin inançlarının bozuk olduğunu savunarak aynı cephede cihat etmeme kararı almıştır. Çünkü onlar, Afganistan'daki Müslümanların Eş'arî, Matûrûdî ve mutasavvıf olmasını

³²⁹ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefiligin Teşekkül Süreci*, 185.

³³⁰ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefiligin Teşekkül Süreci*, 185.

³³¹ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 104.

³³² Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 105.

sapkınlık olarak yorumlamışlardır.³³³ Bununla beraber Afganistanlılar, Müslüman kardeşlerinin yardıma geldiklerinin farkında olarak onları merasimle karşılamışlardır.³³⁴ Afganistanlıların bu müspet tutumları karşısında aşırılık yanlısı Seleflerin, Afganistanlı Müslümanlara karşı davranış ve düşünceleri Azzâm tarafından doğru görülmemiştir. Ayrıca Azzâm, şiddet yanlılarını bu konuda uyarmıştır. Afganistanlılar hakkında edindiği gözlemler ve tecrübeler doğrultusunda Afganistan halkının dinî uygulamalarını eleştirme konusunda dikkatli olunması gerektiğini ve Afganistanlılarla tartışmaya girilmesinin yanlış olduğunu şiddet yanlılarına ifade etmiştir.³³⁵

Şiddet yanlısı selefler, Azzâm'ın Afganistanlılar hakkındaki uyarılarına kulak vermemişlerdir.³³⁶ Bununla beraber onların görüşlerini desteklemediği için Azzâm'ı da tekfir ederek, arkasında namaz kılınmasının caiz olmadığı gerekçesi ile Peşaver'de mücahitlerin mescidinin olmasına rağmen ikinci bir mescit yaptırmışlardır. Azzâm ise tekfir fitnesinin ortadan kalkması için yanlarına giderek onlarla çok defa konuşmuştur. Hatta onların Azzâm'ın arkasında namaz kılmamalarına rağmen Azzâm onların arkalarında namaz kılmıştır.³³⁷

Şiddet yanlılarının Azzâm'ı eleştirme sebeplerinden biri olarak da Azzâm'ın Müslüman ülkelerle irtibat halinde olması ve İslâm Dünyası'nın farklı bölgelerinde siyasî çalışmalar yapan Müslümanları takdir etmesidir. Azzâm, Afganistan mücahitlerinin samimi insanlar olduklarını ve onlara samimiyetle yaklaşılması gerektiğini anlattığı bir ortamda Ebû Muhammed el-Makdîsî³³⁸ ayağa kalkarak Azzâm'ın, onları bu davet ile gerçek tevhitte uzaklaştırdığını ve Afganistanlı gönüllülerin bir kısmının müşriklerden olduğunu ifade etmiştir.³³⁹ Makdîsî ve benzeri

³³³ Abdullah Enes, *Vilâdetü'l-Afgani'l-Arab* (Beyrut: Dâru's-Sâkî, 2002), 34.

³³⁴ Abdullah Enes, *Vilâdetü'l-Afgani'l-Arab*, 30.

³³⁵ Yusuf Semrîn, *Mâzâ Kile Yevmen fî Afganistan* (y.y., 2017) 21.

³³⁶ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 106.

³³⁷ et-Tavîl, *el-Kâide ve Ehavâtuhâ*, 48-49.

³³⁸ Ebû Muhammed el-Makdîsî, Ürdünlü bir İslâm âlimi ve selefi düşünürüdür. Gerçek adı Ahmed Fadl el-Makdîsî'dir.

³³⁹ Semrîn, *Mâzâ Kile Yevmen fî Afganistan*, 61-62.

kişiler aşırılık ve şiddet içerikli fikirlerini hayata geçirmek ve yaymak için Afganistan'daki ortamı kullanmışlardır.³⁴⁰

Şiddet yanlılarının liderlerinden Zevâhirî de Azzâm'a toplum içerisinde buldukları esnada onların tanıdığı Azzâm'dan farklı olduğunu söyleyerek eleştirilerde bulunmuştur. Azzâm'ın anlayışının hatalı olduğunu söylemiştir. Ancak Azzâm'ın şehadetinin ardından diğer muhalifler gibi onu büyük ve sabır ehli bir âlim, ilimle ameli cemetme konusunda gelecek neslin ustası olarak tanıtmıştır. Bununla beraber onun konumundan yararlanmak da istemiştir.³⁴¹ Bu tür aşırı tavırlar, şiddet yanlılarının Azzâm'a kıyasla kendileri gibi düşünmeyen Müslümanlara karşı müsamahasız ve sert bir tavır içerisinde olduklarını göstermiştir.³⁴² Aynı zamanda Zevâhirî, Azzâm'ın aşırılık ve tekfirciliğin önündeki güçlü bir set olarak görmüş, aşırılık yanlılarının onun zamanında ortam bulup fikirlerini hayata geçiremediğini de söylemiştir. Ancak Azzâm'ın şehadetiyle artık bu set yıkılmış ve şiddet içerikli fikirlerin önünün açıldığını belirtmiştir.³⁴³

Şiddet yanlısı akım, işgallere karşı direnişin ve cihadın öncüsü oldukları düşüncesiyle, Müslümanlar nezdinde itibar kazanmaya çalışmış olsalar da bu iddiaları doğru değildir. Çünkü Afganistan-Rus savaşında direnişi başlatan Afganistan halkı olmuştur. Hareketean'a ilk giden Arap mücahitlerin çoğunluğu İhvân ve benzeri İslâmî harekete mensup kişilerdir. İlk giden mücahitler Afganistanlılarla uyum içerisinde yaşamışlardır.³⁴⁴ Ali Rıza Akgün'ün de belirttiği gibi Azzâm'a göre şiddet yanlısı selefler mücadeleye sonraki yıllarda katılmış, daha önceki tarihte Afganistan'a geçen Arap mücahitleri, fikirleri ile ifsat etmeye çalışmışlardır.³⁴⁵

3.5.4. Abdullah Azzâm'ın Şiddet Yanlıları ile Fikir Ayrılıkları

Kapalı toplumlarda ve kırsalda yetişen insanların fikirleri, genellikle alışık olmadıkları düşüncelere karşı kapalıdır. Bu kişiler, bağımsız düşünme ve olayları farklı bir bakışla değerlendirme yeteneğinden uzak bir yapıdadırlar. Merkezî yerlerden gelen

³⁴⁰ Mustafa Hamid, Lia Varal, *el-Arap fî Harbi Afganistan*, 62.

³⁴¹ Eymen ez-Zavâhirî, *et-Tebrie*, y.y., t.y., s. 27.

³⁴² Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 108.

³⁴³ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 108.

³⁴⁴ Semrîn, *Mâzâ Kile Yevmen fî Afganistan*, 12.

³⁴⁵ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 109.

insanlar ise açık ve farklı kültürlere alışık, tekdüzelikten uzak bir hayat yaşamaktadırlar. Şiddet yanlısı selefler, genelde kapalı toplumlardan ve kırsal kesimlerden gelmeleri sebebiyle farklı yorumlara açık değildir. İslâmî hükümleri ve cihadı da bu zihniyetle algılayarak, dar çerçevede değerlendirmişlerdir. Dolayısıyla, genel kabul görmüş görüşlerden saparak, yalnızca küçük bir kesimin benimsediği fikirleri esas almışlardır. Bu akım içinde modern eğitim almış ve farklı kültürlerden gelen Usame bin Ladin, Abdulkadir b. Abdülaziz ve Zevâhirî gibi isimler bulunsa da, genel olarak değerlendirildiğinde, daha kapalı fikirli ortamlarda yetişen bireylerin bu grubun içinde yer aldığı söylenebilir.³⁴⁶

Şiddet yanlısı selefi akımın mensuplarının en belirgin özelliklerinden biri, dini anlayışlarının doğruluğu konusunda tartışmaya yer bırakmamalarıdır. İslâm'ı anlamak için farklı ilimler geliştirilirken, dini aklı bir şekilde yorumlama amacıyla ortaya çıkan ilimlerden biri de kelâmîdir. Kelâmın başlıca hedeflerinden biri, dini inançları sistematik bir şekilde savunmak olmakla birlikte, sosyolojik ve siyasî olaylar da bu ilmin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Dini algılama ve yaşam biçimleri, gruplara ve sosyal yapılanmalara bağlı olarak farklılık gösterirken, bu da farklı tutumların ortaya çıkmasına yol açmıştır.³⁴⁷ Akımın bu tutumu ise tehlikeli sonuçlara yol açmıştır. Kendi fikirleri ve metotları hakkında itirazı ve eleştiriyi kabul etmeyerek, kendilerine karşı çıkanları ise bidatçılık, sapkınlık ya da küfürle itham etmişlerdir. Akım içerisinde ilmî birikimden çok, akımın fikirlerine bağlılık ve savunuculuğunu yapmak daha önemlidir. Akımın yönlendirmesi ve idaresinde, İslâm'a dair bilgi birikimine sahip olanlara öncelik verdiklerini iddia etmelerine rağmen, akımın ilkelerine sadık kalanları, Kur'an-ı Kerim'i doğru bir şekilde okuyamamalarına rağmen, kısa bir eğitim sürecinin ardından idari görevlere atamışlardır.³⁴⁸

Azzâm, dinî eğitimin ve fetva verebilmek için donanımlı olunması gerektiğini savunmuştur. Eğitimi yeterli görülemeyecek düzeydeki kişilerin ve grupların kolaylıkla

³⁴⁶ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 171.

³⁴⁷ Ayhan Işık, Mustafa Selim Yılmaz, “Kelâm İlminin Teşekkül Sürecindeki Temel Sorunlar”, *ULUM Dini Tetkikler Dergisi* 3/1 (2020), 112.

³⁴⁸ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 175.

fetva vermesini çokça eleştirmiştir. *Tevbe Sûresi Tefsiri* isimli eserinde konu hakkında şu şekilde bahsetmiştir:

İnanır mısınız bir gençle çokça tartıştım. O Arapça bilmiyor, belagat usulünü bilmiyor, ayetlerin iniş sebeplerini bilmiyor, nâsîh-mensûh meselesinden haberi yok ve bana dedi ki: - "Ben fetva verebilirim!" Ben de dedim ki: - "Be muhterem, sen bu meseleyi bilmiyorsun." O da dedi ki: - "Bilmem zorunlu değildir"...Bir sene bile ilahiyat fakültesinde okumadan çıkıp insanlara fetva veriyoruz.³⁴⁹

Azzâm'ın eserindeki bu pasajlara bakıldığında, yönetim, fetva, önderlik ve karar mercîi olabilmek için iyi bir eğitim alınmasını şart koştuğu görülebilmektedir. Aynı zamanda şiddet yanlılarının en belirgin özelliklerinden biri olan, ilmî birikimi önemsemeyerek kendi fikirlerini savunacak kişileri bünyelerinde bulundurmalarıdır. Azzâm'ın bu husustaki eleştirisi, şiddet yanlılarından farklı bir düşünce yapısına sahip olduğunu da göstermektedir.

İslâm, âlime ve ilme değer veren bir dindir. Şiddet yanlısı akımın mensupları, kendileri gibi düşünmeyen ve kendilerini desteklemeyen âlimlere itibar etmemektedirler. İlim sahibi âlimleri de fikirleri bozuk ve metotları yanlış olarak değerlendirmişlerdir. Bununla beraber kendilerini desteklemeyen âlimleri Kur'an'a, sünnete, sahabeye, tabiûna ve etbâu't-tâbiîne karşı gelen sapkınlar olarak tanımlayıp, insanları sadece kendi fikirleri etrafında toplamaya çalışmışlardır. Akımın, âlimlere karşı bu tutumlarının sebebi, aşırılık ve şiddet yanlısı fikirlerinin Müslümanlar içerisinde yayılmasına mani olmalarını engellemektir. Âlimlerin, halk üzerindeki etkisini azaltmak için devamlı olarak onlar hakkında propaganda yapmışlardır. Şiddet yanlısı selefi akım, tekfir, velâ-berâ ve cihat gibi konularda kendi fikirlerine uymayan görüşleri, fetvaları ve açıklamaları, Selefi âlimler olsalar da kendileri gibi düşünmedikleri sürece bu âlimlerin fikirlerini kabul etmemektedirler. Aynı zamanda sahada çalışmalar yapan ve Müslümanlar üzerinde etkili olabilecek âlimleri hedef almışlardır.³⁵⁰

Şiddet yanlısı akımın, diğer cemaat ve gruplara karşı sert bir tavır içerisinde olmalarının nedeni, kendi gruplarından olanların diğer oluşumlara katılma endişesidir. Aynı zamanda diğer cemaatler için düşmanla iş yapanlar gözüyle bakarak, birçok Müslümanın kanını dökmüş ve bazı cemaatlere karşı şiddet uygulamışlardır. Irak ve Suriye'de, şiddetin en çok yükseldiği dönemde, akımın önemli fikir önderlerinden Ebû

³⁴⁹ Azzâm, *Tevbe Suresi Tefsiri*, 129.

³⁵⁰ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 179.

Abdullah el-Muhacîr³⁵¹, kendileri dışındaki cihat gruplarını mürted ve hain olarak görmüş, onların görüldükleri yerde güç yettiği oranda öldürülmeleri gerektiğini söylemiştir. Yanlışlarından dönmeleri için onları uyarmanın ve fırsat vermenin gereksiz olduğunu belirtmiştir.³⁵² Diğer grupların onlar nezdinde bir önemi olmadığından, düşmanla ilişki kurduklarını, cihadı tehlikeye attıklarını ve şeriatı tatbik konusunda zafiyet gösterdiklerini söylemişlerdir.³⁵³ Bunun sonucunda şiddet yanlısı selefi akım, diğer cemaat ve direniş gruplarını yok saymışlardır. İslâm dini, Müslümanlara güç birliği yapmalarını ve iyilik yolunda yardımlaşmalarını emretmiştir. Kendi içlerinde ihtilafa düşüp çekişmelerini, Müslümanları güç kaybına uğratması dolayısıyla yasaklamıştır. Tarih sahnesinde, Müslümanlar birlik oldukları zaman büyük başarılarla ulaşırlarken, ihtilafa düşüp parçalandıklarında sıkıntılara ve felaketlere maruz kaldıkları görülmektedir.³⁵⁴

Azzâm, diğer cemaat veya toplumlara karşı herhangi bir dışlamacı hareket veya faaliyette bulunmamıştır. Aksine hayatı boyunca amaç edindiği Müslüman ülkeleri işgalden kurtarma fikri için Müslümanları birlik olmaya çağırmıştır. Hatta Afganistan cihadı esnasında şiddet yanlılarının aşırı ve dışlayıcı tutumlarını eleştirerek onları uyarmıştır.³⁵⁵

Şiddet yanlısı selefi akımın, İslâmî ilimlere yaklaşımları ve İslâmî tahsil anlayışı, Müslümanların genel fikrî çerçevesinden farklıdır. Grubun İslâmî ilimler alanındaki bilgi ve birikimleri, düzensiz bir eğitime ve kendi münferit okumalarına dayanmaktadır.

Cihadı asıl, ilim tahsilini ise ikincil bir iş olarak görmüşlerdir. İslâmî ilimler alanında eğitim veren müesseselerin kurulmasını gereksiz görmüşlerdir. Onlara göre, insanların ilmî derslere zaman ayırması bir kayıptır. Çünkü bu dersler ve programlar, insanların asıl ilgilenmeleri gereken cihattan alıkonulmalarına sebep olmaktadır.

³⁵¹ Asıl adı Ali Abdurrahman el-Aliy'dir. Selefilğin cihat fikri öncülerindendir.

³⁵² Ebû Abdullah el-Muhacir, *Mesâil min Fıkhı'l-Cihad*, 62.

³⁵³ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 183.

³⁵⁴ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 179.

³⁵⁵ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 106.

Dolayısıyla İslâmî eğitim veren medreseler, İslâm enstitüleri ve İslâmî İlimler Fakülteleri gibi ilim merkezlerini tasvip etmemektedirler.³⁵⁶

Azzâm, cihat meydanlarında faaliyet gösterirken, akademik eğitimine devam etmiştir. Bu eylemi, İslâmî değerlerden ve ilimden uzak kalınarak düşmanla savaşılmayacağını savunması fikrinden kaynaklanmaktadır.

Şiddet yanlısı selefi akımın hâkimiyet konusundaki görüşleri de kapalı ve tavizsizdir. Akım içerisinde etkili olan isimler İslâm şeriatıyla yönetmeyen tüm yöneticilerin dinden çıktığını ve bazı yöneticilerin bu durumu kabul ettiği halde şeriatla hükmetmeye güç yetiremediklerini ifade etmişlerdir. Bu durumun da dinden çıkma hükmünü değiştirmeyeceğini belirtmişlerdir.³⁵⁷ Yine bu bağlamda bazı âlimlerin İslâm'a hizmet amacıyla Müslümanların siyasî parti kurmalarına cevaz vermelerinin doğru olmadığını söylemişlerdir.³⁵⁸

Bu tür fetvaları veren âlimlerin ve siyasete giren cemaatlerin şeytanın yolundan giden ve Müslüman toplumları gerçek çözümden/cihattan alıkoyarak onların ömürlerini yanlış yolda tüketiren yalancılar ve hilekâr inkârcılardan olduklarını ifade etmiştir.

Yapılan açıklamalar doğrultusunda varılabilecek sonuç, toplumu ve rejimi tedricî olarak ıslah etmek niyetiyle de olsa rejimin herhangi bir yönetim kadrosunda görev alması, siyasete girmesi veya seçimlerde oy kullanması, onlara göre küfür sebebi sayılmıştır. Akım, görüşlerini birinci derecede, *Her kim Allah'ın indirdiği (hükümler) ile hükmetmezse işte onlar inkârcıların ta kendileridir.*³⁵⁹ ayetine ve Allah'ın hükümleri ile hükmedilmesi gerektiğini belirten diğer ayetlere³⁶⁰ dayandırmaktadır. Bazı yöneticilerin Allah'ın hükümlerini üstün gördüklerini ve Müslümanların maslahatı için çalıştıklarını iddia etmeleri, sonucu değiştirmemektedir. Onlar da ayette bahsi geçen kısma dahil edilmişlerdir.³⁶¹

³⁵⁶ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 185.

³⁵⁷ Abdülkadir b. Abdülaziz, *el-Câmi' fi Talebi'l-İlmi's-Şerif*, 411, 582-583.

³⁵⁸ Abdülaziz, *el-Câmi'*, 142-143.

³⁵⁹ el-Mâide 5/44.

³⁶⁰ en-Nisâ 4/60-61; en-Nisâ, 4/65; Yûsuf 40; Nûr, 48-51.

³⁶¹ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 232.

Azzâm ise İslâm'daki helal ve haramlar meclisten tebliğ edildiği sürece vekil olarak orada yer almakta bir beis görmemiştir. Aynı zamanda devlet yöneticisinin veya meclisin çıkarmış olduğu kanunları, mahkemelerde uygulayan savcı ve hâkimler, kanunu çıkaran kişiler gibi değildirler. Azzâm, şiddet yanlılarını bu görüşlerinden dolayı eleştirmiştir. Şiddet yanlılarından farklı olarak mecliste bulunan kişilerin değil, haramı helal, helali de haram sayan kişilerin dinden çıkabileceğini söylemektedir.

Şiddet yanlısı selefi akım velâ-berâ anlayışından hareketle, gayr-i müslimlerden uzak durmayan ve onlarla irtibatını tamamen kesmeyen Müslümanları tekfir etmişlerdir. Salih Seriyeye³⁶² bu konuda *Risâletü'l-Îman*'da şöyle bahsetmiştir: *İslam Dünyası'ndaki yöneticiler, inkârcı Batılılarla ilişkileri tamamen kesmedikleri ve onlarla dostluğu (velâyet) terk etmedikleri müddetçe mürted sayılırlar. Yine akımın önde gelen isimlerinden Eymen ez-Zevâhirî: Yönetim kademelerinde görev alanlar, ordu ve emniyet mensupları, rejime bağlı olarak çalışan âlimler, gazeteciler, yazarlar, memurlar ve siyasetçiler, gayri müslim rejimlerle ve inkârcı yöneticilerle ilişkilerini devam ettirdikleri için onlar da inkârcı olmuşlardır.* demiştir. Nitekim akımın bu iddialarına göre, yerli ve uluslararası gayri müslimlerle irtibatını kesmeyen hiçbir cemaat, İslâmî değildir. Gayri müslimlerle irtibat kurmaları ve onlarla yardımlaşmaları gerekçeleriyle, çeşitli yerlerde birçok Müslümanı, hatta eski arkadaşlarını dahil ederek, mürted saymış ve bazılarını öldürmüşlerdir. Müslümanların maslahatı için bazı Müslüman liderlerin ve öncülerinin gayr-i Müslimlerle yaptıkları görüşmeler, gayri müslimlerle dostluk kurmak olarak görülmüş ve kanları helal sayılmıştır.³⁶³

Azzâm, gayr-i müslimlerden yardım alınması hususunda şiddet yanlılarından farklı olarak esnek bir görüşe sahiptir. Cihat esnasında gerekli durumlarda gayr-i müslimlerden yardım alınabileceğini savunmuştur. Cihadın en büyük amacının, insanların sadece Allah'a kulluk etmesini ve Allah'ın dininin yeryüzünde hâkim kılınmasını sağlamak olduğunu ifade etmiştir.³⁶⁴

³⁶² Suudi Arabistanlı bir İslâm âlimi ve selefi düşündürdür. 20. yüzyılda özellikle Suudi Arabistan'da etkili olmuştur. Seriyeye, İslâm dünyasında selefilik hareketine dair görüşleriyle tanınır ve özellikle modern dünya ile İslâm'ın ilişkisinin doğru bir şekilde kurulması gerektiğini savunmuştur. Ancak, onun hakkında kapsamlı bilgiler ve geniş bir biyografik veri bulunmamaktadır. Adı, selefilik ve cihatçı hareketler içinde daha çok bazı eserleri ve görüşleriyle bilinir.

³⁶³ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 240.

³⁶⁴ Makdisî, *Hâzihî akîdetunâ*, 35.

Şiddet yanlısı selefi akımın, aşırılık ve şiddet fikirlerinin fiilîyata dökülmüş en belirgin hali cihattır. Hâkimiyet, velâ-berâ ve tekfir gibi konulardaki fikhî ve fikrî aşırılıklarını cihat adı altında gerçekleştirirken, onlar gibi olmayan ve hâkimiyetleri altına girmeyenleri hedef almışlardır. Bu akıma göre İslâm hukukunu uygulamadan kaldıran, Allah'ın hükümleri ile hükmetmeyen ve İslâmî çalışma yapan Müslümanların çalışmalarını engellemek için eyleme geçen bu akıma göre “yakın düşman” bu kişilerdir. Yakın düşmana karşı cihat etmek, dış düşmana karşı cihat etmekten daha evla görülmüştür. Baştan itibaren ıslahatçı çizgide duran Azzâm ve mensubu olduğu İhvan ve benzeri cemaatler, içeriye dönük silahlı mücadelenin ve şiddetin, sorunları daha da karmaşık hale getireceğini, sonuçlarının İslâm'a ve Müslümanlara zarar vereceği konusunda ısrar etmişlerdir.³⁶⁵

Şiddet yanlısı akıma mensup Ebû Katâde el-Filistinî, silahlı mücadeleyi savunan cemaatler ile ilgili görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

Doğru yoldan (cihat yolundan) sapan ve hakikati ters yüz eden cemaatler devamlı olarak sorunsuz bir yol tercih ederler. Bu cemaatler olması gereken cihadı (silahlı mücadeleyi) terk ederek bazen siyasetle, bazen davet çalışmalarıyla, bazen eğitim çalışmalarıyla, bazen de eski kitapları yeniden yayınlamakla meşgul olup Müslümanları yanlış yolda oyarlarlar. Bu yapılanlarla Müslümanların zilletten kurtulup izzeti elde etmeleri mümkün değildir.³⁶⁶

Akımın diğer bir öncü ismi olan Ebû Mus'ab es-Sûrî (ö. 2005) de cihat olmadığı sürece eğitimin, davetin ve siyaset alanında yapılan bütün çalışmaların boşa gideceğini ve diğer çabaların içinde bulunulan kötü durumun düzelmesinde hiçbir katkısının olmayacağını söylemiştir.³⁶⁷ Bu ifadelerle bakıldığında akım, cihadın dışındaki tüm çalışmaları boş olarak değerlendirmiş, bu tür çalışmalar yapanların boş işlerle uğraştıklarını söylemişlerdir. Bu husus, söz konusu akımın tüm mensupları tarafından kabul edilmiştir.³⁶⁸

Azzâm ise bu görüşün haricindeki bir fikri savunmaktadır. İnsanları cihada davet etmenin bir çok nedeni olduğunu ve cihadın olmadığı bir dünyada inkârcıların

³⁶⁵ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 248.

³⁶⁶ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 253.

³⁶⁷ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 253.

³⁶⁸ Akgün, *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 253.

Müslümanlara hâkimiyet kurabileceğini ve Müslümanlara zulmedebileceklerini söylemiştir. Diğer bir sebep ise İslâm aleminin sorumluluğunu omuzlarında taşıyacak Müslümanların azlığıdır. Cihat meydanlarında davet ve irşat faaliyetlerini yürütebilecek Müslümanların azlığı, cihadın niteliğine zarar verecektir. Azzâm, şiddet yanlılarının cihada davetin zaman kaybı olması görüşünden oldukça uzak bir değerlendirmede bulunmuştur. Aksine, davetin ve eğitimin olmadığı bir durumda cihadın da zarara uğrayacağını söylemiştir.³⁶⁹

Azzâm'ın, Mektebü'l-Hıdemât'ı kurması ve bu tür faaliyetleri, mücahitlere ve Afganistan cihadına destek sağlamak içindir. Cihat esnasında da eğitim için destek verilmiştir. Kendisi de Aclun dağlarındaki kamplarda İhvân-ı Müslimîn'in faaliyetleri için gönüllü olan gençlerle beraber eğitim aldığı sırada, İslâmî değerlerden ve ilimden uzak kalınarak düşmanla savaşılmayacağını savunmuş, eğitim hayatına Mısır el-Ezher Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nde devam etmiştir.³⁷⁰

Bu bilgiler doğrultusunda Azzâm ile şiddet yanlısı selefler arasında derin farklılıkların olduğu görülmektedir. Şiddet yanlısı selefiliğin temelini oluşturan cihat olgusu Azzâm ve onlar için anlam çeşitliliği içermektedir. Şiddet yanlılarına göre cihadın asıl olması, cihat etmek dışında her işin boş bir iş olarak görülmesine sebep olurken, Azzâm için cihadın yanı sıra, cihada davet ve yolları, cihat esnasında eğitim-öğretim ve dinî ilimleri öğrenmek oldukça önem arz etmektedir. Aynı şekilde kendileri gibi düşünmeyen ve akımın fikirlerini benimsemeyen cemaat ve grupları da sapkınlar olarak görerek, içlerine dahil etmemektedirler. Azzâm'ın bu hususta ayrıştırmacı bir tutumunun olmaması aralarındaki farkın en belirgin özelliklerindedir. Hâkimiyet konusunda şiddet yanlıları yine aşırı ve ayrıştırmacı bir tutum izlerken, Azzâm bu hususu detaylı bir inceleme ile farklı yorumlamıştır. Bu tür ayrılıklar neticesinde Azzâm'ın şiddet yanlısı sefiliğten oldukça uzak bir fikir yapısına sahip olduğu görülmektedir.

³⁶⁹ Çakmaktaş, *Cihadî Selefiliğin İdeolojik Oluşumu*, 136.

³⁷⁰ Akgün, *Günümüz Selefî Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*, 95.

3.5.5. Azzâm'ın Görüşlerinin Cihadî Selefiliğe Etkisi

Cihadî selefi akım, sonraki dönemlerde, kurulduğu halinden farklılaşarak devlet olmayan fakat eylem alanının genişliği ve nüfuzu itibarıyla küresel anlamda ideolojik bir aktör olmuştur. İslâm dünyasında meydana gelen siyasî olayların başlıca sebebi, cihadî selefiliğin şiddet yanlısı tarafı olarak görülmüştür. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri, Rusya, Avrupa ve İran'ın da tarafları oldukları krizlerin bahanesi olmuştur. Cihadî Selefi akımın silahlı ve pek çok etnik kökenli kişiyi bünyesinde barındırması, akımın oluşumunun Afganistan topraklarında gerçekleştiğini göstermektedir. Bu bağlamda Müslümanların Sovyetler Birliği işgaline karşı Afganistan direnişine destek olmak için bölgeye geçiş aşamasında öncülük eden en önemli isimlerden biri de Azzâm'dır.³⁷¹

Azzâm, cihadî selefiliğin sonraki süreçte değişen ve son halini temsil eden el-Kaide'nin, 1988 yılında Ladin tarafından kurulmasını kronolojik olarak başlatmıştır. Ladin de dahil olmak üzere el-Kâide bünyesinde pratik ve teorik anlamda önemli roller üstlenen ve yüksek konumlarda bulunan bir çok ismin, Afganistan'da oluşan düşünsel ve fikirsel alt yapının Azzâm tarafından inşa edildiğini söylemiştir. Eymen ez-Zevâhirî, Ebû Musab es-Sûrî, Ebû Yahyâ el-Lîbî, Ebû Muhammed el-Makdisî ve Ebû Mus'ab ez-Zerkâvî bu isimler arasında yer almaktadır. Onların Azzâm ile yolları fikirsel olarak kesişmiştir.³⁷²

el-Kâide ve DÂİŞ üzerinde çalışmalar yapan bazı araştırmacılar, Azzâm'ın Cihadî Selefiliğin oluşumundaki rolü üzerinde değerlendirmeler yapmıştır. Weiss³⁷³ ve Hassan³⁷⁴, Azzâm'ın ve Ladin'in arasındaki ilişkiyi şu şekilde değerlendirmektedir:

Ladin'in o dönem içerisindeki akıl hocası Azzâm'dı. Azzâm 1984 yılında Afganistanlı mücahitlerin başucu kitabı olabilecek nitelikte bir kitap yazmıştır. Kitabında,

³⁷¹ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihadî Selefiliğin Teşekkül Süreci*, 169.

³⁷² Hasan Ebû Heniyye- Muhammed Ebû Rummân, *Tanzîmu'd-devleti'l-islâmiyye el-ezmetü's-sünniyye ve's-surâ' a'le'lcihâdiyyeti'l-âlemiyye* (Ammân: Müessesetü Friedrich Ebert, 2010), 172.

³⁷³ Michael D. Weiss Amerikalı bir gazeteci, yazar ve medya yorumcusudur. Uluslararası ilişkiler, özellikle Orta Doğu ve Rusya konusunda uzmanlaşmıştır. New Lines dergisinde katkıda bulunan bir editör, Yahoo News'da kıdemli bir muhabir ve The Insider'ın editörüdür.

³⁷⁴ Hassan Hassan (d. 1982) Suriye kökenli Amerikalı yazar ve gazetecidir. 2015 New York Times en çok satanlar listesinde yer alan ISIS: Inside the Army of Terror kitabını Michael Weiss ile birlikte yazmıştır. Orta Doğu'daki İslamcı gruplar hakkında da çalışmıştır.

işgalcilerin topraklardan defetmenin, Müslümanlar üzerinde hem bireysel hem de toplumsal olarak sorumluluk olduğunu belirtmiştir. Doğduğu toprakların İsrail askerleri tarafından işgal edilmesinden etkilenecek harekete geçen Azzâm, sadece Afganistanlılar için değil, tüm Müslümanların Sovyetlere karşı seferberlik yapması gerektiğini söylemiştir.³⁷⁵

Azzâm'ın bu çağrısı, dünya çapında mücahitler için kampa katılmaya dair global bir çağrı olmuştur. Azzâm, genel anlamda uluslararası hilafetin savunuculuğunu yapmamıştır. Afganistan topraklarının sürdürülebilir bir İslâm Devleti inşa edilebilecek bir yer olduğunu düşünüyordu.³⁷⁶

Zimmerman³⁷⁷ da Azzâm'ın Cihadî Selefiliğin oluşmasında oynadığı rolü değerlendirmiştir. Ona göre Azzâm, Cihadî Selefiliği salt bir ideoloji olmaktan çıkarmış, küresel ve pratiği olan bir akıma dönüştürmüştür. İslâm dünyasının pek çok ülkesinden farklı etnik kökenli çok sayıda Müslümanı bir araya getirmiştir. Azzâm'ın öncülüğünü yaptığı bu sürecin sonunda Sovyetlere karşı elde edilen başarıların beraberinde İslâm hilafetinin merkezi haline gelecek bir devlet kurulması fikri gündeme gelmiştir. Azzâm, üstlendiği misyonla Cihadî Selefiliğin modern duruşunu oluşturmuştur.³⁷⁸ Azzâm'ın, *ed-Difâu an arâdi'l-müslimîn ehemmu furûdi'l-a'yân* isimli eserinde bahsettiği cihat fikirleri, Selefî gruplar üzerinde etkili olmuştur.³⁷⁹

Atvân'a³⁸⁰ göre Azzâm'ın Afganistan direnişi sürecinde ortaya koyduğu paradigma öncesinde, İslâm dünyasında cihat algısı yerel bir niteliktedir. Onun oluşturduğu bu yeni paradigma, cihada küresel bir kimlik kazandırmıştır.³⁸¹

³⁷⁵ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefiliğin Teşekkül Süreci*, 170.

³⁷⁶ Michael Weiss- Hassan Hassani, *İşid Terör Ordusunun İçyüzü*, çev. Emine Arzu Kayhan (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2016), 4-5.

³⁷⁷ Katherine Zimmerman, Savaş Çalışmaları Bölümü'nde doktora adayı ve Amerikan Girişim Enstitüsü'ne (AEI) üyedir ve burada küresel Selefî-cihatçı hareket ve terörle mücadeleye odaklanmaktadır. Ayrıca, Arap Yarımadası ve Yemen'deki El Kaide, Somali'deki El Şebab ve Sahel'deki El Kaide dahil olmak üzere Orta Doğu ve Afrika'daki El Kaide ağını ve ilgili eğilimleri incelemektedir. Ayrıca AEI'nin Kritik Tehditler Projesi'nin danışmanıdır.

³⁷⁸ Katherine Zimmerman, *Aduvva Amrîkâ el-hakîkî*, çev. Mervân Zekeriyya (Merkezu Hurmûn li'd-Dirâsâti'l-Muâsıra, 2017), 17.

³⁷⁹ Zimmerman, *Aduvva Amrîkâ el-hakîkî*, 19.

³⁸⁰ Arap Dünyasının önde gelen analistlerinden ve Rey el-Yevm Gazetesi Baş Editörüdür.

³⁸¹ Atvân, *el-Kâide et-tanzîmu's-sirrî*, 88-89.

Wright³⁸² ise Azzâm'ın teori ve pratiklerinin, bazı Müslümanların zihin dünyasında oluşturduğu yeri şöyle ifade etmektedir:

Azzâm, Üsâme b. Ladin gibi devrimci Müslüman gençlerin nazarında 'Muhârib Şeyh' figürünün somutlaşmış çağdaş bir örneği idi. Muhârib Şeyh figürü İslâm kültür mirasında Japon kültür mirasında yer alan 'Muhârib Samuray' figürüyle örtüşen derin bir şahsiyeti sembolize etmektedir. Yine Azzâm, çağdaş portresine paralel olarak takva, ilim ve soğukkanlılığı şahsında bir araya getirmişti. Şiârı; 'yalnızca cihad ve silah, görüşme, pazarlık ve diyaloga hayır'dı. Boynuna Filistinli olduğunu işaret eden, siyah ve beyaz renklerden oluşan bir poşu takıyordu. O, kendisiyle görüşen herkesin hafızasında özgürlük için savaşıyan biri olarak yer ediniyordu.³⁸³

Burke³⁸⁴, Azzâm'ın Afganistan'da edindiği misyon ile ilgili şunlardan bahsetmiştir: Ladin'i derinden etkileyen Azzâm (ö. 1989), Kutub (ö.1966), Mevdudi (ö. 1979) ya da el-Benna (ö.1949) gibi orijinal bir düşünür değildi ama beklenmedik derecede etkili bir şey yaratmak için tarihi ve bugünü kaynaştırabilen güçlü bir hatipti. Azzâm, İbn Teymiyye (ö. 1328)'den, Kur'ân'dan ve hadislerden alıntılar yapıyordu ama Filistin ve Ruslardan bahsediyordu.³⁸⁵

Randal'e³⁸⁶ göre ise Azzâm, Afganistan cihadında üstlendiği misyon ile cihadı yeniden canlandırarak, cihadı İslâm dünyasında aktif bir olgu haline getirmiştir. Randal, bu bağlamda Mısır orijinli el-Cemâatü'l-İslâmîyye'nin rûhânî lideri olarak görülen Ömer Abdurrahman'ın, Azzâm'ın öncü olduğu Afganistan cihadına dair haberler için *Afganlar ayağa kalkıp cihad -çok uzun bir süredir cihad unutulmuştu- ilan ettiklerinde ne kadar gururlandığımı anlatamam* dediği nakledilmiştir.³⁸⁷

Weiss, Hassan, Zimmerman, Wright, Atvân, Burke ve Randal'ın değerlendirmeleri, Azzâm'ın teori ve pratikleri ile modern dönemde Cihadî Selefliğin duruşuna şekil veren önemli isimlerden biri olduğunu ortaya koymuştur. O, eserleri ile

³⁸² Lawrence Wright (2 Ağustos 1947) Amerikalı yazar ve gazetecidir, The New Yorker dergisinde yazardır.

³⁸³ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefliğin Teşekkül Süreci*, 171.

³⁸⁴ Gazetecilik yıllarında Burke, Avrupa ve Orta Doğu'daki siyaset, toplumsal meseleler ve kültür de dahil olmak üzere çok çeşitli konuları ele almıştır. İslamcı aşırılık hakkında kapsamlı yazılar yazmış ve diğer birçok çatışmanın yanı sıra Afganistan'daki 2001 ve Irak'taki 2003 savaşlarını ele almıştır.

³⁸⁵ Burke, *el-Kâide Terörün Gölgesi*, 91.

³⁸⁶ 1933'te New York, Buffalo'da doğan Randal, Exeter ve Harvard Üniversitesi'nde eğitim gördü. Üçüncü sınıfını Fransa'da geçirdi ve Avrupa'da ABD Ordusu'nda kısa bir süre er olarak görev yaptı. Randal, 1950'lerin ortalarında Paris'te dış muhabir olarak göreve başladı. Randal, Paris'te Avrupa ekonomi muhabiri olarak görev yapmasına rağmen, savaşları takip etmeye başladı.

³⁸⁷ Randal, *Usame Bir Teröristin Doğuşu*, 130.

yaptığı güçlü vurgular sonucunda, cihat olgusunu tekrar mücadele ve davet metodu haline getirmiştir. Eserleri ve sahadaki çalışmalarıyla Ladin gibi dönemin gençleri üzerinde etkili olmuştur.³⁸⁸

Cihâdî Selefliliğin öncü isimleri ve şiddet yanlılarının söylemleri incelendiğinde, Azzâm'ın bu akıma etkisinin belirgin olduğu görülmektedir. Çalışmaları, davet metodu ve küresel cihat söylemi ile modern dönemde cihada yön veren figürlerden biri haline gelmiştir. Eserleri, faaliyetleri ve geniş kapsamlı çağrılarını aracılığıyla cihat anlayışını bölgesel bir mücadele olmaktan çıkararak, Müslümanların desteğini sağlamak amacıyla uluslararası bir harekete dönüştürmüştür. Özellikle Afganistan cihadı çerçevesinde, Filistin'in ve baskı altındaki tüm Müslüman toplumların kurtuluşunu hedefleyerek, nihai olarak bir İslâm devleti kurma gayesi gütmüştür.

³⁸⁸ Çakmak, *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefliliğin Teşekkül Süreci*, 172.

SONUÇ

Filistin gibi tarih boyunca çatışmaların ve işgallerin odağında yer alan bir coğrafyada dünyaya gelen Abdullah Azzâm, erken yaşlardan itibaren İslâmî kimliği güçlü bir ortamda yetişmiş ve bu kimliğini hayatının her alanına yansıtmıştır. Sosyalist ve seküler ideolojilere karşı mesafeli bir duruş sergileyen Azzâm, Filistin davasını İslâmî perspektiften ele almış ve bu doğrultuda mücadele vermiştir. İslâmî direnişi savunan bir eğitimci ve aksiyon insanı olarak, Filistin’i işgalden kurtarmayı temel hedefi olarak görmüş ve bu doğrultuda silahlı mücadelenin ön saflarında yer almıştır. Sol ideolojiye dayalı Filistinli grupların İslâmî değerlerden uzak olduğunu gözlemleyen Azzâm, Müslümanların özgürlüğü için İslâmî temellere dayalı bir çözüm geliştirme arayışına girmiştir.

Azzâm, Filistin’in özgürlüğünü yalnızca bölgesel bir mesele olarak değil, küresel bir İslâmî uyanışın parçası olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda Afganistan cihadını, işgal altındaki İslâm beldelerinin kurtuluşu için bir başlangıç noktası olarak görmüş ve burayı, İslâm ümmetini cihat ekseninde birleştirebilecek bir merkez olarak değerlendirmiştir. Ondan önce küresel cihat fikri, belirli bir coğrafyada bu denli somut bir şekilde örgütlenmemiştir. Ancak Azzâm, gerek kurduğu Mektebü’l-Hidemât aracılığıyla gerekse kaleme aldığı eserlerle bu akımın teorik ve pratik altyapısını oluşturmuştur. Çağdaş cihat fıkhına dair en fazla eser veren ve cihat kavramını en fazla gündeme taşıyan isimlerden biri olarak, dönemin klasik İslâm âlimlerinden farklı olarak ideolojik yönüyle ön plana çıkmıştır. Kitleleri harekete geçirme konusunda büyük bir motivasyon kaynağı olmuş, cihadın yalnızca silahlı mücadeleyle sınırlı olmadığına dair görüşleriyle süreç içerisinde daha geniş bir perspektif kazanmıştır. Ona göre cihat, Müslümanları içinde buldukları zillet ve çaresizlikten kurtararak, tekrar izzet ve güç sahibi kılacak temel dinamiktir. Aynı zamanda emperyalist güçlerin baskılarına karşı en etkili savunma yöntemi olarak değerlendirilmiştir.

Azzâm’ın cihat anlayışı, kimi çevreler tarafından şiddet yanlısı akımlarla benzeştirilse de onun lafızcı ve zahirî bir yaklaşıma sahip olmaması, diğer cemaatlere karşı ılımlı ve kucaklayıcı bir tutum benimsemesi, onu radikal unsurlardan ayıran temel hususlardan biridir. Şiddet yanlısı gruplar, Afganistan cihadı sürecinde Azzâm’ın sahip olduğu motivasyonu kendi söylemleriyle örtüştürerek, onun fikirlerini belirli bir çerçevede yorumlamışlardır. Ancak Azzâm, diğer cemaatleri dışlayan, tekfir eden ve mutlak otoriteyi kendi yorumlarında gören bakış açılarından uzak durmuş; ümmetin farklı

kesimlerinin İslâm'a katkı sağlayabileceğini savunmuştur. Bu yönüyle, cihat kavramına dair görüşleri El-Kâide ve DAESH gibi yapılarla önemli ölçüde ayrılmaktadır. Cemaat taassubuna karşı durarak, İslâm ümmetinin ortak değerler etrafında birleşmesini savunmuştur. Eğitim, yönetim ve velâ-berâ ilkesi bağlamında da şiddet yanlısı selefilere ayrılan bir yaklaşım sergilemiştir.

Azzâm, Afganistan cihadına katkıları ve Müslümanların maruz kaldığı baskıları engelleme amacıyla yürüttüğü faaliyetler sebebiyle çeşitli kesimlerin tepkisini çekmiş ve defalarca suikast girişimlerine maruz kalmıştır. Kendi ideallerinden taviz vermemesi, bazı grupların beklentilerine uymaması, onun hedef haline gelmesine neden olmuştur. Nihayetinde 1989 yılında, arabasına yerleştirilen bir bombanın patlaması sonucu hayatını kaybetmiştir. Bu yönüyle, onun şiddet yanlısı selefi bir çerçevede ele alınmasının mümkün olmadığı açıktır.

Azzâm'ın düşüncelerini ve faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek için, onu yaşadığı coğrafyanın ve dönemin siyasi ve toplumsal dinamikleri içinde ele almak gerekmektedir. Şiddet yanlısı selefi akımlarla aynı zeminde görülmesine yol açan bazı ortak söylemler bulunsa da eserleri ve faaliyetleri incelendiğinde, onlardan belirgin biçimde ayrıldığı tespit edilebilmektedir. Onun fikir dünyasını ve mücadele anlayışını daha derinlikli bir şekilde analiz etmek, modern dönemde cihat kavramının nasıl şekillendiğini anlamak açısından önemli bir akademik gereklilik olarak karşımızda durmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdulhalîm, Mahmud. *el-İhvânu'l-Müslimûn*, Ehdâs Sanaati't-Tarîh. İskenderiyye: Dâru'd Dâ've, 1. Baskı.
- Akgün, Ali Rıza. *Günümüz Selefi Hâricî Akımın Şiddet Teolojisi*. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2021.
- Allûş, Muhammed. *Dâiş ve Ehevâtuhâ*. Beyrut: Riyâzu'r-Reyyis li'l-Küküb ve'n-Neşr, 2015.
- Âmir, Muhammed Abdullah el-. *eş-Şeyh el-mücâhid Abdullah Azzâm* (Kuveyt: Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1. Baskı ts.
- Atvân, Abdalbârî. *el-Kâide et-tanzîmu's-sirrî*, Beyrût: Dâru's-Sâkî, 2007.
- Azzâm, Abdullah. *Afganistan ve't-tehaddî el-âlemî*. Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, ts.
- Azzam, Abdullah. *Âyâtu'r-Rahmân fi'l-cihâdi'l-Afgân*. İslâmabad: Dâru'l-Emân, 3. Baskı. 1989.
- Azzâm, Abdullah. *Cihâdu's-şa'b müslim*. Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî.
- Azzam, Abdullah. *Cihat Kervanı*, çev. Ziya Eryılmaz. İstanbul: Vural Yayınları, 1997.
- Azzâm, Abdullah. *ed-Difâu' an arâdi'l-müslimîn ehemmu furûdi'l-a'yân*. Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, 1997.
- Azzâm, Abdullah. *el-Cihâd ve eseruhû fi binâi'l-cil*. Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, ts.
- Azzâm, Abdullah. *et-Terbiyetu'l-cihâdiyye ve'l-binâ*, Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, 3.baskı. 1992
- Azzâm, Abdullah. *fi Zilâli sûreti't-tevbe*. Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, 1997.
- Azzâm, Abdullah. *ez-Zebâih ve'l-luhûmu'l-müstevrade*, Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, ts.
- Azzâm, Abdullah. *Fetâvâ Azzâm ve't-Temîmî*. Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, ts.
- Azzâm, Abdullah. *fi'l-Cihâd fikh ve ictihâd*. Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, 1997.

- Azzâm Abdullah. *Hamâs el-cüzûru't-târîhiyye ve'l-mîsâk*. Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-Î'lâmî, 1997.
- Azzâm, Abdullah. *Î'ber ve'l-besâir li'l-cihâd fi'l-asri'l-hâdir*, Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-Î'lâmî, 1997.
- Azzâm, Abdullah. *Îlhak bi'l-kâfile*. Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-Î'lâmî, 1997.
- Azzâm, Abdullah. *Îni'l-hukmu illâ lillâh*. Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-Î'lâmî.
- Azzâm, Abdullah. *Tevbe Suresi Tefsiri*. çev. Heyet. İstanbul: Buruc Yayınları, 3. Baskı, 2007.
- Azzâm, Abdullah. *Vasiyyetu's-şehîd Abdullah Azzâm*, Peşâver: Merkezu's-Şehîd Azzâm el-Î'lâmî, ts.
- Azzâm, Mahmud Saîd. *Şeyhî'l-lezî ariftuhû*, Gazze: Müessesetu İbdâ li'l-Ebhâs ve'd-Dirâsât ve't-Tedrîb, 2012.
- Balcıoğlu, İbrahim. *Şiddet ve Toplum*. İstanbul: Bilge Yayınları, 2001.
- Baysal, Samet. *Cihat Kavramının Siyasal Şiddet Aracı Olarak Kullanılmasının Yapısal Analizi: El Kaide Örneği*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Behiy, Muhammed el-. *İslâm Düşüncesinin İlahî Yönü*, çev. Sabri Hizmetli. Ankara: Fecr Yayınevi, 1992.
- Bekkâr, Abdülkerim. *Tefkîku sekâfeti'l-ğuluv*, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2016.
- Bişâre Azmî, *Fi'l-İcabeh an Suâl: Me's-selefiyyeh*, Beyrut: el -Merkezu'l-Arabî li'l-Ebhâs ve Dirâsâtu's Siyâsât, 2018.
- Bozkurt, M. İlyas. "Selefilğin Tarihsel Gelişimi ve Felsefi Altyapısı", *TESAM Akademi Dergisi* 3/1, 27 Şubat 2016.
- Büyükkara, Mehmet Ali. *İhvân'dan Cüheyman'a: Suûdi Arabistan ve Vehhabilik*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Cool, Steve. *Âl-i bin Ladin ve âlemu'n-nifti ve'l-mâli ve'l-irhâb*, çev. İmân Abdulğani Necm, Beyrût: eş-Şebeketü'l-Arabiyye li'l-Ebhâs ve'n-Neşr, 2014.
- Çakmak, Fevzi. *Abdullah Azzâm ve Cihâdî Selefilğin Teşekkül Süreci*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Çakmak- Fevzi vd. "Bir Aksiyon Adamı Olarak Abdullah Azzâm ve Cihâdî-Selefi Perspektifi", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 14/2 (31 Aralık 2021), 823-861.

- Çakmaktaş, Nurullah. *Cihadî Selefilik'in İdeolojik Oluşumu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Sosyolojisi ve Antropolojisi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Çiftci, Mustafa. *İnanç ve Fikir Hürriyet Bağlamında Kur'an-I Kerim'de Cihad Olgusu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca ve Türkçe Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 1993.
- Enes, Abdullah. *Vilâdetü'l-Afgani'l-Arab*, Beyrut: Dâru's-Sâkî, 2002.
- Ensari, Seyfüddin el- vd. *11 Eylül Dünyayı Sarsan Hadiseye Genel Bir Bakış*, ter. Muhammed Pehlivan. İstanbul: Küresel Kitap, 2013.
- Fevahirî, Ebû İshak Muhammed el-. *Ebû Katâde el-Filistîni ve Hakbetun mine'd-Dalâl*, Merkezi Sebât, 2017.
- Gümüşkaya, Hazen. "Mısır'da İslâmî Hareketler: İhvân-I Müslimîn ve Selefi Gruplar", *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi* 5. baskı, 30 Mart 2022.
- Hafyân Kerem el-, *el-Cihâdu'l-muâsır beyn Abdillâh Azzâm ve Üsâme b. Ladin* (İstanbul: el-Ma'hadu'lMısırî, 2019).
- Hamid, Mustafa Lia Varal, *el-Arap fi Harbi Afganistan*, Büyük Britanya: Dâru' Heyrest, 2015.
- Haytî, İmâduddîn. *Tasavvuru'l-Ğulât li Mefhûmi'd-Devle fi'l-İslâm*, Basra: 2018.
- Henkiye, Hasan Ebû vd. *Tanzîmu'd-devleti'l-islâmiyye el-ezmetü's-sünniyye ve's-surâ'a'le'l-cihâdiyyeti'l-âlemiyye*. Ammân: Müessesetü Friedrich Ebert, 2010.
- Hicâzî, Ekrem. *Dirâsât fi's-selefiyyeti'l-cihâdiyye*, Kâhire: Medârât li'l-Ebhâs ve'n-Neşr, 2012.
- Hüseyin b. Ali Câbir, *et-Tarik ilâ Cemâati'l Müslimîn*. Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 5. baskı, 1992.
- Hüseyin, Fuad. *Zerkavi El-Kaide'nin İkinci Kuşağı*. İstanbul: Küresel Kitap Yayınevi, 2014.
- Hüsnü Ethem Cerrâr, *eş-Şehîd Abdullah Azzâm raculu da'vet ve medreseti cihâd* (Amman: Dâru'z-Ziyâ, 1990)
- Işık, Ayhan vd. "Kelâm İlminin Teşekkül Sürecindeki Temel Sorunlar." *ULUM Dini Tetkikler Dergisi* 3/1 (2020), 111-132.
- İldeş, Mehmet Fatih. *Kuran-ı Kerim'in Cihad ve Teröre Bakışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

- Kâmil, Ömer Abdullah. *el-Mutatarrifûn Havâricu'l-Asr*. Beyrut: Beysân li'n-Neşr ve't-Tevzî, 2002.
- Keane, John. *Şiddetin Uzun Yüzyılı*, çev. Bülent Peker. Ankara: Dost Kitabevi, 1998.
- Kemâl, Abdullah er-Râyâtu's-sûd Abdullah Azzâm mine'l-cihâd ile'l-iğtiyal, Cerîdetü'ş-Şarki'l-Evsât, 2002.
- Kızmaz, Zahir. "Şiddetin Sosyo-Kültürel Kaynakları Üzerine Sosyolojik Bir Yaklaşım", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16/2, 2006.
- Koca, Ferhat. "İslâm Düşünce Tarihinde Selefilik: Tarihsel Serüveni ve Genel Karakteristiği", *İlahiyat Akademi Dergisi* 1/2, 19 Ekim 2015.
- Kubat, Mehmet. "Selefiyye ile Neo-Selefilik'in Kesişen ve Ayrışan Yönleri", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 6/2, 2017.
- Lîbî, Atıyyetullah el-. *el-A'mâlu'l-kâmile li'ş-şeyhi'l-imâmi'ş-şehîdî'l-mücâhid Atıyyetullah el-Lîbî*, haz. ez-Zübeyr el-Gazî, İstanbul: Dâru'l-Kitâb el-Âlemî, 1. Baskı, 2015.
- Mahmood Mamdani, *İyi Müslüman, Kötü Müslüman Amerika, Soğuk Savaş ve Terörün Kökenleri*, çev. Sevinç Altınçekiç, İstanbul: 1001 Kitap Yayınları, 2005.
- Makdisî, Muhammed Ebu. *Cihadın Kazanımları Hakkında Tahliller*, çev. Mehdi Canpolat (İstanbul: Küresel Kitap, 2015.
- Makdisî, Muhammed Ebu. *Hâzihî akîdetunâ*, Minberu't-Tevhîd ve'l-Cihâd, ts.
- Malesevic, Sinisa. *Savaş ve Şiddetin Sosyolojisi*, çev. Suzan Sarı. Ankara: Hece Yayınları ve Dergileri, 2018.
- Mevlâ, Suud el-. *el-Cemââtu'l-İslâmiyye ve'l-Unf*, Dubai: Merkezu'l-Misbâr li'd-Dirâsâti ve'l-Buhûs, 2012.
- Mücâhid Ebu. *eş-Şehîd Azzâm*, Peşâver: Merkezu'ş-Şehîd Azzâm el-İ'lâmî, ts.
- Nafi, Beşir Musa (ed.), *Arap Dünyasında Selefilik ve Selefi Hareketler*. İstanbul: Yarın Yayıncılık, 2016.
- Öztürk, Selim. "Küresel Terör Örgütü el-Kaide'nin Gelişimi ve Ön Plana Çıkan Liderleri Bağlamında 'Cihad' Anlayışının Geçirdiği Değişimler", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 6/2, 30 Aralık 2019.
- Pickthall, Muhammed M. *Kadercilik Suçlaması ve Cihad*, çev. Taha Dinçer. İstanbul: Akabe Yayınevi, 1985.
- Randal, Jonathan. *Usame Bir Teröristin Doğuşu*, çev. Fahriye Adsay, İstanbul: Avesta Yayınları, 2006.

- Rummân, Beşîr Ebû. el-‘Âlim el-mücâhid ve’ş-şehîd eş-şeyh Azzâm, Peşâver: Merkezi’ş-Şehîd Azzâm el-İ‘lâmî, 1990.
- Scheuer, Michael, *Düşmanlarımızın Gözüyle Usame Bin Ladin, Radikal İslâm ve Amerika’nın Geleceği*, çev. Abdullah Tatlı (İstanbul: Küresel Kitap, 2015).
- Scheuer, Micheal. *Osama Bin Laden*, (New York: Oxford University Yayınları, 2005).
- Semrîn, Yusuf. *Mâzâ Kile Yevmen fî Afganistan*, y.y., 2017.
- Suveydî, Said b. Hazim es-. *Muhâkemetu Efkâri’l-Ğulât*, Merkezi Sebât, 2018.
- Şahin, Damla. “Taliban’ın Ortaya Çıkışı ve ABD’nin Örgütün Gelişim Sürecindeki Rolü”, *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1, Kış 2016.
- Taşdelen, Mehmet. Cihadî Selefilik Bağlamında Neo-Selefilige Eleştirel Yaklaşım", *Dergiabant* 10/1, 31 Mayıs 2022.
- Tavîl, Kümey et-. *el-Kâide ve Ehavâtuhâ*, Beyrut: Dâru’s-Sâkî, 2007.
- Weiss, Michael vd. *İşid Terör Ordusunun İçyüzü*, çev. Emine Arzu Kayhan. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2016.
- Wright, Lawrence. *el-Burûcu’l-müşeddede el-kâide ve’t-tarîk ilâ 11 september*, çev. Hibe Necîb
- Yaşar, Fatma Tunç vd. *Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin*, İstanbul: İHH Yayınevi, 2011.
- Yiğit, Mustafa (ed.). *Şehid Abdullah Azzam Külliyyatı*. İstanbul: Buruc Yayınları, 2013.
- Zehra, Muhammed Ebu. *İslâm’da Savaş Kavramı*, çev. Cemal Karaağaçlı. İstanbul: Fikir Yayınevi, 1985.
- Zevâhirî, Eymen ez-, *Peygamberin Sancağı Altındaki Süvariler*, çev. Bilal Hicazlı-Melike Ayşe Hicazlı, İstanbul: Küresel Yayınevi, 2018.
- Zevâhirî, Eymen ez-, *et-Tebrie*, y.y., t.y.
- Zimmerman, Katherine. *Aduvvu Amrikâ el-hakîkî*, çev. Mervân Zekeriyya, Merkezi Hurmûn li’d-Dirâsâti’l-Muâsıra, 2017.
- Zuhayli, Vehbe. *İslâm Hukukunda Savaş*, çev. İsmail Bayer. İstanbul: İhtar Yayınevi, 1996.
- Zuhaylî, Vehbe. *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, çev. Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H. Fehmi Ulus,